



รายงานผลการวิจัย

เรื่อง แนวทางพัฒนาความมั่นคงทางอาหารที่สัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติ การผลิต
วัฒนธรรม และการค้าของชุมชนเกษตรอินทรีย์ จังหวัดเชียงใหม่

Improving Food Security Relating to Natural Resources, Culture and Trade in
an Organic Community, Chiang Mai Province, Thailand

ได้รับการจัดสรรงบประมาณวิจัย ประจำปี 2558

จำนวน 79,300 บาท

หัวหน้าโครงการ

เกศสุดา สิทธิสันติกุล

งานวิจัยเสร็จสิ้นสมบูรณ์

30 กันยายน 2559

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณฝ่ายยุทธศาสตร์และประสานงานวิจัย สำนักวิจัยและส่งเสริมวิชาการการเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้ ผู้ให้การสนับสนุนทุนวิจัย

งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีด้วยความร่วมมือจากทุกฝ่าย ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.วรภรณ์ ปัญญาดี คณะเศรษฐศาสตร์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปรารธนา ยศสุข วิทยาลัยบริหารศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ เชียงใหม่ ซึ่งเป็นผู้ให้ความรู้ ให้คำปรึกษา และข้อเสนอแนะในการดำเนินงานวิจัย

ขอขอบพระคุณผู้มีส่วนร่วมในการเก็บรวบรวมข้อมูลทุกท่าน นายกเทศมนตรีและเจ้าหน้าที่เทศบาลตำบลลวงเหนือ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่ รวมทั้ง แกนนำชุมชน สมาชิกเกษตรกรอินทรีย์ และชาวบ้านในหมู่บ้านสันทราย ต.ลวงเหนือ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่

สุดท้ายนี้ ขอขอบพระคุณญาติสนิทมิตรสหายทุกท่านที่มีได้เอื้อนามในที่นี้ ซึ่งเป็นผู้ให้กำลังใจและเอื้ออำนวยความสะดวกในการศึกษาวิจัยครั้งนี้

เกศสุดา สิทธิสันติกุล

กันยายน 2559

สารบัญ

สารบัญแผนภาพ	ง
บทคัดย่อ	1
Abstract	3
บทที่ 1 บทนำ	5-8
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของการวิจัย	5
1.2 คำถามการวิจัย	7
1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	7
1.4 ขอบเขตของการวิจัย	7
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	8
บทที่ 2 การตรวจเอกสาร	9-29
2.1 สถานการณ์กับแนวคิดความมั่นคงด้านอาหาร	9
2.2 แนวคิดเกษตรอินทรีย์กับการประยุกต์ใช้	12
2.3 แนวคิดนิเวศวัฒนธรรมและวัฒนธรรมชุมชน	17
2.4 แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน	22
2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	25
2.6 กรอบแนวคิดของการวิจัย	28
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	30-36
3.1 พื้นที่ศึกษาและกลุ่มตัวอย่าง	30
3.2 เครื่องมือการวิจัย	31
3.3 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล	34
3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล	35
บทที่ 4 ผลการวิจัย	37-75
4.1 ความเป็นมาของกลุ่มเกษตรอินทรีย์	37
4.2 นิยามความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรอินทรีย์	40

4.3 วิธีการผลิตแบบอินทรีย์	43
4.4 การจัดการผลผลิตและการค้า	51
4.5 วัฒนธรรมเกลือเกลือแบ่งปันและการสืบทอด	58
4.6 การมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	63
4.7 ความมั่นคงทางอาหารกับความเสี่ยง	67
4.8 แนวทางพัฒนาความมั่นคงทางอาหาร	74
บทที่ 5 สรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะ	76-85
5.1 สรุปผลการวิจัย	76
5.2 การอภิปรายผล	81
5.3 ข้อเสนอแนะ	84
บรรณานุกรม	86-91
ภาคผนวก	92-99
ภาคผนวก ก หนังสือขอความอนุเคราะห์ดำเนินการวิจัย	92
ภาคผนวก ข ผู้ให้ข้อมูล	94
ภาคผนวก ค ภาพกิจกรรมเก็บรวบรวมข้อมูล	96

สารบัญแผนภาพและรูปภาพ

แผนภาพที่ 2-1 กรอบแนวคิดการวิจัย	29
รูปภาพที่ 4-1 แสดงตัวอย่างที่นาและสวนหลังบ้านของเกษตรกรอินทรีย์	46
รูปภาพที่ 4-2 แสดงตัวอย่างเทคโนโลยีที่ใช้ในการผลิตแบบอินทรีย์ในนาและสวน ของเกษตรกรอินทรีย์	49
แผนภาพที่ 4-1 แสดงการจัดการผลผลิตเพื่อบริโภคและจัดจำหน่าย	51
รูปภาพที่ 4-3 แสดงบรรจุภัณฑ์ข้าว	54



แนวทางพัฒนาความมั่นคงทางอาหารที่สัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติ การผลิต
วัฒนธรรม และการค้าของชุมชนเกษตรอินทรีย์ จังหวัดเชียงใหม่

Improving Food Security Relating to Natural Resources, Culture and Trade

in an Organic Community, Chiang Mai Province, Thailand

เกศสุดา สิทธิสันติกุล

Katesuda Sitthisuntikul

คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ จ.เชียงใหม่ 50290

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรอินทรีย์กับทรัพยากรธรรมชาติ การผลิต วัฒนธรรม และการค้า รวมทั้งปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง และ 2) เพื่อเสนอแนวทางการพัฒนาความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรอินทรีย์ที่สัมพันธ์กับการดำรงอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติ การผลิต วัฒนธรรม และการค้า ขอบเขตพื้นที่การศึกษาอยู่ในกลุ่มเกษตรอินทรีย์ บ้านสันทราย ต.ลวงเหนือ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่ และมีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้เกี่ยวข้องกับกลุ่มเกษตรอินทรีย์ด้วยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ได้แก่ การสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม การประชุมกลุ่มย่อย การรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิที่เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาพบว่า ความมั่นคงทางอาหารในมุมมองของเกษตรกรอินทรีย์ ได้แก่ ความสามารถในการเข้าถึงแหล่งอาหารอันหลากหลายได้ตลอดปี การเสริมสร้างเศรษฐกิจเพื่อให้สามารถเข้าถึงอาหารได้อย่างพอเพียง การมีวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนพึ่งพาวัตถุดิบเพื่อการผลิตและอาหาร และการมีสุขภาพที่ดีจากการอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัยและมีการบริโภคอาหารปลอดภัย ความมั่นคงทางอาหารนี้มีความสัมพันธ์กับวิถีของเกษตรอินทรีย์ ซึ่งประกอบด้วย

1) การผลิต – การยึดมั่นหลักความพอเพียง มีรูปแบบการทำเกษตรแบบผสมผสาน และมุ่งเน้นการพึ่งพาตนเองด้านปัจจัยการผลิต

2) การจัดการผลผลิตและการค้า – รู้วิธีการหลากหลายในการประกอบอาหาร มีการแปรรูปและการใส่บรรจุภัณฑ์ มีช่องทางการจำหน่ายที่เป็นตลาดในชุมชนและนอกชุมชน และมีการ

ตรวจสอบมาตรฐานคุณภาพผลผลิตภายในโดยสมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ และการตรวจสอบภายนอกโดยผู้บริโภคและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

3) วัฒนธรรม – การดำรงไว้ซึ่งการแบ่งปันช่วยเหลือเกื้อกูลกันด้านอาหาร ความรู้ แรงงาน และวัตถุดิบการผลิต รวมทั้งมีการสืบทอดวิถีของเกษตรกรอินทรีย์ในครัวเรือน ในและนอกชุมชน

4) ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม – การผลิตแบบอินทรีย์มีส่วนช่วยฟื้นฟูระบบนิเวศ และสภาพแวดล้อมในพื้นที่การเกษตร การมีส่วนร่วมในกิจกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าและน้ำ รวมทั้งการกระตุ้นจิตสำนึกต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมทั้งในและนอกชุมชน โดยเฉพาะเรื่องพลังงานและการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ

ทั้งนี้ ปัจจัยที่เอื้อต่อการดำรงเสถียรภาพความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรอินทรีย์ ได้แก่ การมีที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ์เป็นของตนเอง การช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์และเครือข่าย กระแสความนิยมการบริโภคผลิตภัณฑ์อินทรีย์ การมีตลาดที่มีสินค้าที่ได้มาตรฐานและมีราคาที่เป็นธรรม และการสนับสนุนของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยมีเงื่อนไขสำคัญ คือ เกษตรกรต้องมีใจรักที่จะทำและซื่อสัตย์ต่อการผลิตแบบไม่ใช้สารเคมี อย่างไรก็ตาม ปัจจัยเสี่ยงต่อความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรอินทรีย์ ได้แก่ ความเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศที่ส่งผลต่อความแห้งแล้ง การขาดผู้สืบทอดวิถีการผลิตแบบอินทรีย์เนื่องจากรูปแบบการดำรงชีวิตของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป และการทำเกษตรเคมีในพื้นที่อื่นซึ่งอาจทำให้เกิดการปนเปื้อนพื้นที่การเกษตรและผลผลิตแบบอินทรีย์

ข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนาความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรกรอินทรีย์สามารถแบ่งออกได้เป็นแนวทางพัฒนาระดับชุมชนและแนวทางสนับสนุนเชิงนโยบาย แนวทางระดับชุมชน ได้แก่ การให้เกษตรกรอินทรีย์เป็นผู้แลกเปลี่ยนและถ่ายทอดความรู้ภายในและนอกชุมชน การขยายผลรูปธรรมของการพึ่งพาตนเองด้านความมั่นคงทางอาหาร การสร้างเครือข่ายความช่วยเหลือภายในและนอกชุมชน การเพิ่มขีดความสามารถในการปรับตัวกับความเปลี่ยนแปลงของปัจจัยการผลิต การประชาสัมพันธ์เพื่อสร้างความเชื่อมั่นต่อการผลิตและผลผลิตอินทรีย์ การกระตุ้นจิตสำนึกอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การสนับสนุนที่จริงจังของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง สำหรับแนวทางสนับสนุนเชิงนโยบายนั้น ภาครัฐควรให้ความสำคัญกับการกำหนดและควบคุมการใช้ประโยชน์พื้นที่การเกษตร เพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการและพัฒนาแหล่งน้ำ ส่งเสริมการใช้พันธุ์กรรมพืชท้องถิ่น ส่งเสริมการเกษตรแบบพึ่งพาตนเอง และการพัฒนาเกษตรกรรุ่นใหม่

คำสำคัญ : ความมั่นคงทางอาหาร ชุมชนเกษตรกรอินทรีย์

ABSTRACT

This study aimed to: i) examine the relationship between food security in an organic community and its elements of natural resources, production, culture and trade, including the factors and conditions relating to food security, and ii) to suggest the performance to improve food security in organic community relating to the existence of natural resources, production process, culture and trade. Data employed in this analysis were collected from interviews, focus group, participatory observation, and related documents with key resource persons of organic agriculture group, San Sai Village, Luang Nuea Sub-district, Doi Sa Ket District, Chiang Mai Province.

The result indicated that food security in the viewpoint of organic agriculturalists included the capability to access varieties of food all year round, having economy that encouraged the capability to access food sufficiently, and being healthy by consuming safety diet and living in non-polluted environment. In addition, it related to the performance of organic agriculture which consisted of four elements:

- 1) production – holding the principle of sufficiency, practicing integrated agriculture, and focusing on self-reliance on inputs of production,
- 2) production management and trade – knowing diverse methods of cooking and preserved food, creating packaging, distributing products inside and outside markets of community local, and standardizing products by internal members of organic agriculture group and external consumer and related agencies,
- 3) culture – maintaining culture of sharing and helping one another about food, knowledge, labor, and production inputs; and transmitting organic practices to members in household and people inside and outside community,
- 4) natural resource and environment – continuing organic helping revive ecosystem and environment in agriculture areas, participating in the activities of conservation outside and inside communities, and stimulating environmental awareness especially energy and climate change.

However, the factors encouraging the stability of food security were: holding land ownership, helping one another with organic agriculture members and network, remaining the popularity of consuming organic products, providing standard organic products and fair price in markets, and obtaining support from related agencies. Organic agriculturalists were also the important condition to stabilize food security; they required passion and royalty to abolish chemical substances in agricultural practices. In contrast, the risks factors of food security included drought caused by climate change, lack of succession due to livelihood change, and chemical practices in other areas leading polluted agriculture areas and products.

In order to improve food security, the suggestions for an organic community derived from this study included: 1) allowing organic agriculturalists to teach and share knowledge inside and outside communities, 2) extending the concrete centers of self-reliance on food security, 3) establishing the organic networks inside and outside communities to help one another, 4) developing the potential of organic agriculturalists in adaptation to the change of agricultural inputs, 5) promoting the confidence of producers and consumers in organic practices and products, 6) stimulating the awareness of natural resources and environment, and 7) having the extreme encouragement of related agencies. In addition, the government should focus on determining and controlling land use for agriculture, enhancing the efficiency of water management and water source development, promoting the use of heredity plants for cultivation, encouraging self-reliance on agriculture, and developing young agriculturalists.

Keywords: food security, organic community

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของการวิจัย

ความมั่นคงทางอาหารเป็นประเด็นสำคัญที่อยู่ในความสนใจของคนทั่วโลก นับแต่เกิดวิกฤตการณ์น้ำมันและอาหารราวทศวรรษที่ 1970 (Sajin, P. 2009) องค์การอาหารและเกษตรกรรมแห่งสหประชาชาติบ่งชี้ว่า แม้จำนวนผู้ที่ได้รับอาหารไม่เพียงพอจากทั่วโลกกำลังมีแนวโน้มลดลงนับตั้งแต่ปี 1990 จนถึงปี 2013 แต่ประชากรในประเทศกำลังพัฒนาประมาณ 827 ล้านคนยังขาดแคลนอาหาร และทุกข์ทรมานจากความหิวโหย ดังนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องบรรเทาปัญหานี้ (FAO, IFAD and WFP. 2013, หน้า 8 และ 16) ในการประชุม World Summit ปี 2009 ขององค์การอาหารและเกษตรกรรมแห่งสหประชาชาติ ระบุว่า “Food security exists when all people, at all times, have physical, and economic access to sufficient, safe and nutritious foods, which meets their dietary needs and food preferences for an active healthy life” ภายใต้นิยามนี้ สามารถแบ่งมิติของความมั่นคงทางอาหารออกเป็น 4 มิติ ได้แก่ ความพอเพียง การเข้าถึงเชิงเศรษฐกิจและกายภาพ การใช้ประโยชน์ และ เสถียรภาพหรือความเสี่ยง

ประเทศไทยเป็นหนึ่งในผู้ส่งออกผลผลิตส่วนเกินทางการเกษตรออกสู่ตลาดการค้าอาหารของโลก ทว่ากลับกำลังเผชิญกับสภาวะการผลิตอาหารไม่พอเพียงต่อความต้องการของประชากรภายในประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรหรือผู้ที่อาศัยอยู่ในชนบทห่างไกล เกษตรกรไทยนับสิบล้านคนอยู่ในวังวนความยากจน หนี้สิน และคุณภาพชีวิตตกต่ำจากพิษภัยสารเคมี (มูลนิธิชีวีวิถี, 2553: 8) สิ่งเหล่านี้ สะท้อนความไม่มั่นคงด้านอาหารที่อาจจะส่งผลต่อสุขภาวะของคนในชาติและแสดงถึงข้อจำกัดในการบริหารจัดการอาหารระดับชาติ (บุศรา ถิ่นนิรันดร์กุล และคณะ, 2554) นอกเหนือจากนี้ ยังพบข้อจำกัดในระบบการผลิตของประเทศไทยที่สัมพันธ์กับความแปรปรวนของเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ปัญหาที่เกษตรกรไทยต้องเผชิญเรื่อยมา ได้แก่ ต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นเนื่องมาจากการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากต่างประเทศ การสูญเสียที่ดินทำกินให้แก่นายทุนและชาวต่างชาติที่มีอำนาจซื้อสูงจากการเปิดการค้าเสรี ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจากการใช้สารเคมี

จนส่งผลต่อความยั่งยืนทางการผลิตและอาหาร การลดลงของแรงงานภาคเกษตรจากการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม ความเหลื่อมล้ำเชิงเศรษฐกิจและรายได้ระหว่างภาคการเกษตรกับภาคธุรกิจ (ปิยาพร อรุณพงษ์, 2556) อีกทั้งวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปจากวิถีการผลิตแบบยังชีพสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้ามากขึ้นยังส่งผลให้เกษตรกรต้องเผชิญกับความไม่มั่นคงทางอาหาร (ยศ สันตสมบัติ, 2548) เกษตรกรซึ่งเป็นผู้นำด้านการส่งออกกลับสามารถพึ่งพาอาหารในไร่นาของตนเองได้เพียงร้อยละ 29.74 ซึ่งต่ำกว่าดัชนีการพึ่งพาตนเองของประเทศเกาหลีและญี่ปุ่น (มูลนิธิชีววิถี, 2553: 9)

แนวโน้มของปัญหาดังกล่าวประกอบกับความเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศและข้อจำกัดด้านเทคโนโลยีอาจนำไปสู่วิกฤติด้านอาหารชาติและโลก ด้วยเหตุนี้ ประเทศไทยจึงให้ความสำคัญกับยุทธศาสตร์ความมั่นคงด้านอาหาร โดยกำหนดไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 พ.ศ.2555-2559 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ) ภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง แผนนี้เน้นการพัฒนาอย่างเป็นองค์รวม คน เศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และการเมืองเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันในการเผชิญความเปลี่ยนแปลงที่อาจขึ้นทั้งในระดับบุคคล ชุมชน สังคม และประเทศชาติ ทั้งนี้ สาระสำคัญของการเสริมสร้างยุทธศาสตร์ความเข้มแข็งภาคการเกษตร ความมั่นคงของอาหารและพลังงาน มุ่งไปที่ 1) การพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นฐานการผลิตภาคเกษตรให้เข้มแข็งและยั่งยืน 2) การเพิ่มประสิทธิภาพและศักยภาพการผลิตภาคเกษตร 3) การสร้างมูลค่าเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรตลอดห่วงโซ่การผลิต 4) การสร้างความมั่นคงในอาชีพและรายได้ให้แก่เกษตรกร 5) การสร้างความมั่นคงด้านอาหารและพัฒนาพลังงานชีวภาพในระดับครัวเรือนและชุมชน 6) การสร้างความมั่นคงด้านพลังงานชีวภาพเพื่อสนับสนุนการพัฒนาประเทศและความเข้มแข็งภาคเกษตร 7) การปรับระบบบริหารจัดการภาครัฐเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงด้านอาหารและพลังงาน

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาประเด็นความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรอินทรีย์ที่มีความเกี่ยวข้องกับหลากหลายมิติ ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติ การผลิต วัฒนธรรม และการค้า ในพื้นที่ของกลุ่มเกษตรอินทรีย์ บ้านสันทราย ต.ลวงเหนือ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่ แต่เดิมนั้น เกษตรกรในพื้นที่ได้ใช้สารเคมีในการเกษตรจนเกิดปัญหาด้านเศรษฐกิจและการสูญเสียที่ดินทำกิน ต่อมา เกษนบ้านสันทรายกลุ่มหนึ่งตระหนักถึงปัญหาและเริ่มปรับเปลี่ยนสู่วิถีเกษตรอินทรีย์แล้วขยายผลสู่บ้านใกล้เคียงและเกิดการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเกษตรอินทรีย์ ซึ่งสามารถบรรเทาปัญหาทางเศรษฐกิจของกลุ่ม

เกษตรกรอินทรีย์ได้ในระดับหนึ่ง ต่อมารูปธรรมของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ บ้านสันทราย ยังส่งผลให้เทศบาลตำบลลงเหนือบรรจุเรื่องเกษตรกรอินทรีย์ไว้ในเทศบัญญัติตำบล เนื่องจากยอมรับว่า เกษตรอินทรีย์เป็นทางเลือกหนึ่งตามรอยปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ด้วยหลักการผลิตเพื่อบริโภคก่อน มีเหลือจึงขาย ทำให้สุขภาพของเกษตรกรอินทรีย์ดีขึ้น รวมทั้งสามารถลดปัญหาต้นทุนการผลิต การใช้สารเคมี และลดความเสี่ยงต่อโรคภัยของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจากการเพาะปลูก ดังนั้นการดำเนินงานวิจัยในพื้นที่ดังกล่าวจะนำไปสู่การบรรลุวัตถุประสงค์ของการวิจัย อีกทั้งผลของการศึกษาวิจัยยังจะเป็นประโยชน์ต่อการตอบโจทย์ความเปราะบางด้านอาหารระดับชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มเกษตรกร อันเป็นความสอดคล้องกับยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการเสริมสร้างความเข้มแข็งของภาคเกษตรกรรม และความมั่นคงทางอาหาร

1.2 คำถามการวิจัย

- 1) ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรกรอินทรีย์มีความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติ การผลิต วัฒนธรรม และการค้า อย่างไร ภายใต้เงื่อนไขและปัจจัยใด
- 2) แนวทางการพัฒนาความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรกรอินทรีย์ที่สัมพันธ์กับการดำรงอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติ วิธีการผลิต วัฒนธรรม และการค้า ควรเป็นอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรกรอินทรีย์กับทรัพยากรธรรมชาติ การผลิต วัฒนธรรม และการค้า รวมทั้งปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง
- 2) เพื่อเสนอแนวทางการพัฒนาความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรกรอินทรีย์ที่สัมพันธ์กับการดำรงอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติ การผลิต วัฒนธรรม และการค้า

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

1) ขอบเขตพื้นที่

การศึกษาวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ และมีขอบเขตการศึกษาอยู่ในพื้นที่ของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ บ้านสันทราย ต.หลวงเหนือ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่ บ้านสันทรายมี 170 ครัวเรือน มี

จำนวนประชากร 633 คน ครัวเรือนที่ยังคงทำนาอยู่มีจำนวน 71 ครัวเรือน และทำสวน 31 ครัวเรือน ทั้งนี้ บางครัวเรือนมีการทำนาและทำสวนควบคู่กันไป

2) ขอบเขตเนื้อหา

ประเด็นหลักของการศึกษานี้ ได้แก่

- ความสัมพันธ์ระหว่างความมั่นคงทางอาหารกับวิถีการผลิตซึ่งครอบคลุมแนวคิดและการปฏิบัติด้านการเกษตรอินทรีย์ การค้าซึ่งครอบคลุมเรื่องเศรษฐกิจและรายได้ของเกษตรกรอินทรีย์ วัฒนธรรมซึ่งครอบคลุมเรื่องการสืบทอดความรู้ ความเชื่อและประเพณีที่เกี่ยวข้อง และการดูแลทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นฐานการผลิตของเกษตรกรอินทรีย์
- แนวทางการพัฒนาความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนที่สัมพันธ์กับการดำรงอยู่ของวิถีการผลิต การค้า วัฒนธรรม และทรัพยากรธรรมชาติ

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1) ด้านวิชาการ ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารเชิงระบบ ที่อาจเป็นประโยชน์ต่อการปรับระบบนิเวศและกลไกของชุมชนในการพัฒนาความมั่นคงทางอาหาร รวมทั้งมีการตีพิมพ์ผลงานวิจัยเพื่อการเผยแพร่ในวารสารระดับชาติ และเกิดการพัฒนางานวิจัยต่อยอดเพื่อเปรียบเทียบผลการศึกษากับพื้นที่อื่น

2) ด้านสังคมและชุมชน ผลการศึกษจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาความมั่นคงทางอาหารอย่างเป็นระบบของชุมชนในพื้นที่ศึกษา และพื้นที่อื่นที่มีบริบทใกล้เคียงกัน อันเป็นทิศทางของยุทธศาสตร์ชาติ

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

บทนี้เสนอแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเพื่อสร้างกรอบแนวคิดการศึกษา ออกแบบการวิจัย การวิเคราะห์ สรุปและอภิปรายผล ในการดำเนินงานวิจัยเรื่อง แนวทางพัฒนาความมั่นคงทางอาหารที่สัมพันธ์กับการดำรงอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติ การผลิต วัฒนธรรม และการค้าของชุมชนเกษตรอินทรีย์ จังหวัดเชียงใหม่ โดยการนำเสนอเป็นลำดับต่อไปนี้ สถานการณ์กับแนวคิดความมั่นคงทางอาหาร แนวคิดเกษตรอินทรีย์กับการประยุกต์ใช้ แนวคิดนิเวศวัฒนธรรมและวัฒนธรรมชุมชน แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนกับหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และกรอบแนวคิดการวิจัย

2.1 สถานการณ์กับแนวคิดความมั่นคงด้านอาหาร

อาหารเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์ และอาหารที่ผู้คนบริโภคกันอยู่ทุกวันนี้ล้วนเป็นผลผลิตพื้นฐานของภาคเกษตรกรรมทั้งสิ้น ทว่า ชาวโลกกำลังเผชิญกับกำลังผลิตอย่างต่อเนื่องและคาดว่าจะต่อเนื่องไปถึงอีก 50 ปีข้างหน้า เนื่องจากความต้องการการบริโภคที่เพิ่มขึ้น ผ่นวกกับการขาดแคลนน้ำ ภัยธรรมชาติ การมุ่งผลเชิงการค้า การเปลี่ยนแปลงรสนิยม และการเพิ่มการผลิตพลังงานทดแทนด้วยพืชผลทางการเกษตร (Rosegrant & Cline, 2003) สิ่งเหล่านี้ ยังส่งผลให้เกิดวิกฤตราคาผลผลิตทางการเกษตร นับตั้งแต่ปี 2550 เป็นต้นมา และยังส่งผลให้ความมั่นคงเรื่องอาหาร (Food Security) ถูกหยิบยกขึ้นมาเป็นประเด็นสำคัญระดับโลก ในการประชุมขององค์การอาหารและยาแห่งสหประชาชาติ (Food and Agriculture Organization of the United States – FAO) ไม่เพียงเท่านั้น สถานการณ์ทางการเมืองในประเทศตะวันออกกลางยังมีแนวโน้มที่จะซ้ำเติมความขาดแคลนอาหารและความทุกข์ยากของประชาชน ดังนั้น ความผันผวนทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองจึงส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารได้อย่างมีอาจหลีกเลี่ยง (ชินธุทัย กาญจนะจิตราและคณะ, 2554) โจทย์หนึ่งที่ท้าทาย คือ การผลิตอาหารอย่างยั่งยืนที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมและการกระจายอาหารได้อย่างครอบคลุมไปถึงกลุ่มประเทศยากจน (Godfray et al, 2010)

ประเทศไทยเองต้องประสบกับปัญหาความมั่นคงของระบบการผลิตอาหารจากการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบาย โครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ดังต่อไปนี้ (คณะทำงานสุขภาพ

คนไทย, 2555 และนนทกานต์ จันทร์อ่อน, 2557) 1) วิฤตฐานทรัพยากรการเกษตร นั่นคือ การถือครองพื้นที่การเกษตรลดลง เกษตรกรไร้ที่ทำกิน การจัดการน้ำเพื่อการเกษตรยังไม่ทั่วถึง ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม 2) ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น จากการนำเข้าพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ อาหารสัตว์ สารเคมี และค่าแรงงานที่สูงขึ้น 3) วิฤตเกษตรเคมี ที่เป็นภัยเงียบด้านสุขภาพของผู้ผลิตและผู้บริโภค 4) เกษตรเชิงพาณิชย์ ที่ลดทอนแหล่งอาหารของเกษตรกรเองสู่การพึ่งพิงภายนอกมากขึ้น 5) วิฤตแรงงานเกษตรกร อันเนื่องมาจากขาดการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น และ 6) การพึ่งพาการนำเข้าพลังงาน ที่กระทบต่อต้นทุนการผลิต 7) การเปิดเสรีทางการค้า ซึ่งทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายเงินทุน บังคับการผลิตสินค้า และแรงงานข้ามพรมแดนได้อย่างง่ายดาย อีกทั้งยังมีโอกาสเสี่ยงต่อการสูญเสียพันธุ์พืชจากความไม่รู้เท่าทันในข้อตกลงหรือเงื่อนไขทางการค้าบางเรื่อง

มีคำอธิบายหลากหลายเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร ธนาคารโลก (World Bank, 1986) ให้คำนิยามความมั่นคงทางอาหาร ว่าเป็นการที่ทุกคนมีการเข้าถึง (มี) อาหารทั้งในด้านกายภาพและทางเศรษฐกิจในปริมาณที่เพียงพอตลอดเวลากับความต้องการของร่างกายเพื่อสุขภาพและการทำงานที่ดี ขณะที่องค์การอาหารและยาแห่งสหประชาชาติ (FAO, 2006) กล่าวถึงองค์ประกอบของความมั่นคงทางอาหาร 4 ด้าน ได้แก่ 1) ความพอเพียงด้านอาหาร (Food Availability) หมายถึงการมีอาหารคุณภาพอย่างพอเพียง และการได้รับความช่วยเหลือด้านอาหาร 2) การเข้าถึงอาหาร (Food Accessibility) หมายถึงความสามารถในการเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ 3) การใช้ประโยชน์ด้านอาหาร (Food Utilization) หมายถึงการได้บริโภคอาหารที่ปลอดภัยและมีโภชนาการที่ดี และ 4) เสถียรภาพด้านอาหาร (Food Stability) หมายถึง การอยู่ในภาวะที่ไม่เสี่ยงต่อความสามารถในการเข้าถึงอาหารอย่างพอเพียงจากภาวะวิฤต เช่น การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ

มีข้อโต้แย้งเกี่ยวกับความไม่มั่นคงทางอาหาร ว่าเป็นเรื่องของปริมาณอาหารไม่พอเพียง (อุปทานของผลผลิต) และการขาดความสามารถในการเข้าถึงอาหาร เช่น ขาดกำลังซื้อ ขาดสิทธิ ทั้งนี้ความสามารถในการเข้าถึงอาหารมีความเกี่ยวข้องกับปัจจัยด้านเศรษฐกิจและสังคมการเมืองมากกว่าปัจจัยด้านเทคนิคหรือด้านกายภาพ แนวคิดเหล่านี้เสนอโดย Sen ที่ถูกนำมาพัฒนาต่อขยายในเรื่องความเปราะบางของความไม่มั่นคงทางอาหาร โดย Dillet and Boudreau Sen อันประกอบไปด้วยปัจจัยความเสี่ยงภายนอก และปัจจัยภายในที่หมายถึงการขาดความสามารถในการรับมือกับความเสี่ยงและความ

กคคัน (อ้างโดยชาญชัย แสวงโขสวัสด์ และคณะ, 2555) อีกแนวคิดหนึ่งที่สำคัญเป็นเรื่องเกี่ยวกับสิทธิ ด้านอาหาร (Food Entitlement) ซึ่งมีรากฐานจากแนวความคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน แนวคิดนี้มุ่งเน้นสิทธิ ในการเข้าถึงอาหารอย่างพอเพียงในเชิงปริมาณและคุณภาพ รวมทั้งความมีเสถียรภาพด้านอาหารใน ระดับบุคคลและครัวเรือน นั้นหมายถึง ความยั่งยืนด้านอาหาร หรือความพอเพียงด้านอาหารของคนรุ่น ปัจจุบันและอนาคต โดยมีความสามารถในการเลี้ยงตนเองจากฐานการเกษตร การมีระบบแจกจ่าย อาหารอย่างพอเพียง มีการแปรรูปและระบบการตลาดที่เหมาะสม (มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน, 2544)

นอกเหนือจากนี้ ความมั่นคงทางอาหารยังแฝงอยู่กับมิติวัฒนธรรม “วิวัฒนาการด้านอาหารมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับวัฒนธรรมมาตลอดทั้งด้านการผลิตและการบริโภค” (พฤษชัย มั่นตะสรี และคณะ, 2553: 4) มนุษย์เรียนรู้ที่จะเก็บหาของป่าล่าสัตว์เพื่อประทังชีวิตมาตั้งแต่ยุคประวัติศาสตร์ ก่อนที่จะปรับตัวเข้าสู่ยุคเกษตรกรรมและการเลี้ยงสัตว์เพื่อการบริโภค บนฐานทรัพยากรที่มีอยู่ จนกลายเป็นความหลากหลายของการผลิตอาหาร กระทั่งเงื่อนไขทางการเมืองและการค้าทำให้ เกษตรกรต้องก้าวเข้าสู่ยุคการทำเกษตรกรรมแบบเข้มข้น ซึ่งส่งผลให้เกษตรกรต้องเผชิญกับภาวะความ ไม่มั่นคงทางอาหารจากการมุ่งเน้นการผลิตเพื่อการค้ามากกว่าการผลิตเพื่อยังชีพ (ยศ สันตสมบัติ, 2548) แม้เกษตรกรไทยจะเป็นผู้ผลิตอาหาร แต่กลับสามารถพึ่งพาตนเองด้านอาหารในไร่นาตนเองได้ เพียงร้อยละ 29.74 ซึ่งต่ำกว่าดัชนีการพึ่งพาตนเองของประเทศเกาหลีและญี่ปุ่น (มูลนิธิชีววิถี, 2553: 9) วัฒนธรรมอาหารยังหมายถึง ธรรมเนียม วิธีการ และประเพณีต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับอาหารที่คนใน ชุมชนหนึ่งหรือสังคมหนึ่งยึดถือปฏิบัติกันมา...เป็นประสบการณ์จากการปฏิบัติตามธรรมเนียม ประเพณีของครอบครัวและสังคมที่มีวัฒนธรรมเดียวกัน...” (ประหยัด สายวิเชียร, 2547: 65) การสูญเสีย ความมั่นคงทางอาหารจึงไม่เพียงแต่เป็นเรื่องของการบริโภคที่ไม่เพียงพอเท่านั้น หากแต่ยังเชื่อมโยงไป ถึงความเสื่อมสลายทางวัฒนธรรมจากความเสื่อมโทรมของฐานการผลิต ระบบเกษตรเชิงพาณิชย์ และการเปลี่ยนแปลงค่านิยมด้านอาหาร และสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของแต่ละพื้นที่อาจมีความ แตกต่างกัน (กฤษฎา บุญชัย และบัณฑิตพร เศรษฐศิริโรตม์, มปป.)

ในระดับชุมชน ความมั่นคงทางอาหารมีหลายนัยยะ ได้แก่ (มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน, 2544)

- 1) การพึ่งพาตนเองด้านอาหาร หมายถึงการผลิต การหาอาหารจากธรรมชาติ และการแลกเปลี่ยนอาหาร ระหว่างชุมชน
- 2) ความพอเพียงของอาหารในการบริโภค หมายถึง ความมั่นคงในการมีอาหารบริโภค

เพียงพอสำหรับครอบครัว ซึ่งหมายถึงปริมาณและความหลากหลายชนิดของอาหาร รวมทั้งให้ความสำคัญกับอาหารหลัก (ข้าว ผัก เนื้อสัตว์) และน้ำดื่มที่เพียงพอ 3) ฐานทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง การพึ่งพาอาหารจากธรรมชาติ (ป่า แหล่งน้ำ ชายฝั่งทะเล ผืนดิน ไร่นาที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ) 4) ด้านอาชีพและรายได้ หมายถึง ความมั่นคงทางอาชีพและรายได้ ทุกชุมชนจำเป็นต้องมีอาชีพและรายได้เพื่อซื้อหาอาหารจากภายนอก เช่น ตลาด 5) ความปลอดภัยด้านอาหารและคุณค่าทางโภชนาการ หมายถึง กระบวนการผลิตอาหารที่ปลอดภัยต่อสุขภาพด้วยตนเอง ไม่ใช้สารเคมีในการเพาะปลูก 6) วัฒนธรรมและความยั่งยืน หมายถึง การมีอาหารกินอย่างต่อเนื่อง โดยการวางแผนการผลิต การหาอาหารจากป่าและธรรมชาติ และการมีรายได้สำหรับการซื้อหาอาหารได้ตลอดปี

โดยสรุป แนวคิดความมั่นคงทางอาหารให้ความสำคัญกับการมีอาหารปลอดภัยสำหรับการบริโภคอย่างเพียงพอและยั่งยืนสำหรับคนทุกรุ่น ซึ่งอาจมีความแตกต่างกันตามบริบทแวดล้อมของแต่ละชุมชน และมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติ รวมไปถึงระบบการผลิตและจัดการอาหาร สิทธิการเข้าถึงและความเป็นธรรมด้านอาหาร เป็นต้น งานวิจัยนี้ให้ความสำคัญกับความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชนของเกษตรกรอินทรีย์ในมิติของการผลิตอาหารปลอดภัย การค้าที่สัมพันธ์กับรายได้และการกระจายอาหาร ทรัพยากรธรรมชาติซึ่งเป็นฐานการผลิต และวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับความยั่งยืนด้านอาหาร

2.2 แนวคิดเกษตรอินทรีย์กับการประยุกต์ใช้

ราวต้นศตวรรษที่ 20 มีการผลักดันแนวคิดเกษตรอินทรีย์ สืบเนื่องจากปัญหาของการใช้ปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลงอย่างหนักในการทำการเกษตร องค์การเกษตรและสมาคมชาวนาเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์ยุคแรกในทวีปยุโรปถูกตั้งขึ้นในระหว่างปี 1940-1949 เช่น Naturland and Demeter ในประเทศเยอรมัน Bio Suisse ในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ Nature et Progres ในประเทศฝรั่งเศส Soil Association ในประเทศอังกฤษ รวมทั้งเกิดการรวมตัวกันขององค์กรต่างๆ (กว่า 750 องค์กร 108 ประเทศ) เป็นสหพันธ์เกษตรอินทรีย์นานาชาติ (International Federation of Organic Agriculture Movements/IFOAM) ซึ่งเป็นพื้นที่ของการอภิปรายและแสดงความคิดเห็นของนักปฏิบัติการเกษตรอินทรีย์ (Dittrich, 2012) ต่อมาแนวคิดเกษตรอินทรีย์ได้แผ่ขยายออกไปในประเทศต่างๆ โดยเฉพาะ

ประเทศที่กำลังพัฒนา อีกทั้งยังเป็นที่ยอมรับในระดับสากลให้เป็นแนวทางหนึ่งในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร ด้วยแนวคิดและหลักการผลิตแบบธรรมชาติที่สอดคล้องกับเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม สภาพภูมิอากาศ และสภาพภูมิประเทศของแต่ละท้องถิ่นเพื่อให้สามารถผลิตอาหารได้ในระยะยาว

สหพันธ์เกษตรอินทรีย์นานาชาติ (Rundgren, 2006) อธิบายว่า เกษตรอินทรีย์เป็นระบบการเกษตรที่ส่งเสริมการผลิตอาหารและเส้นใยที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคม ระบบนี้ใช้ปุ๋ยจากดินท้องถิ่นที่ให้ผลผลิตที่ดีและมุ่งรักษาคุณภาพของการเกษตรและสิ่งแวดล้อมให้ดีที่สุดโดยใส่ใจต่อศักยภาพทางธรรมชาติของพืช สัตว์ และภูมิประเทศ เกษตรอินทรีย์ใช้หลักของธรรมชาติในการเพิ่มผลผลิตและต้านทานโรคทดแทนการใช้ปัจจัยการผลิตภายนอกอย่างการใช้สารเคมี ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง และผลิตภัณฑ์ยา นอกจากนี้ยังมีผู้ให้คำนิยามและแนวคิดที่แตกต่างกันไป ดังใน FAO/WHO Codex Alimentarius guidelines (United Nations, 2008) ที่ระบุว่า เกษตรอินทรีย์เป็นกระบวนการจัดการการผลิตทั้งระบบ ซึ่งมีเป้าหมายหลักเพื่อรักษาความสามารถในการผลิตและความสมบูรณ์ของการพึ่งพาอาศัยกันภายในชุมชนที่ประกอบไปด้วยคน ดิน ชีวิต สัตว์ และพืช ขณะที่ Scialabba และ Hattam (2002) ชี้ว่า เกษตรอินทรีย์หมายถึงกระบวนการผลิตที่คำนึงถึงสิ่งแวดล้อมรวมไปถึงระบบการขนส่งผลผลิตจากผู้ผลิตไปยังผู้บริโภคที่ลดการเกิดมลพิษต่อสิ่งแวดล้อมให้น้อยที่สุด ดิน น้ำ อากาศ เป็นต้น

ในทางปฏิบัติ สหพันธ์เกษตรอินทรีย์นานาชาติ (IFOAM) เสนอหลักการสำคัญของการทำเกษตรอินทรีย์ 4 มิติ ได้แก่ (Rundgren, 2006)

- 1) มิติด้านสุขภาพ หมายถึง การส่งเสริมสุขภาพที่ดีทางกาย จิตใจ สังคม และสภาพแวดล้อมของมนุษย์อย่างยั่งยืน โดยการไม่ใช้สารเคมีในการเพิ่มผลผลิตและกำจัดศัตรูพืชที่อาจส่งผลต่อสุขภาพเกษตรกรและดิน น้ำ สัตว์ พืช เป็นต้น
- 2) มิติด้านนิเวศวิทยา หมายถึง การจัดการการผลิตหรือฟาร์มที่มีความสอดคล้องกับวัฏจักรและสมดุลธรรมชาติ เหมาะสมกับภูมินิเวศ และวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น การนำวัสดุกลับมาใช้ใหม่ การใช้พลังงานอย่างมีประสิทธิภาพ การหมุนเวียนการปลูกพืช

- 3) มิติด้านความเป็นธรรม หมายถึง ระบบการผลิตที่ให้ความเท่าเทียมระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ผู้เกี่ยวข้องควรมีความสัมพันธ์กันอย่างเท่าเทียม เช่น เกษตรกร แรงงาน ผู้แปรรูป ผู้จัดจำหน่าย รวมไปถึงความโปร่งใสของเกษตรกรในการคำนึงถึงต้นทุนทางสังคมและสิ่งแวดล้อมในกระบวนการผลิต และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม
- 4) มิติด้านการดูแลเอาใจใส่ หมายถึง การบริหารจัดการเกษตรอินทรีย์ด้วยความระมัดระวัง และรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม รวมทั้งสุขภาพและความเป็นอยู่ของคนรุ่นปัจจุบันและอนาคต เช่น การใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม การใช้ภูมิปัญญาหรือประสบการณ์ดั้งเดิมในการแก้ปัญหา

ดังนั้น เกษตรอินทรีย์จึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการสร้างความมั่นคงให้กับเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่น รวมไปถึงการอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาของการทำการเกษตรแบบดั้งเดิมที่ให้ความเคารพและพึ่งพิงธรรมชาติเป็นสำคัญ รวมทั้งการคำนึงถึงการตลาดท้องถิ่นที่สอดคล้องกับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคมของแต่ละท้องถิ่น เชื่อมโยงไปสู่ตลาดระดับชาติและระดับนานาชาติโดยพัฒนามาตรฐานและระบบการตรวจสอบรับรองให้เป็นที่ยอมรับ (ขงยุทธ ศรีเกี่ยวพันและคณะ, 2555) ทั้งนี้ เกษตรกรสามารถขอรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ในระดับประเทศและต่างประเทศ ในระดับประเทศ ได้แก่ มาตรฐานการผลิตพืชอินทรีย์ของกรมวิชาการเกษตร มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือ (มอน.) มาตรฐานเกษตรอินทรีย์แห่งประเทศไทย (มกท.) เป็นต้น สำหรับมาตรฐานในระดับนานาชาติ เช่น มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของสำนักงานมาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหาร มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของประเทศสหรัฐอเมริกา (National Organic Program/Nop) มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของประเทศญี่ปุ่น (Japan Organic Standard/Jas) มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของประเทศจีน (China Organic Standard) และ มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของสหพันธ์เกษตรอินทรีย์นานาชาติ (IFOAM) นอกจากนี้ กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์รายย่อยยังสามารถที่จะพัฒนามาตรฐานของผลผลิตอินทรีย์ด้วยระบบการควบคุมภายใน (Internal Control System) ให้เป็นที่ยอมรับของตลาดท้องถิ่น การใช้ระบบการควบคุมภายในเป็นการรับรองมาตรฐานอย่างง่ายที่ช่วยลดต้นทุนการขอมาตรฐาน และเป็นการรักษาคุณภาพผลผลิตอินทรีย์ของกลุ่มเกษตรกรรายย่อย (Ditttrich, 2012)

แนวคิดเกษตรอินทรีย์ถูกนำมาประยุกต์ใช้เพื่อการฟื้นฟูความมั่นคงทางอาหารในหลายประเทศ โดยเฉพาะการเผชิญกับข้อจำกัดของพื้นที่เพาะปลูกและความไม่แน่นอนของสภาพภูมิอากาศ (Halberg, Peramaiyan, & Walaga, 2009) เช่น ประเทศคิวบาซึ่งแต่เดิมมีการปลูกพืชเชิงเดี่ยวจนเป็นที่ยอมรับด้านอุตสาหกรรมด้านการเกษตรที่ดีที่สุดในลาตินอเมริกาโดยการสนับสนุนของสหภาพโซเวียต ต่อมา หลังประสบกับวิกฤติเศรษฐกิจและความมั่นคงทางอาหารจากปัญหาในสหภาพโซเวียต รัฐบาลได้ประกาศให้มีการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรอินทรีย์จนเป็นที่ยอมรับระดับโลกในฐานะผู้นำด้านเกษตรกรรมยั่งยืน (Nelson et al, 2009) โดยเน้นการผลิตเพื่อการบริโภคของคนในประเทศควบคู่ไปกับการส่งออก ผลผลิตส่วนเกิน ปัจจัยที่ช่วยให้ประเทศคิวบาผ่านพ้นวิกฤตการณ์ไปได้ คือ การให้ความสำคัญกับการเกษตรขนาดเล็ก โดยมุ่งเน้นการทำเกษตรแบบผสมผสาน การพัฒนาประสิทธิภาพของระบบชลประทาน การใช้แรงงานในครัวเรือน การใช้ที่ดินอย่างคุ้มค่า การใช้วัสดุภายในฟาร์ม การคำนึงถึงทรัพยากรธรรมชาติในการผลิต (Warwick, 2001)

รายงานของ United Nations (2008) ระบุว่าทวีปแอฟริกาได้รับประโยชน์จากการทำเกษตรอินทรีย์ในแง่ความมั่นคงทางอาหารซึ่งสัมพันธ์กับการทุนทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางสังคม และทุนมนุษย์ แม้ว่าเกษตรอินทรีย์อาจจะยังไม่สามารถแก้ปัญหาด้านอาหารได้ทั้งหมดก็ตาม โดยสรุปข้อดีของการทำเกษตรอินทรีย์ไว้ดังนี้ 1) การช่วยบรรเทาความยากจนและทำให้ความเป็นอยู่ของคนในชนบทดีขึ้น สามารถยกระดับการศึกษาและการดูแลสุขภาพ เนื่องจากผลผลิตและรายได้ที่เพิ่มขึ้นจากต้นทุนการผลิตที่ต่ำและการใช้เทคโนโลยีที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม 2) การเพิ่มความสามารถของคนจนในการผลิตอาหารที่หลากหลายและมีคุณภาพ สามารถเข้าถึงอาหารจากฟาร์มตนเองและซื้ออาหารได้มากขึ้น รวมทั้งช่วยให้คนในชุมชนสามารถซื้ออาหารอินทรีย์ได้ในตลาดท้องถิ่น 3) การช่วยลดการใช้พลังงานที่ส่งผลต่อต้นทุนของราคาอาหาร 4) การช่วยเสริมสร้างศักยภาพของเกษตรกรและชุมชนในการดูแลสุขภาพทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นของส่วนรวม อย่างไรก็ตาม รัฐบาลจำเป็นต้องผลักดันการขยายตัวของเกษตรอินทรีย์ โดยการอบรมให้ความรู้ด้านเทคโนโลยีเกษตรเชิงนิเวศ สนับสนุนการสร้างความรู้และความร่วมมือระหว่างบุคคลและกลุ่มของเกษตรกรอินทรีย์ และประสานการดำเนินงานกับทุกภาคส่วนทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับนานาชาติ ตลอดจนสนับสนุนการวิจัยด้านเกษตรอินทรีย์ให้เพิ่มมากขึ้น

ในประเทศไทย เกษตรอินทรีย์เริ่มก่อตัวขึ้นประมาณช่วงปี 2530 ถึง 2535 จากการผสมผสานของสามกระแสหลัก ได้แก่ 1) กระแสความตื่นตัวในทางการหาทางเลือกใหม่ด้านการเกษตร เช่น เกษตรธรรมชาติ เกษตรปลอดสารเคมี เกษตรอินทรีย์ วนเกษตร โดยเครือข่ายเกษตรทางเลือกซึ่งประกอบด้วยองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ ผู้นำการเกษตร 2) กระแสความตื่นตัวด้านสุขภาพ ผู้บริโภคให้ความสำคัญกับการบริโภคอาหารเพื่อสุขภาพและมีการเลือกซื้อผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์มากขึ้น ซึ่งส่งผลให้เกิดตลาดของผลผลิตเกษตรอินทรีย์ และ 3) กระแสความตื่นตัวด้านสิ่งแวดล้อม ภายใต้การนำขององค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และสื่อมวลชน ทั้งนี้ ในปี 2535 รัฐบาลให้การส่งเสริมการทำไร่นาสวนผสม ถึงปี 2538 เน้นนโยบายการจัดหาปุ๋ย สารเคมี และยาปราบศัตรูพืชที่ต้นทุนต่ำ ปี 2540 นโยบายให้ความสำคัญกับการส่งเสริมและฟื้นฟูการเกษตรที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ต่อมา ปี 2544 มีการบรรจุเกษตรอินทรีย์เป็นนโยบายหลักโดยมุ่งเสริมเสริมเกษตรผสมผสาน เกษตรทางเลือก และเกษตรอินทรีย์ รวมไปถึงการตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์ (วิริยะ คล้ายแดง, 2549) อีกทั้งยังมีการผลักดันแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรอินทรีย์ ฉบับที่ 1 (2551-2554) ต่อเนื่องไปจนถึง ฉบับที่ 2 (2555-2559) ฉบับที่ 3 (2560-2564) ซึ่งให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการองค์ความรู้และนวัตกรรม การพัฒนาการผลิตเกษตรอินทรีย์ตลอดห่วงโซ่อุปทาน การสร้างความเข้มแข็งด้านการตลาดและมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ และการบูรณาการเพื่อขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์ไทย

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาเกษตรอินทรีย์ไทยยังพบกับปัญหาอุปสรรคหลายด้าน ได้แก่ การขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์ขาดความต่อเนื่อง การให้ความรู้และข้อมูลข่าวสารด้านเกษตรอินทรีย์ต่อผู้ผลิตและผู้บริโภคไม่เพียงพอ ความไม่จริงจังในการห้ามใช้สารเคมีและการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ การขาดระบบการติดตามประเมินผลเชิงนโยบายที่ชัดเจน และนโยบายที่ขัดต่อการทำเกษตรอินทรีย์ เช่น การประกันราคาข้าว การเกษตรเชิงพาณิชย์ (ปรารธนา ชสสุข พงศกร กาวิชัย และเจษฎา มิ่งฉาย, 2557) นอกจากนี้ ยังพบปัญหาของการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างผู้ผลิต ผู้ประกอบการ และผู้บริโภค เพื่อสร้างห่วงโซ่อุปทานที่เข้มแข็ง อีกทั้งเครื่องมือการสนับสนุนของภาครัฐและเอกชนยังต้องการการปรับปรุงกฎหมาย กฎระเบียบ ฐานข้อมูล และการวิจัย เป็นต้น ดังนั้น ภาครัฐควรพัฒนาการดำเนินงานเพื่อให้เกิดผลในทางปฏิบัติโดยการปรับปรุงกฎหมายและกฎระเบียบที่เป็นอุปสรรคต่อเกษตรอินทรีย์ การพัฒนาความรู้และศักยภาพของผู้ผลิตที่เน้นเกษตรกรเป็นศูนย์กลางและภูมิปัญญาท้องถิ่น

การส่งเสริมการร่วมทุนระหว่างภาคเอกชนและเกษตรกรที่มีศักยภาพ การจัดตั้งศูนย์เมล็ดพันธุ์เกษตรกรอินทรีย์ การสร้างหลักประกันให้กับเกษตรกร การให้ความรู้และความเข้าใจด้านเกษตรอินทรีย์ การส่งเสริมการบริโภคผักอินทรีย์ การจัดตั้งหน่วยงานเฉพาะเพื่อการบริหารจัดการและพัฒนาฐานข้อมูลเกษตรอินทรีย์ที่ทันสมัย (ชยาพร วัฒนศิริ ชัยวัฒน์ คงสม และปัทมธนา เป้นป้อม อ่างโดย พงศกร กาวิชัย, 2558)

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาการทำเกษตรอินทรีย์ที่สัมพันธ์กับการความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนในมิติที่เกี่ยวข้องกับ 1) การผลิตภายใต้แนวคิดและแนวปฏิบัติของเกษตรอินทรีย์ 2) วัฒนธรรมการสืบทอดความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ 3) การค้าที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและรายได้ของเกษตรกรอินทรีย์ และ 4) การมีส่วนร่วมในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นวัตถุดิบสำคัญของกระบวนการผลิตแบบอินทรีย์ นอกจากนี้ ยังศึกษาครอบคลุมไปถึงปัจจัยเอื้อและปัจจัยเสี่ยงของเกษตรอินทรีย์ต่อความมั่นคงทางอาหาร

2.3 แนวคิดนิเวศวัฒนธรรมและวัฒนธรรมชุมชน

วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับการดำรงชีวิตและสังคมของมนุษย์อย่างมีอาจแยกออกจากกันได้ แต่ละสังคมมีวัฒนธรรมเป็นของตนเองที่อาจเหมือนหรือแตกต่างกันไปตามความเชื่อ การเรียนรู้ และการถ่ายทอดของมนุษย์ วัฒนธรรมมีความสำคัญในฐานะที่ช่วยบ่งชี้และหล่อหลอมความเป็นมนุษย์ ความแตกต่างของบุคคล กลุ่มคน หรือชุมชน ช่วยกำหนดปัจจัยสี่ให้กับมนุษย์ ช่วยกำหนดการแสดงความรู้สึกรักและการควบคุมอารมณ์ ช่วยสร้างความหมายของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้และการถ่ายทอด ช่วยสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ช่วยกำหนดพฤติกรรมอันเป็นที่ยอมรับของสังคม และช่วยควบคุมความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคม ทั้งนี้ คุณลักษณะสำคัญของวัฒนธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมเป็นพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้เสมอ เป็นมรดกทางสังคม เป็นวิถีชีวิตหรือเป็นแบบแผนการดำเนินชีวิตของมนุษย์ และเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงเสมอ (อรุณี ตันศิริ, 2549)

การให้คำนิยามของวัฒนธรรมนั้นมีแง่มุมอันสลับซับซ้อน ดังที่มีผู้ให้ความหมายไว้อย่างหลากหลาย เช่น Eliot (1949) เชื่อว่า วัฒนธรรมของบุคคลขึ้นอยู่กับกลุ่มที่ตนเองเข้าไปเป็นส่วนหนึ่ง และวัฒนธรรมของกลุ่มขึ้นกับพื้นฐานของสังคมที่กลุ่มเข้าไปเป็นส่วนหนึ่ง

Bailey และ Peoples (2011) อธิบายว่า วัฒนธรรมหมายถึง การเรียนรู้ของบุคคลจากสังคมหรือกลุ่มคนที่ตนเองเติบโตขึ้น เช่น ทักษะคิด ศิลธรรม ภาษา มารยาท การดำรงชีวิตอย่างเหมาะสม ความเชื่อเกี่ยวกับความสัมพันธ์หญิงชาย แนวคิดเกี่ยวกับการทำงาน รวมไปถึงพฤติกรรมและการควบคุมอารมณ์ภายใต้สภาพแวดล้อมและสถานการณ์ที่เผชิญอยู่

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2536) ให้คำจำกัดความว่า วัฒนธรรมหมายถึง วิธีแห่งการดำรงชีพที่มนุษย์สร้างขึ้นตามความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นระบบความรู้ ความคิด ความเชื่อ อันเป็นที่ยอมรับและปฏิบัติสืบทอดกันมา วัฒนธรรมเป็นวิธีการหรือแบบแผนและมีการอบรมถ่ายทอดไปสู่สมาชิกรุ่นต่อไป รวมทั้งเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของมนุษย์

สุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์ (อ้างโดย อรุณี ต้นศิริ, 2549) เชื่อว่า วัฒนธรรมเป็นแนวทางการแสดงออกของวิถีชีวิตทั้งปวง ซึ่งอาจจะเริ่มจากเอกชนหรือคณะบุคคลที่คิดขึ้นหรือกระทำขึ้นเป็นต้นแบบ จากนั้นจึงเป็นที่ยอมรับและสืบทอดกันมาจนกระทั่งกลายเป็นนิสัย ความคิด ความเชื่อถือ และการกระทำส่วนใหญ่ของกลุ่มคนหนึ่ง

ดังนั้น วัฒนธรรมจึงเกี่ยวข้องกับการสืบทอดและการเรียนรู้ของมนุษย์จากรุ่นสู่รุ่นภายใต้บริบทของกลุ่ม สังคม และสิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตาม บริบทของสรรพสิ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาย่อมส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม งานวิจัยนี้จึงได้นำแนวคิดนิเวศวัฒนธรรมและวัฒนธรรมชุมชนมาประยุกต์ใช้ในการค้นหาและวิเคราะห์วัฒนธรรมของเกษตรกรอินทรีย์ที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการสืบทอดความคิดและความรู้ในการทำเกษตรอินทรีย์

2.3.1 แนวคิดนิเวศวัฒนธรรม

นิเวศวัฒนธรรมเป็นแนวคิดหนึ่งทางมนุษยวิทยาที่มุ่งศึกษาอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรม Steward อธิบายแนวคิดนี้ว่า เป็นการศึกษาลักษณะหรือแบบแผนทางวัฒนธรรมที่เป็นผลมาจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม ซึ่งหมายรวมถึง สังคม การเมือง ศาสนา

เทคโนโลยี กิจกรรมการดำรงชีพ และการจัดการเศรษฐกิจ เป็นต้น (พัชรินทร์ สิริสุนทร, 2556) และมีการกำหนดแนวทางการศึกษาเบื้องต้นของแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมไว้ดังนี้ (Steward, 2006)

- 1) การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างเทคโนโลยีการผลิตและสิ่งแวดล้อม เทคโนโลยีนี้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมทางวัตถุ เช่น อาวุธล่าสัตว์ เครื่องมือจับปลา ภาชนะเพื่อการเก็บและรักษาอาหาร ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมกรรมการผลิตและรูปแบบการดำรงชีพของแต่ละพื้นที่
- 2) การวิเคราะห์แบบแผนทางพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับการใช้เทคโนโลยีเพื่อการใช้ประโยชน์ในพื้นที่หนึ่ง พฤติกรรมบางอย่างอาจไปจำกัดวิธีการดำรงชีพของผู้คน ขณะที่พฤติกรรมอีกแบบหนึ่งอาจส่งผลในทางตรงกันข้าม เช่น ผู้หญิงมักเก็บหาผักและเมล็ดพันธุ์ในป่าโดยลำพังหรือไปกับคนกลุ่มเล็กๆ หากมีผักและเมล็ดพันธุ์ให้เก็บไม่มากนัก การล่าสัตว์เป็นกลุ่มในพื้นที่ลาดชันช่วยให้ได้น้ำสัตว์มากกว่าการล่าสัตว์โดยลำพัง สิ่งแวดล้อมอาจเอื้ออำนวยให้ผู้ชายมาช่วยกันจับปลาโดยใช้ดาขายกับดัก และการกันด้วยทำนบ
- 3) การวิเคราะห์แบบแผนทางพฤติกรรมในการใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรม ซึ่งต้องการมุมมองแบบองค์รวมในการพิจารณาปัจจัยที่เกี่ยวข้อง เช่น โครงสร้างประชากร รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน โครงสร้างของเครือญาติ การครอบครองที่ดิน การใช้ประโยชน์ที่ดิน และแก่นของวัฒนธรรม

การทำความเข้าใจความสัมพันธ์ในระบบนิเวศวัฒนธรรมจำเป็นต้องเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติ ความสัมพันธ์เหล่านี้เป็นร่องรอยของการสืบทอดความรู้ ภูมิปัญญา ความเชื่อ และวิถีปฏิบัติของคนในท้องถิ่น อีกนัยหนึ่ง นิเวศวัฒนธรรมประกอบไปด้วย 1) สถานที่ หมายถึง สภาพทางกายภาพของพื้นที่และความเปลี่ยนแปลง 2) ระบบนิเวศ หมายถึง องค์ประกอบของพื้นที่ บทบาทหน้าที่ของสรรพสิ่ง รวมทั้งความหลากหลายของระบบนิเวศ ความหลากหลายทางชีวภาพ ความหลากหลายทางพันธุกรรม ซึ่งสัมพันธ์กับทรัพยากรและการใช้ประโยชน์ของชุมชน 3) การจัดการทางสังคม หมายถึง กระบวนการที่ทำให้คนสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข รวมไปถึงกฎเกณฑ์ ข้อปฏิบัติ ความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ ที่เกี่ยวข้องกับความพยายามของชุมชนในการดำรงชีวิตให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติและข้อจำกัดของพื้นที่ และ 4) จิตวิญญาณท้องถิ่น หมายถึง สิ่งยึดเหนี่ยว

จิตใจในชุมชนอันเป็นความรู้ ความภาคภูมิใจ แรงบันดาลใจ ความศรัทธา ความเคารพ ความรู้สึก ปลอดภัย และการสร้างพลังของคนในชุมชน เช่น ปราชญ์ชาวบ้าน พระธาตุ รอยพระพุทธรูป ก้อนหิน ต้นไม้ ภูเขา (สันติภาพ ศิริวัฒน์ไพฑูรย์ อ้างโดย สมพร นิลคัมภีร์, 2555)

งามพิศ สัตย์สงวน (อ้างโดย อุดร วงษ์ทับทิม, 2554) เสนอมุมมองการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอย่างมีคุณภาพ เพื่อให้เกิดความยั่งยืนของระบบนิเวศ โดยการพัฒนาจิตใจควบคู่ไปกับความเจริญทางวัตถุ และระมัดระวังในการเลือกใช้เทคโนโลยีอย่างเหมาะสม ความสามารถในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัดและการดำรงไว้ซึ่งขีดความสามารถในการรองรับของเสียของระบบนิเวศจะเป็นการส่งต่อมรดกทางธรรมชาติให้คนรุ่นต่อไป นอกจากนี้ ชนัญ วงษ์วิภาค (อ้างโดย แวรวี ลาภเกณ, 2556) เชื่อว่า มนุษย์สามารถใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการปรับตัวและดัดแปลงสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติและระบบนิเวศเพื่อให้ตอบสนองความต้องการของตนเอง ขณะเดียวกัน สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติก็สามารถส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของมนุษย์ได้เช่นเดียวกัน รวมทั้งมนุษย์มีการสั่งสมและสืบทอดความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศและประสบการณ์การดำรงชีพภายใต้สภาพแวดล้อมที่ตนอาศัยอยู่จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง

2.3.2 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

ประเทศไทยพัฒนาแนวคิดนี้จากนักคิด 4 ท่าน ได้แก่ บาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิหาร นายบำรุง บุญปัญญา นายอภิชาติ ทองอยู่ และนายแพทย์ประเวศ วะสี โดยได้รับอิทธิพลจากปัจจัยในและนอกประเทศ ปัจจัยภายใน ได้แก่ การคุกคามของระบบทุนนิยมต่อชุมชนกับแนวโน้มการสลายตัวของชุมชนท่ามกลางความเข้มแข็งของวัฒนธรรมชุมชน และการตื่นตัวของปัญญาชนและผู้ศึกษาด้านการมีส่วนร่วมทางการเมือง ตลอดจนการพัฒนากระบอบประชาธิปไตยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ 14 ตุลาคม 2516 สำหรับปัจจัยภายนอกประเทศ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงคำสอนของศาสนาคริสต์ และการที่องค์กรพัฒนาเอกชนเพิ่มการช่วยเหลือระหว่างประเทศ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2537) แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมีความหมายเดียวกับแนวคิดเศรษฐศาสตร์วัฒนธรรมที่เสนอโดย นายแพทย์ประเวศ วะสี ซึ่งมุ่งเน้นการพัฒนาที่อยู่บนฐานของวัฒนธรรมของชุมชนและความมั่นคงของตนเอง กล่าวอีกนัยหนึ่ง วัฒนธรรมชุมชนให้ความสำคัญกับระบบเศรษฐกิจที่สัมพันธ์อยู่กับครอบครัว สิ่งแวดล้อม และจิตใจมากกว่าการให้ความสำคัญกับมูลค่าที่เป็นตัวเงินเท่านั้น (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2544)

แต่ละชุมชนนั้นมีวัฒนธรรมเป็นของตนเองซึ่งมีองค์ประกอบดังต่อไปนี้ 1) วัฒนธรรมชุมชนเป็นผลพวงจากความพยายามในการเรียนรู้ที่จะอยู่กับธรรมชาติของคนในชุมชน ดังสามารถเห็นได้จากรูปแบบการใช้เทคโนโลยี รวมไปถึงแนวคิด เครื่องมือ และทักษะการดำรงชีวิต อันแสดงถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นและระบบคุณค่าของชุมชน 2) วัฒนธรรมชุมชนเป็นความพยายามในการแสวงหาวิธีการอยู่ร่วมกันระหว่างเพื่อนมนุษย์ เช่น การรวมตัวกันเป็นกลุ่มและองค์กรในชุมชน การจัดการความขัดแย้งภายในชุมชน 3) วัฒนธรรมของชุมชนแต่ละแห่งมีเอกลักษณ์ที่เป็นต้นกำเนิดแห่งความภาคภูมิใจและศักดิ์ศรีของตนเอง โดยให้ความสำคัญกับคนมากกว่าวัตถุ และให้ความสำคัญกับแนวคิดแบบองค์รวมซึ่งมองความสัมพันธ์โยงใยระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ (ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร อังโคช แวรวี ลาภเก็น, 2556)

ในทำนองเดียวกัน ในทัศนะของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (อ้างโดยเสาวภา ไพทยวัฒน์ และคณะ, 2555) วัฒนธรรมชุมชนมีคุณค่าและความหมายต่อการพัฒนาศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นเนื่องด้วย 1) ชุมชนมีความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดำรงชีพที่สืบทอดกันมา 2) ชุมชนมักปฏิเสธอำนาจรัฐและเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่กำลังเข้าครอบงำความคิดและภูมิปัญญาของชุมชน 3) ชุมชนให้ความสำคัญกับการพัฒนาแบบกลุ่มมากกว่าการแข่งขันระหว่างปัจเจกชน 4) ชุมชนมีจิตสำนึก ความรัก ความสามัคคี และความภาคภูมิใจในท้องถิ่น 5) ชุมชนมีกระบวนการผลิตซ้ำและสืบทอดจิตสำนึกชุมชนโดยปัญญาชนท้องถิ่น ผู้อาวุโสในชุมชน นักพัฒนา และนักวิชาการนอกชุมชน 6) ชุมชนมีการจัดองค์กรของกลุ่มชาวบ้านเพื่อสร้างอำนาจต่อรองกับองค์กรภายนอก เช่น สหกรณ์ สมาพันธ์ 7) ชุมชนมีการประสานเครือข่ายเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้วัฒนธรรมซึ่งกันและกัน และ 8) ชุมชนมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับธรรมชาติและมีการอนุรักษ์ปกป้องธรรมชาติร่วมกันเพื่อดำรงความสามารถของชุมชนในการพึ่งพาตนเอง

2.4 แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน

แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนได้รับการพัฒนาขึ้นสืบเนื่องจากปัญหาของการพัฒนาเศรษฐกิจโลกตามระบอบทุนนิยม เศรษฐกิจชุมชน หมายถึง ระบบเศรษฐกิจระดับชุมชนที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคม วัฒนธรรม และวิถีชีวิตชีวิตของผู้คน มหาตะมะ คานธี เป็นนักคิดคนสำคัญที่ช่วยผลักดันแนวคิดนี้ ด้วย

หลักของการพึ่งพาตนเอง ทำเอง ใช้เอง ลดรายจ่าย และเน้นระบบการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้าจากตลาดภายนอก เอวี ชยานอฟ เป็นนักคิดอีกท่านหนึ่งที่ช่วยจัดระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตนเองให้เป็นฐานของระบบเศรษฐกิจในประเทศรัสเซียได้ นอกจากนี้ หลายประเทศยังพยายามขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน เช่น ประเทศไต้หวันส่งเสริมการศึกษา การเรียนรู้ของชุมชน การพัฒนาระบบสหกรณ์ และการประกอบกลางขนาดกลางและขนาดย่อม ประเทศอิสราเอลสร้างระบบชุมชนการเกษตรท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่เป็นหินและทะเลทราย เพื่อพลิกฟื้นการเกษตรจนทำให้สามารถพึ่งตนเองด้านอาหารได้อย่างมั่นคง และยังสามารถส่งออกผลผลิตการเกษตรไปสู่ยุโรปและอเมริกาได้ รวมไปถึงการสร้างจุดยุทธศาสตร์ความมั่นคงทางทหารจากการพัฒนาชุมชนเกษตร สำหรับประเทศไทย มีการพัฒนาระบบสหกรณ์ และมุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยส่งเสริมการทำเกษตรทฤษฎีใหม่ การส่งเสริมการรวมกลุ่ม การสร้างการเรียนรู้ และการพัฒนาศักยภาพชุมชนท้องถิ่น เป็นต้น (ธเนศ ศรีวิชัยลำพันธ์, 2556)

แนวคิดของเศรษฐกิจชุมชนและเศรษฐกิจพอเพียงมีความสอดคล้องกันอย่างยิ่ง ต่างมุ่งจัดการทุนภายในชุมชนอย่างสร้างสรรค์โดยไม่ได้มุ่งเป้าหมายไปที่กำไรทางธุรกิจ แต่มุ่งเน้นไปที่การพึ่งพาตนเองเพื่อให้ชุมชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ทุนภายในชุมชน ได้แก่ ทุนธรรมชาติ ทุนของผลผลิต ทุนความรู้ ทุนภูมิปัญญา ทุนความสัมพันธ์ฉันท์พี่น้องและเครือญาติ เป็นต้น ในทางปฏิบัติ ทั้งสองแนวคิดได้มุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจและความเป็นอยู่ของชุมชนชนบท การให้ความสำคัญกับภาคเกษตรกรรม การพยายามพึ่งพาตนเองเพื่อลดความเสี่ยงจากปัจจัยภายนอก การใช้ศักยภาพของชุมชนเป็นต้นทุนหลัก เน้นการผลิตมากกว่าการซื้อขายแลกเปลี่ยน และบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นในการพัฒนากิจกรรมอย่างสร้างสรรค์ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2545)

ในทฤษฎีของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2544) แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจกระแสหลัก ซึ่งอยู่ภายใต้แนวคิดเศรษฐศาสตร์วัฒนธรรมที่มีรากฐานทางความคิดเช่นเดียวกับวัฒนธรรมชุมชน แนวคิดนี้ให้ความสำคัญกับการกระจายความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในแนวราบ ซึ่งตรงกันข้ามกับระบบเศรษฐกิจทุนหรือเศรษฐกิจรัฐที่การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นไปในแนวตั้งหรือเป็นแบบกระจุกตัว ลักษณะสำคัญของแนวคิดนี้ คือ การมีครอบครัวเป็นหน่วยการผลิต การคำนึงถึงความอยู่รอดของครอบครัวเป็นสำคัญ มีการพึ่งพาตนเองด้านแรงงานและทรัพยากรท้องถิ่น

ภายในชุมชน เน้นการตลาดใกล้ตัวก่อนจะขยายออกไปสู่ตลาดที่ไกลออกไป และมีระบบเศรษฐกิจที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมและวัฒนธรรม นั้นหมายถึง แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนเอื้อให้ชุมชนสามารถพึ่งพาและพัฒนาตนเองได้ คุณลักษณะนี้มีความแตกต่างจากระบบเศรษฐกิจทุนที่เข้าไปรุกรานความเป็นชุมชน เช่น การทำลายความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนจากการแก่งแย่งแข่งขัน การผลักดันแรงงานครอบครัวไปเป็นแรงงานรับจ้าง การให้คุณค่ามนุษย์เป็นเพียงแรงงานในระบบทุน

งานวิจัยชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทยเสนอข้อค้นพบสำคัญ 3 ประการ (ทิพวัลย์ สัจจันทร์, 2546) ได้แก่

1) เศรษฐกิจไทยประกอบไปด้วยระบบเศรษฐกิจทุนและระบบเศรษฐกิจชุมชน ทั้งนี้ ระบบเศรษฐกิจชุมชนยังคงดำรงอยู่และเป็นวิถีของคนส่วนใหญ่ในทุกภูมิภาคของไทย โดยเฉพาะในชุมชนชนบท ลักษณะการผลิตเป็นแบบอิสระและใช้แรงงานครอบครัวเป็นหลักที่เป็นไปเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนและเพื่อหารายได้มาซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคและเลี้ยงดูบุตร หากจำเป็นจึงจะออกไปรับจ้างเพื่อเป็นอาชีพเสริม อีกทั้งยังพบระบบญาติมิตรและการดำรงไว้ซึ่งสังคมวัฒนธรรมแห่งการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สิ่งนี้เป็นความแตกต่างจากระบบเศรษฐกิจทุนที่เน้นการผลิตในพื้นที่ขนาดใหญ่และอาศัยการจ้างแรงงานเป็นหลัก

2) การเปลี่ยนผ่านจากระบบเศรษฐกิจแบบครอบครัวและชุมชนไปสู่ระบบเศรษฐกิจทุนเป็นไปในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งเป็นที่มาของระบบเศรษฐกิจไทยสองระบบ (ระบบเศรษฐกิจชุมชนและระบบเศรษฐกิจทุน) กล่าวคือ ชุมชนยังคงมีสำนึกความเป็นชุมชน และเห็นว่ารัฐและทุนเป็นสิ่งที่แปลกปลอม เพียงแต่จำเป็นต้องเข้าไปสัมพันธ์กับระบบทุนจากการพัฒนา ดังจะเห็นได้จากการที่ชุมชนยังมีการผลิตข้าวเพื่อบริโภค มีการทอผ้าพื้นเมือง มีการพึ่งพิงแรงงานในครอบครัวและชุมชน มีการแลกเปลี่ยนอาหารบนความพอเพียง มีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มและเครือข่ายเพื่อจัดสรรทรัพยากรและผลิต

3) ทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจไทย ควรให้ความสำคัญกับระบบเศรษฐกิจชุมชนเนื่องด้วยชุมชนเป็นแก่นของสังคมและวัฒนธรรมไทย รวมทั้งเป็นระบบชีวิตของคนส่วนใหญ่ของสังคมไทย นั้นหมายถึง การพัฒนาระบบเศรษฐกิจด้วยการพึ่งพาศักยภาพภายในประเทศภายใต้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนหรือเศรษฐศาสตร์วัฒนธรรมสู่การเชื่อมโยงระหว่างระบบเศรษฐกิจชุมชนและระบบเศรษฐกิจ

ทุน เช่น การใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นเป็นต้นทุนการผลิต การใช้แรงงานครอบครัวมากกว่าการจ้างแรงงาน การเน้นตลาดภายในมากกว่าการส่งออก การส่งเสริมการรวมกลุ่มหรือเครือข่ายในการช่วยเหลือกันและกัน

มงคล คำนานินทร์ (อ้างโดย ขวัญกมล ดอนขวา, 2555) เสนอปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนดังต่อไปนี้ 1) การพัฒนาผู้นำด้านเศรษฐกิจชุมชนให้มีความรู้ความสามารถในการวิเคราะห์การผลิต การแปรรูป การค้า และการติดต่อกับภายนอก รวมทั้งทักษะการบริหารจัดการ 2) การพัฒนาชาวบ้านให้มีความรู้ความสามารถในการผลิตและการแปรรูป 3) การพัฒนาเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องให้มีความรู้เชิงอุดมการณ์และเทคนิคการกระตุ้นเศรษฐกิจชุมชน 4) การพัฒนากลุ่มและองค์กรชุมชนให้มีความรู้ความเข้าใจในการสร้างและดำเนินงานในรูปแบบของกลุ่ม 5) การพัฒนาพื้นฐานทางเศรษฐกิจ โดยการระดมทุนออมทรัพย์เพื่อจัดตั้งกองทุนภายในหมู่บ้าน หรือการขอรับการสนับสนุนจากภายนอก 6) การพัฒนาพื้นฐานทางกายภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแหล่งน้ำเพื่อการบริโภคและการเกษตร เมื่อชุมชนมีความพร้อมเหล่านี้แล้วจะสามารถดำเนินกิจกรรมการผลิตและนอกการผลิตได้อย่างต่อเนื่อง รวมไปถึงการแปรรูป เช่น การทำจักสานไม้ไผ่และหวาย การทำดอกไม้ประดิษฐ์ การทำไวน์ผลไม้ การทำเครื่องปั้นดินเผา นอกจากนี้ ยังสามารถสร้างพื้นที่ลานค้าชุมชนซึ่งเป็นตลาดซื้อขายสินค้า หรืออาจส่งเสริมให้เกิดกิจกรรมร้านค้าชุมชนสำหรับจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์ของสมาชิก ตลอดจนการพัฒนาการท่องเที่ยว และศูนย์ให้บริการแบบ One-Stop-Service

ทั้งนี้ ขวัญกมล ดอนขวา และณัชชา ลิ้มปิติสุวรรณ (2558) พบว่า ปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนกระบวนการด้านเศรษฐกิจชุมชนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการผลิต คือ ทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งประกอบไปด้วย ผู้นำและสมาชิก กลุ่มอาชีพ กลุ่มหรือองค์กรของชุมชน และเจ้าหน้าที่ภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้อง ผู้นำและสมาชิกกลุ่มอาชีพสามารถร่วมคิดและวางแผนด้านการผลิตและการตลาดได้อย่างมีประสิทธิภาพ อีกปัจจัยหนึ่งที่สำคัญ คือ การที่สมาชิกในชุมชนตระหนักถึงผลประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน และมีความตระหนักถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งมีการจัดการกำไรส่วนเกินที่เกิดขึ้นเพื่อสาธารณประโยชน์ของชุมชน เช่น การอนุเคราะห์เยาวชน คนชรา และคนพิการ การสนับสนุนระบบสาธารณูปโภค ดังนั้น การเสริมสร้างเศรษฐกิจชุมชนจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในชุมชน การ

สร้างการเรียนรู้กระบวนการดำเนินงานเศรษฐกิจชุมชน และปลูกฝังจิตสำนึกเพื่อส่วนรวมให้กับคนในชุมชน

2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.5.1 งานวิจัยเกี่ยวกับตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหาร

ผลการวิจัยเรื่องการพัฒนาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารภายใต้บริบทสังคมไทย จังหวัดเชียงใหม่ (พฤกษ์ ยิบมันตะศิริ บุศรา ลีมนิรันดร์กุล และบุภาพร ศิริบัติ, 2553) เสนอตัวชี้วัดที่เป็นองค์ประกอบของความมั่นคงทางอาหาร 4 ตัว ได้แก่ 1) ตัวชี้วัดด้านความพอเพียง ได้แก่ แหล่งอาหาร สิทธิการเข้าถึงทรัพยากร การเข้าถึงร้านค้าและตลาด และระบบการแลกเปลี่ยน 2) ตัวชี้วัดด้านจิตใจ ได้แก่ ความมั่นใจและอุ่นใจว่ามีอาหารพอเพียง การได้รับความรู้และข่าวสารเกี่ยวกับอาหาร การปรุงอาหารเอง และความเจ็บป่วยจากการบริโภค 3) ตัวชี้วัดด้านศักยภาพ ได้แก่ การหนุนเสริมจากหน่วยงานท้องถิ่น การรณรงค์อาหารปลอดภัย และการถ่ายทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาในการถ่ายทอดอาหารท้องถิ่น 4) ตัวชี้วัดด้านความเสี่ยงและการปรับตัว ได้แก่ ความเสี่ยงด้านราคาผลผลิตทางการเกษตร ความเสี่ยงจากภัยธรรมชาติ ความเสี่ยงจากนโยบายรัฐ และความเสี่ยงจากหนี้อะระบบ

รายงานการศึกษาโครงการการศึกษาและพัฒนามาตรฐานและตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารของมนุษย์ โดย คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (2547) ชี้ว่า ตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารประกอบด้วย 3 ดัชนี 7 ตัวชี้วัด ได้แก่ 1) การมีอาหารพอเพียง ซึ่งประกอบด้วยตัวชี้วัด คือ การที่มีอาหารกินครบทุกมื้อ และการไม่มีภาวะทุพโภชนาการ 2) การกินอาหารปลอดภัย ซึ่งประกอบด้วยตัวชี้วัด คือ การกินเนื้อสัตว์ที่ปรุงด้วยความร้อน การกินอาหารที่ปลอดสารพิษ และ 3) การไม่กินอาหารเกินจำเป็น ซึ่งประกอบด้วยตัวชี้วัด คือ การไม่มีภาวะเสี่ยงในการกินอาหารและออกกำลังกาย การไม่หลงเชื่อและบริโภคอาหารเสริมที่เกินจำเป็น และการไม่ถูกรอปรงำให้กินอาหารที่ขาดคุณค่าทางโภชนาการเป็นประจำ

2.5.2 งานวิจัยเกี่ยวกับสถานภาพและปัจจัยความมั่นคงทางอาหาร

ผลการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเพี้ยลาด อำเภอสว่างทอง นครหลวง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยการสัมภาษณ์

สนทนากลุ่ม และการวิเคราะห์สังเคราะห์เอกสาร (จันทร์ตนาพร วงศ์ชัย และคณะ, 2557) ระบุว่า ความอุดมสมบูรณ์และหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยพื้นฐานที่ช่วยเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ดังที่ชาวเผียลาดได้ใช้ประโยชน์จากน้ำสั้งและลำน้ำตอนเพื่อการเกษตรและเป็นแหล่งหาอาหาร มีการใช้พื้นที่ป่าที่ติดกับป่าสงวนแห่งชาติพุน้ำสำหรับการเลี้ยงสัตว์ การเพาะปลูกและเก็บหาของป่า อีกทั้งยังมีการเพาะปลูกบริเวณพื้นที่สวนไร่นาใกล้กับที่อยู่อาศัยซึ่งดินมีคุณภาพดีเพื่อการผลิตอาหารและการค้า นอกจากนี้ สังคมและวัฒนธรรมยังเป็นอีกปัจจัยที่ช่วยเสริมความมั่นคงทางอาหาร กล่าวคือ ชาวเผียลาดยังใช้ชีวิตอย่างกลมกลืนกับธรรมชาติ และมีการช่วยเหลือเกื้อกูลแบ่งปันกันท่ามกลางความหลากหลายของชนเผ่า

ผลการวิจัยเกี่ยวกับวิถีชีวิตและความมั่นคงทางอาหารในภาคใต้ โดยการใช้แบบสอบถาม การสัมภาษณ์ และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (ทรงศิริ วิจิรานนท์ และคณะ, 2555) พบว่า 1) ชาวใต้มีอาหารเพียงพอสำหรับการบริโภคภายในท้องถิ่น แม้ว่าอาหารหลายชนิดในธรรมชาติจะมีปริมาณลดน้อยลงจากการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ เช่น สัตว์ป่า ปลาบางชนิด พืชบางชนิด 2) ชาวใต้สามารถเข้าถึงแหล่งอาหาร โดยการเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ การเก็บหาอาหารจากธรรมชาติ การซื้อ และการแบ่งปันอาหารระหว่างเครือญาติและเพื่อนบ้าน อย่างไรก็ตาม ชาวใต้นิยมซื้ออาหารเพื่อการบริโภคมากที่สุด 3) ชาวใต้อาศัยความรู้ ปัญญา และทักษะของตนเองในการจัดการกับอาหารโดยคำนึงถึงสารอาหารที่ควรได้รับ เช่น การประกอบอาหารด้วยการต้ม แกง ผัด ทอด นึ่ง ปิ้ง ย่าง ดำ รวมไปถึงการแปรรูปและถนอมอาหาร 4) การประกอบอาหารเพื่อบริโภคเองในครัวเรือนเป็นไปเพื่อการพึ่งพาตนเองและเพื่อความปลอดภัยในการบริโภค 5) ชาวใต้มีความพอเพียงในการดำรงชีวิตภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

2.5.3 งานวิจัยเกี่ยวกับความเสี่ยงของความมั่นคงทางอาหารและแนวทางการปรับตัว

ผลการวิเคราะห์ความเสี่ยงต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศของ 12 กลุ่มประเทศที่มีความเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางอาหาร (เอเชียใต้ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เอเชียตะวันตก จีน แอฟริกาตะวันออก แอฟริกากลาง แอฟริกาใต้ แอฟริกาตะวันตก อเมริกากลางและแคริบเบียน บริเวณทะเลทรายซาฮาราในเขตรอยต่อระหว่างแอฟริกาใต้และเหนือ ประเทศในภูมิภาคแอนเดียบริเวณอเมริกาใต้ และบราซิล) โดยการใช้วิธีการทางสถิติเพื่อจัดลำดับความสำคัญในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางภูมิอากาศเพื่อ

ความมั่นคงทางอาหารปี 2030 (Lobell, et al. 2008) พบว่า เอเชียใต้และแอฟริกาใต้มีแนวโน้มที่จะได้รับผลกระทบจากความไม่มั่นคงทางอาหารเนื่องจากขาดมาตรการในการปรับตัวด้านการเพาะปลูก และมีความไม่แน่นอนในการเพาะปลูกซึ่งขึ้นกับทัศนคติต่อความเสี่ยงในสถาบันการลงทุน นอกจากนี้ แต่ละประเทศยังได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศแตกต่างกันไปตามทรัพยากรกายภาพและชีวภาพที่มีอยู่และการบริหารจัดการ

ผลการวิจัยเรื่องความมั่นคงทางอาหารและพลังงานของไทย โดย อภิชาติ พงษ์ศรีหตุลชัย และคณะ (2556) พบว่า ประเทศไทยให้ความสำคัญกับการรักษาความมั่นคงทางอาหารและเน้นการผลิตเพื่อการพึ่งพาตนเอง เช่น ข้าว มันสำปะหลัง อ้อย ปาล์มน้ำมัน อีกทั้งยังมีศักยภาพด้านความเป็นผู้นำการส่งออกด้านอาหาร เช่น อาหารทะเล ไข่ อย่างไรก็ตาม มีปัจจัยภายในและภายนอกที่อาจกระทบต่อความไม่มั่นคงทางด้านอาหารดังต่อไปนี้ ปัจจัยเสี่ยงภายนอก ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศจากการปลดปล่อยก๊าซเรือนกระจก ความต้องการการส่งออกอาหารเพิ่มขึ้นตามจำนวนประชากรโลก การขยายพื้นที่ปลูกพืชพลังงานทดแทนจากวิกฤติพลังงาน การส่งเสริมการลงทุนและการเปิดเสรีทางการค้าที่กระตุ้นการส่งออกด้านอาหาร สำหรับปัจจัยเสี่ยงภายใน ได้แก่ การสนับสนุนการวิจัยและพัฒนาผ่านเมล็ดพันธุ์และเทคโนโลยีการเกษตรยังน้อยเกินไป ภัยธรรมชาติและศัตรูพืชที่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น ปัญหาการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรลดลงจากการเติบโตของที่อยู่อาศัย พาณิชยกรรม และอุตสาหกรรม การพัฒนาระบบชลประทานเพื่อการเกษตรยังไม่เพียงพอ การพึ่งพาปุ๋ยและสารเคมีจากต่างประเทศซึ่งส่งผลให้ต้นทุนและผลผลิตด้านการเกษตรไม่แน่นอน ราคาผลผลิตและกำไรที่ไม่แน่นอน ดังนั้น รัฐควรส่งเสริมความมั่นคงด้านอาหารโดยการให้ความสำคัญกับการผลิตเพื่อการบริโภคภายในประเทศมากกว่าการส่งออก การควบคุมและคุ้มครองการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร การส่งเสริมการวิจัยและพัฒนาพันธุ์พืชและเทคโนโลยีการเกษตร การขยายพื้นที่การชลประทาน การพัฒนาระบบสารสนเทศเพื่อเฝ้าระวังความเสี่ยงจากภัยธรรมชาติ การพัฒนาระบบประกันความเสี่ยงจากภัยธรรมชาติและผลผลิต การดูแลด้านอาหารอย่างใกล้ชิด การสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับประเทศเพื่อนบ้านในการพัฒนาระบบสำรองข้าวและการเพิ่มผลผลิต

2.5.4 งานวิจัยด้านการเกษตรกับสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม

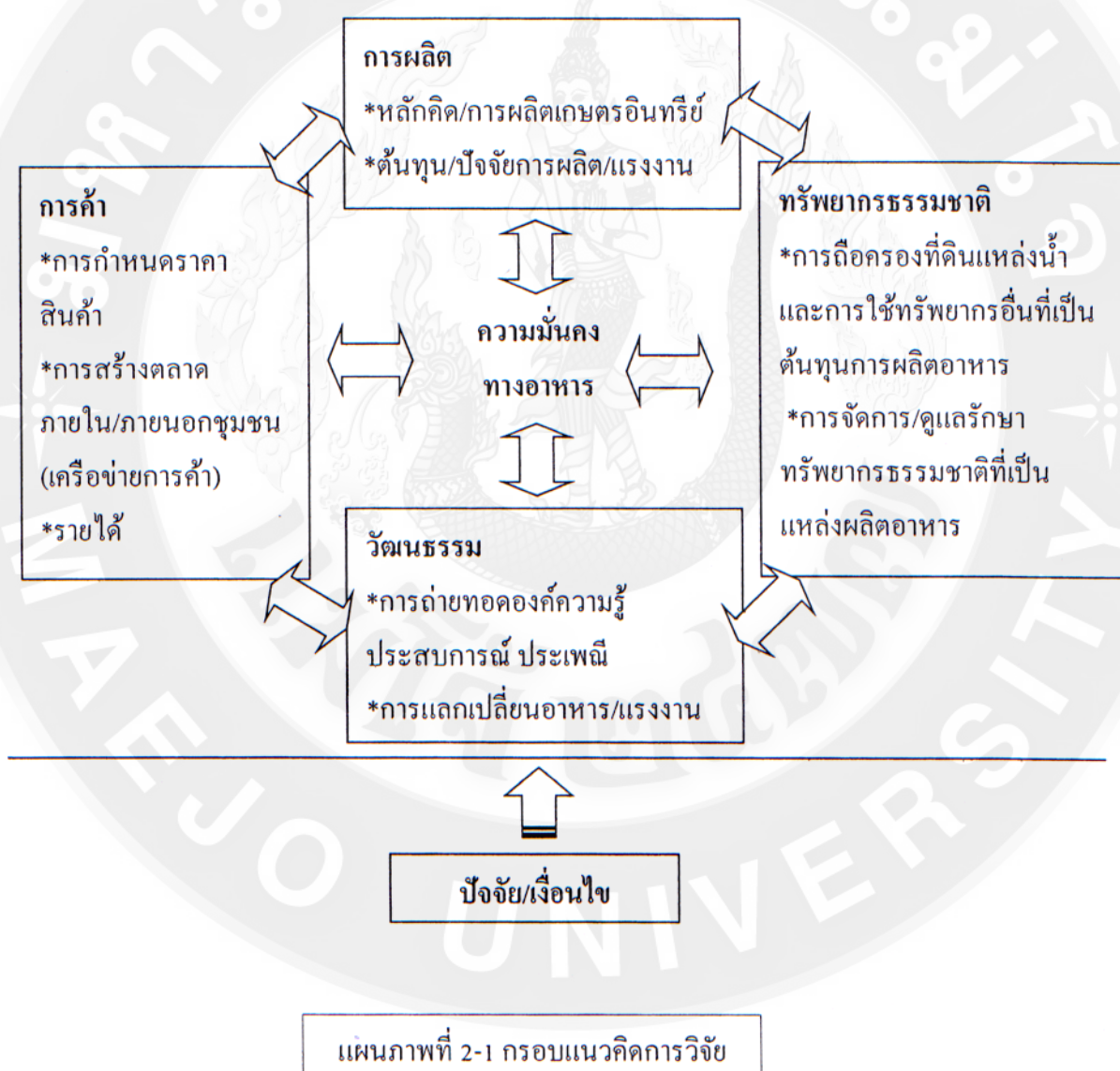
ผลการวิเคราะห์เอกสารและการสังเกตการณ์ในพื้นที่การเกษตรของแอฟริกันเกี่ยวกับการทำ Evergreen Agriculture ซึ่งเป็นการปลูกต้นไม้บางชนิดแบบผสมผสานในระบบการปลูกพืชปีเดียว (Garrity et al, 2010) ยืนยันว่า การปลูกต้นไม้แทรกเป็นการช่วยปกคลุมดิน เพิ่มธาตุอาหารให้กับดิน และเพิ่มการดูดซึมน้ำ ซึ่งเอื้อต่อการเพิ่มรายได้จากการผลิตอาหาร การปศุสัตว์ การทำเชื้อเพลิง และพืชที่เป็นเส้นใย นอกจากนี้ ยังช่วยเพิ่มการกักเก็บคาร์บอนไดออกไซด์ และประสิทธิภาพการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ ดังที่พบการทำไร่นาสวนผสมในแอฟริกา ได้แก่ แซมเบีย มาลาวี ไนเกอร์ และเบอร์กินา ฟาร์โซ ผลสำเร็จของทั้ง 4 ประเทศถูกนำไปขยายผลในระดับทวีปผ่านกระทรวงเกษตร ที่ดิน และการปศุสัตว์ และกระทรวงสิ่งแวดล้อมของแอฟริกัน รัฐบาลสนับสนุนงานวิจัยและพัฒนา รวมทั้งแผนงานส่งเสริม Evergreen Agriculture เพื่อฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปกับการบรรเทาผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ อย่างไรก็ตาม รัฐบาลแอฟริกันจะต้องจัดลำดับความสำคัญของการสนับสนุนและคำนึงถึงการบริหารจัดการผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอย่างมีประสิทธิภาพ

ผลการวิเคราะห์และประเมินศักยภาพกิจกรรมเกษตรอินทรีย์ในจังหวัดร้อยเอ็ด ขอนแก่น มหาสารคาม และกาฬสินธุ์ด้วยระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (สุกานดา นาคะปักยณ อารีย์ นัยพินิจ และรชพล พรหมสาขา ณ สกลนคร, 2556) พบว่า ศักยภาพการเกษตรอินทรีย์ที่สำคัญ คือ ชื่อเสียงผลผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ และเครือข่ายข้าวอินทรีย์ร้อยแก่นกาฬสินธุ์ รวมทั้งมีการสืบทอดประเพณีวัฒนธรรมของการเพาะปลูกมาอย่างต่อเนื่อง ดังนี้ 1) พิธีกรรมก่อนการเพาะปลูก – การบวงสรวง เช่น ไหว้ผีบรรพบุรุษ แห่นางแมวเพื่อขอฝน จุดบั้งไฟ 2) พิธีกรรมระหว่างการเพาะปลูก – พิธีแฮกนา พิธีแรกหวาน พิธีแรกดำนา พิธีทำขวัญควาย พิธีไหว้หนู พิธีทำขวัญแม่โพสพ 3) พิธีกรรมระหว่างการเก็บเกี่ยว – พิธีแรกเกี่ยว พิธีแรกนวด พิธีทำขวัญข้าว พิธีเปิดยุ้ง พิธีปิดยุ้ง อย่างไรก็ตาม อุปสรรคสำคัญ คือ การที่เกษตรกรขาดโอกาสในการเข้าถึงความรู้และแหล่งข้อมูล การเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ

2.6 กรอบแนวคิดการวิจัย

จากการตรวจเอกสาร ความมั่นคงทางอาหารมีนิยามหลากหลายแง่มุมที่แตกต่างกันไปตามบริบทแวดล้อมของชุมชน เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติ ระบบการผลิต และสิทธิด้านอาหาร เป็นต้น ท่ามกลางสถานการณ์ความไม่มั่นคงทางอาหารพบว่า มีการนำแนวคิดเกษตร

อินทรีย์มาประยุกต์ใช้เพื่อฟื้นฟูและดำรงความมั่นคงทางอาหาร เนื่องด้วยเกษตรอินทรีย์ให้ความสำคัญกับการเกษตรที่คำนึงถึงระบบนิเวศ ความเป็นธรรม สิ่งแวดล้อม และสุขภาพของเกษตรกร ดังนั้นงานวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรอินทรีย์ในมิติที่สัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติ การผลิต วัฒนธรรม การค้า รวมทั้งปัจจัยและเงื่อนไขภายในและภายนอกที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์นี้ ดังกรอบแนวคิดของโครงการวิจัยในแผนภาพที่ 2-1 ทั้งนี้ เพื่อเสนอแนวทางการพัฒนาความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรอินทรีย์ที่สัมพันธ์กับการดำรงอยู่ของทุกมิติอย่างเป็นระบบ



บทที่ 3

การดำเนินการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง แนวทางพัฒนาความมั่นคงทางอาหารที่สัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติ การผลิต วัฒนธรรม และการค้าของชุมชนเกษตรอินทรีย์ จังหวัดเชียงใหม่ ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ถูก ดำเนินการในพื้นที่ของกลุ่มเกษตรอินทรีย์ บ้านสันทราย ตำบลลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่ บทนี้เน้นการนำเสนอรายละเอียดเกี่ยวกับวิธีการดำเนินงานวิจัย ได้แก่ พื้นที่ศึกษาและกลุ่ม ตัวอย่าง เครื่องมือการวิจัย วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล

3.1 พื้นที่ศึกษาและกลุ่มตัวอย่าง

งานวิจัยนี้อยู่ในขอบเขตพื้นที่บ้านสันทราย ตำบลลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ พื้นที่นี้มีกลุ่มเกษตรอินทรีย์ซึ่งเกิดจากการรวมตัวกันของแกนนำเกษตรกรกลุ่มหนึ่งที่ตระหนักถึง ผลกระทบจากการใช้สารเคมีต่อปัญหาเศรษฐกิจ สุขภาพ และการสูญเสียที่ดินทำกิน นอกจากนี้ยังมีการ ขยายผล การดำเนินงานไปสู่หมู่บ้านใกล้เคียงและได้รับการยอมรับจากเทศบาลให้บรรจุเรื่อง เกษตรอินทรีย์ไว้ในเทศบัญญัติตำบล ผลการดำเนินงานของกลุ่มเกษตรอินทรีย์ภายใต้หลักการ “ปลูก ทุกอย่างที่ดี กิน ทุกอย่างที่ดี ปลูก มีเหลือจึงขาย” ช่วยลดปัญหาต้นทุนการผลิต ปัญหาการใช้สารเคมี และความเสื่อมโทรมของดินน้ำที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติสำคัญในการเพาะปลูกได้ระดับหนึ่ง

ผู้วิจัยทำการเลือกกลุ่มตัวอย่างอย่างเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อให้ได้ข้อมูล เกี่ยวกับวิธีการผลิต การค้า วัฒนธรรม และทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสัมพันธ์กับความมั่นคงทาง อาหาร ตลอดจนปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง โดยแบ่งกลุ่มตัวอย่างได้ดังนี้

- 1) สมาชิกกลุ่มเกษตรอินทรีย์บ้านสันทราย จำนวน 5 คน รวมทั้งสมาชิกกลุ่มเกษตรอินทรีย์ บ้านเมืองวะ ซึ่งเป็นเครือข่ายในพื้นที่ขยายผลของกลุ่มเกษตรอินทรีย์บ้านสันทราย จำนวน 2 คน
- 2) สมาชิกในครอบครัวของกลุ่มเกษตรอินทรีย์ จำนวน 5 คน
- 3) ชาวบ้านในหมู่บ้านสันทราย จำนวน 8 คน ได้แก่ เกษตรกรที่ไม่ได้ทำเกษตรอินทรีย์ ผู้บริโภคซึ่งไม่ได้ทำการเกษตร และผู้สูงอายุที่มีอายุมากกว่า 55 ปีขึ้นไป

- 4) แกนนำชุมชน จำนวน 4 คน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้านสันทราย และคณะกรรมการหมู่บ้านสันทราย
- 5) หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จำนวน 6 คน ได้แก่ อดีตผู้อำนวยการสถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน นายกเทศมนตรีตำบลลวงเหนือ และสมาชิกสภาเทศบาลตำบลลวงเหนือ

3.2 เครื่องมือการวิจัย

ผู้วิจัยใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างในการเก็บรวบรวมข้อมูลกับแต่ละกลุ่มเป้าหมายดังต่อไปนี้

3.2.1 แบบสัมภาษณ์สมาชิกเกษตรอินทรีย์

1) วิธีการผลิตเกษตรอินทรีย์

- กลุ่มเกษตรอินทรีย์บ้านสันทรายเกิดขึ้นเมื่อไหร่ อย่างไร
- ทำไมจึงตัดสินใจเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรอินทรีย์
- แนวคิดหรือหลักการทำเกษตรอินทรีย์เป็นอย่างไร
- การทำเกษตรอินทรีย์ต้องอาศัยปัจจัยการผลิตอะไรบ้าง อย่างไร
- มีการใช้ปัจจัยการผลิตอะไรบ้าง และต้องอาศัยปัจจัยเหล่านี้จากที่ใดบ้าง
- มีการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์อินทรีย์กี่ชนิด มีอะไรบ้าง
- ประโยชน์ของการทำเกษตรอินทรีย์มีอะไรบ้าง ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และอาหาร
- ประโยชน์ที่ได้รับจากการเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรอินทรีย์มีอะไรบ้าง ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม สุขภาพ และอาหาร

2) การค้าและการกระจายผลผลิตเกษตรอินทรีย์

- มีการจัดการกับผลผลิตที่ได้รับอย่างไรบ้าง เช่น นำไปประกอบอาหาร นำไปขาย
- รายได้ที่ได้รับจากการทำเกษตรอินทรีย์เป็นอย่างไร
- มีการขายผลผลิตให้กับใครบ้าง แหล่งใดอย่างไร อย่างไร
- ในการขายผลผลิต มีข้อตกลงและเงื่อนไขเฉพาะหรือไม่ อย่างไร

- มีการเข้าร่วมเป็นเครือข่ายในระดับตำบล อำเภอ หรือจังหวัดหรือไม่ อย่างไร มีเงื่อนไขหรือข้อตกลงอะไรบ้าง และเป็นประโยชน์มากขึ้นหรือไม่อย่างไร ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม สุขภาพ และอาหาร

3) วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับเกษตรอินทรีย์

- มีการแลกเปลี่ยนอาหารและแรงงานด้านการเกษตรภายในกลุ่มเกษตรอินทรีย์และชุมชนหรือไม่ อย่างไร
- กลุ่มเกษตรอินทรีย์มีการจัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนพูดคุย และมีกระบวนการสืบทอดความรู้เกี่ยวกับอาหารภายในครอบครัว ภายในกลุ่ม และภายในชุมชนหรือไม่ อย่างไร เช่น การผลิต การแสวงหาอาหาร การประกอบอาหาร การกระจายผลผลิต
- มีกลุ่มหรือเครือข่าย รวมทั้งวัฒนธรรมและประเพณีอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพึ่งพากันด้านอาหารหรือไม่ อย่างไร

4) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

- มีพื้นที่ทำเกษตรอินทรีย์อยู่กี่ไร่ เป็นเจ้าของหรือผู้เช่า
- พื้นที่การเกษตรอินทรีย์อยู่บริเวณใด มีบริบทแวดล้อมเป็นอย่างไร
- มีการใช้ประโยชน์จากดินน้ำป่าเพื่อการเกษตรอย่างไรบ้าง
- มีส่วนช่วยในการจัดการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นแหล่งผลิตอาหารสำคัญหรือไม่ อย่างไรบ้าง

5) ปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหาร

- การทำเกษตรอินทรีย์ช่วยเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับชุมชนและครอบครัวอย่างไร
- มีปัจจัยและเงื่อนไขใดบ้างที่เอื้อต่อการเกิดความมั่นคงทางอาหาร
- มีปัจจัยและเงื่อนไขใดบ้างที่เสี่ยงต่อความมั่นคงทางอาหาร

6) แนวทางพัฒนาความมั่นคงทางอาหาร

- ท่านคิดว่าควรที่จะพัฒนาความมั่นคงทางอาหารให้กับครอบครัวและชุมชนให้ดีขึ้นอย่างไร
- แนวทางการพัฒนานั้นมีความสัมพันธ์สอดคล้องกับทรัพยากรธรรมชาติ การผลิต วัฒนธรรม และการค้าหรือไม่ อย่างไร

3.2.2 สมาชิกในครอบครัวของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์

- ได้เรียนรู้การทำเกษตรอินทรีย์ในครอบครัวหรือไม่ อย่างไร
- มีส่วนช่วยในการทำเกษตรอินทรีย์หรือไม่ อย่างไร
- การทำเกษตรอินทรีย์มีประโยชน์ต่อครอบครัวและชุมชนอย่างไรบ้าง
- คิดว่าจะช่วยทำเกษตรอินทรีย์ไปอย่างต่อเนื่อง หรือไม่ อย่างไร

3.2.3 ชาวบ้านในหมู่บ้านสันทราย

- กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ช่วยให้สามารถเข้าถึงและเลือกซื้ออาหารได้ง่ายขึ้นหรือไม่ อย่างไร
- กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ช่วยให้มั่นใจที่ได้บริโภคอาหารอินทรีย์ที่ปลอดภัยและเป็นประโยชน์ต่อสุขภาพมากยิ่งขึ้นหรือไม่ อย่างไร
- กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ช่วยให้มั่นใจว่าจะมีอาหารเพียงพอสำหรับการบริโภคในครัวเรือนเพิ่มมากขึ้นหรือไม่ อย่างไร
- กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ช่วยให้ประหยัดค่าใช้จ่ายด้านอาหารหรือไม่ อย่างไร
- กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ช่วยให้มีความรู้ด้านการทำเกษตรอินทรีย์และเกิดการพึ่งพาตนเองด้านอาหารหรือไม่ อย่างไร
- กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ช่วยให้เกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมด้านอาหาร และตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรมากขึ้นหรือไม่ อย่างไร

3.3.4 แขนงนำชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

- ได้เข้าไปมีส่วนช่วยสนับสนุนการดำเนินงานของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์หรือไม่ ในเรื่องใดบ้าง และสนับสนุนอย่างไร
- การดำเนินงานของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหารในชุมชนหรือไม่อย่างไร เช่น ทำให้คนในชุมชนสามารถเข้าถึงและเลือกซื้ออาหารได้ง่ายขึ้น ชุมชนได้บริโภคอาหารที่ปลอดภัยและเป็นประโยชน์ต่อสุขภาพมากยิ่งขึ้น ชุมชนมีอาหารเพียงพอ และมั่นใจว่ามีแหล่งอาหารเพิ่มขึ้น ช่วยประหยัดค่าใช้จ่ายด้านอาหาร ช่วยเผยแพร่ความรู้ด้านการทำเกษตรอินทรีย์และเกิดการพึ่งพาตนเองด้านอาหาร ช่วยรื้อฟื้นวัฒนธรรมเกี่ยวกับอาหารของชุมชน ทำให้ชุมชนตระหนักถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น
- ท่านพึงพอใจการดำเนินงานกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์หรือไม่ อย่างไร
- กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ควรพัฒนาตนเองอย่างไรเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนได้อย่างยั่งยืน และท่านควรจะเข้าไปสนับสนุนการดำเนินงานต่ออย่างไรในอนาคต

3.3 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

ก่อนดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ประสานแกนนำเกษตรกรในพื้นที่ และทำหนังสือขออนุญาตทำวิจัยในบ้านสันทรายอย่างเป็นทางการถึงนายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลลวงเหนือ พร้อมกับแนะนำตนเองและชี้แจงการดำเนินโครงการวิจัยในการประชุมสภาเทศบาลตำบลลวงเหนือ ผลของการเข้าร่วมประชุมชี้แจงโครงการทำให้ผู้ใหญ่บ้านสันทรายอนุญาตให้มีการดำเนินโครงการวิจัยในพื้นที่อย่างเป็นทางการ จากนั้นจึงดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการที่หลากหลายต่อไปนี้

- 3.3.1 การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview)** ผู้วิจัยเลือกสัมภาษณ์ผู้ที่สามารถให้ข้อมูลได้โดยตรงอย่างเฉพาะเจาะจงโดยการใช้แบบสัมภาษณ์ถึงโครงสร้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ สมาชิกในครอบครัวของสมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ ชาวบ้านในหมู่บ้าน แกนนำชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

3.3.2 การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Observation) ผู้วิจัยเข้าไปเยี่ยมชมและสังเกตพื้นที่นาและสวนของสมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ รวมทั้งเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและร่วมสังเกตกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง และบันทึกไว้ในสมุดบันทึกประจำวัน เช่น การประชุม การปลูกผัก การทำสวน การเลี้ยงสัตว์ การขายผลิตผลทางการเกษตร การทำอาหาร การทำขนม การแปรรูป

3.3.3 การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) ผู้วิจัยจัดให้มีการสนทนากลุ่มย่อยทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการดังต่อไปนี้

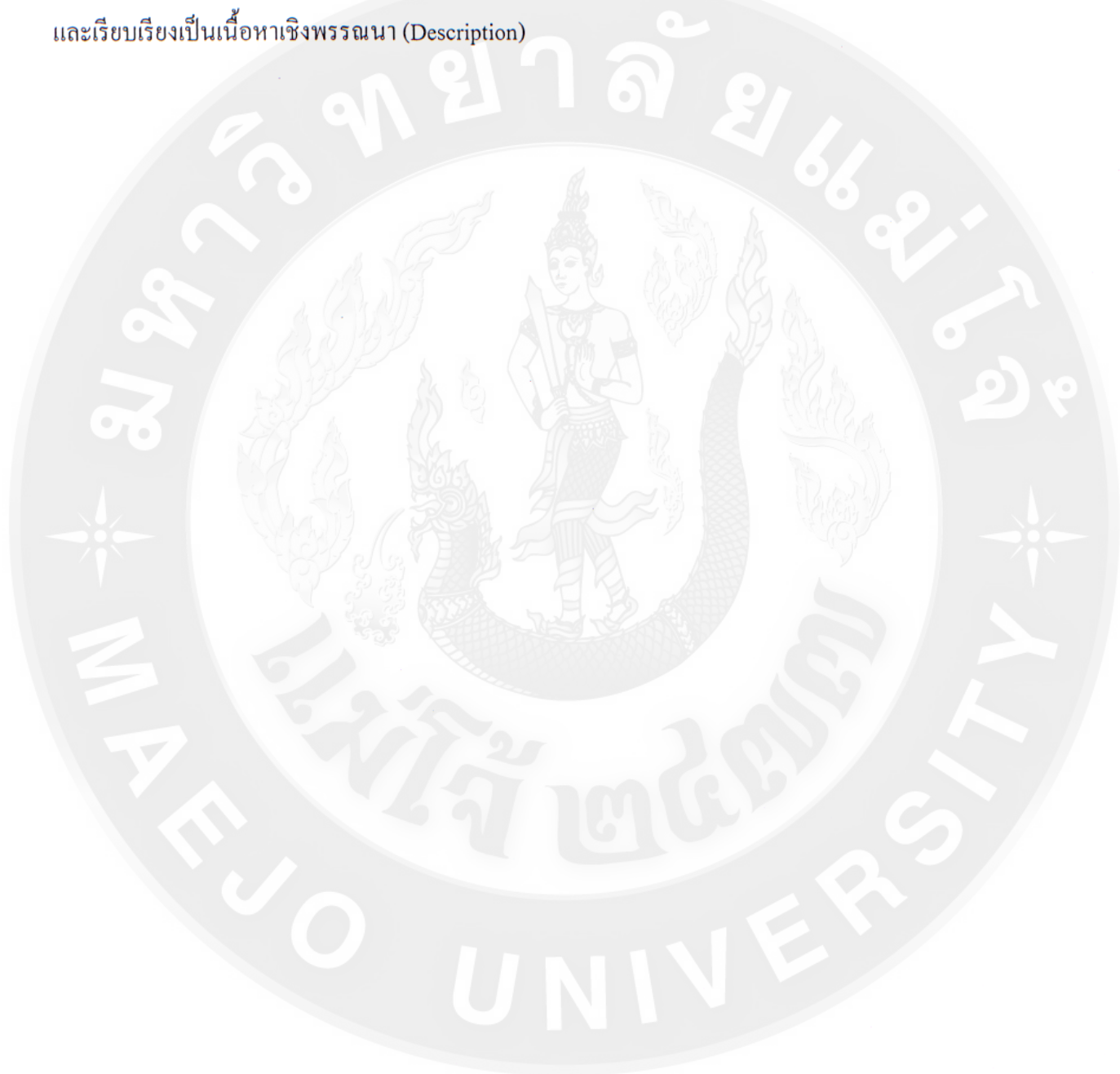
- การจัดประชุมกลุ่มย่อยกับสมาชิกสภาเทศบาลเกี่ยวกับการสนับสนุนการทำเกษตรอินทรีย์และผลของการทำเกษตรอินทรีย์
- การจัดประชุมกลุ่มย่อยกับสมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์เกี่ยวกับวิธีการผลิต การจัดการผลผลิต และการตลาด
- การจัดประชุมกลุ่มย่อยกับผู้สูงอายุในหมู่บ้านเกี่ยวกับวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตรอินทรีย์และความเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางอาหาร
- การจัดประชุมกลุ่มย่อยกับสมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารและปัจจัย/เงื่อนไขที่เอื้อต่อความมั่นคงทางอาหาร

3.3.4 การรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่มีอยู่จากกลุ่มเป้าหมาย เช่น รายงาน บันทึกการประชุม ภาพถ่ายกิจกรรม จดหมายมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือ (มอน.)

3.3.5 การบันทึกภาพและเสียง (Visual collection) ผู้วิจัยทำการบันทึกภาพและเสียงด้วยกล้องถ่ายรูปและเครื่องบันทึกเสียงดิจิทัล เพื่อประโยชน์ในการรวบรวมเรียบเรียงและวิเคราะห์ข้อมูล

3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลทั้งหมดจากการสัมภาษณ์และการประชุมกลุ่มย่อยถูกนำมาถอดเทป แล้วนำไปวิเคราะห์ และสังเคราะห์ร่วมกับข้อมูลทุติยภูมิ และข้อมูลจากการสังเกต โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) มีการกำหนดรหัส จัดหมวดหมู่ข้อมูล เปรียบเทียบข้อมูล ประมวลผล วิเคราะห์ สังเคราะห์ และเรียบเรียงเป็นเนื้อหาเชิงพรรณนา (Description)



บทที่ 4

ผลการวิจัย

การดำเนินงานวิจัยเรื่อง แนวทางพัฒนาความมั่นคงทางอาหารที่สัมพันธ์กับ
ทรัพยากรธรรมชาติ การผลิต วัฒนธรรม และการค้า จังหวัดเชียงใหม่ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษา
ความสัมพันธ์ระหว่างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติ การผลิต วัฒนธรรม
และการค้า รวมทั้งปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง 2) เสนอแนวทางการพัฒนาความมั่นคงทางอาหาร
ระดับชุมชน ที่สัมพันธ์กับการดำรงอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติ การผลิต วัฒนธรรม และการค้า โดย
การเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลด้วยระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ผลการดำเนินงานถูก
นำเสนอตามลำดับเนื้อหาต่อไปนี้ ความเป็นมาของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ นิยามความมั่นคงทางอาหาร
ของเกษตรกรอินทรีย์ วิธีการผลิตแบบอินทรีย์ การจัดการผลผลิตและการค้า วัฒนธรรมเกี่ยวกับ
แบ่งปันและการสืบทอด การมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และ
ความมั่นคงทางอาหารกับความเสี่ยง

4.1 ความเป็นมาของกลุ่มเกษตรอินทรีย์

กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ บ้านสันทราย ต.ลวงเหนือ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่ ก่อตัวขึ้น ภายใต้กระบวนการขับเคลื่อนสู่เกษตรกรรมทางเลือกและเกษตรกรรมยั่งยืน ย้อนกลับไปช่วงปี 2528-2529 เกษตรกรไทยกำลังประสบปัญหาการขาดทุนและหนี้สินจากนโยบายการส่งเสริมเกษตรกรรมเชิงเดี่ยว โดยเฉพาะถั่วเหลือง ยาสูบ ถั่วลิสง มีการใช้ปุ๋ยและสารเคมีกันอย่างแพร่หลายจนดินน้ำป่า และสุขภาพเสื่อมโทรม แคนนาเกษตรกรหลายพื้นที่ในจังหวัดเชียงใหม่ (อ.ดอยสะเก็ด อ.สันทราย อ.แมริม อ.สันป่าดอง) จึงรวมตัวกันประท้วงรัฐบาลให้ช่วยเข้าไปช่วยจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้น องค์การพัฒนาเอกชนแห่งหนึ่งที่มีบทบาทในการสนับสนุนมาก คือ สถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน (ISAC-Institute for a Sustainable Agriculture Community) เริ่มจากการชวนเกษตรกรในพื้นที่ภาคเหนือมารวมตัวและพูดคุยกันเพื่อหาทางออก จากนั้นจึงส่งเสริมการทำเกษตรกรรมทางเลือกไปเรื่อยๆ กับการทำการตลาด รวมทั้งผลักดันให้เกิดสภาประชาชนเพื่อสร้างพลังผู้ผลิตและผู้บริโภค ระดับจังหวัด ตลอดจนพัฒนางานวิจัยเพื่อหารูปแบบการจัดการด้านการเกษตรอย่างเหมาะสม ระหว่างปี 2532-2535

อดีตผู้อำนวยการสถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน (สัมภาษณ์วันที่ 30 มกราคม 2559) เล่าว่า “ได้ต่อแหล่งทุนและประสานการทำงาน 5 จังหวัด ตอนนั้นที่ประชุมมีมติว่า ถ้าจะทำให้เกิดพลังระดับจังหวัด ต้องให้เกิดความร่วมมือสองส่วน คือ ผู้ผลิตและผู้บริโภค มันต้องทำเรื่องตลาดด้วย แล้วให้ผมไปญี่ปุ่นที่มีบทเรียนเรื่องการตลาด และช่วยทำงานชุมชน ก็เลยเริ่มทำวิจัย ทำอะไรๆ หลังจากนั้นมาผมก็ไปตามเพื่อนๆ และชาวบ้าน ว่าใครอยากจะเข้าร่วมบ้าง พื้นที่คอยสะเก็ดเองก็เป็นพื้นที่หนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากการปลูกถั่วเหลือง”

ประมาณปี 2536 สถาบันเกษตรกรรมยั่งยืนได้เผยแพร่แนวคิดการทำเกษตรอินทรีย์ให้กับเกษตรกรในพื้นที่ภาคเหนือ รวมทั้งบ้านสันทราย ต.หลวงเหนือ อ.คอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่ และหลังจากการชุมนุมประท้วงของสมัชชาคนจน 8 จังหวัดในปี 2540 รัฐบาลได้ให้การสนับสนุนงบประมาณแก่สมัชชาคนจนกว่าสามร้อยล้านบาทในการขับเคลื่อนเกษตรกรรมยั่งยืนเพื่อให้เกิดความสมดุลของระบบนิเวศ ด้วยเหตุนี้ กลุ่มเกษตรอินทรีย์บ้านสันทรายจึงค่อยๆ ก่อตัวขึ้นในปี 2545 ภายใต้การนำของบุญช่วย บุญเย็น (ประธานกลุ่มเกษตรอินทรีย์) และการประสานงานของบานเย็น สุนันดา (สมาชิกกลุ่มเกษตรอินทรีย์และสมาชิกสภาเทศบาลตำบลหลวงเหนือ) จากนั้นจึงค่อยๆ ขยายผลไปสู่ระดับตำบล และประสานกับเครือข่ายของสถาบันเกษตรกรรมยั่งยืนในจังหวัดเชียงใหม่ เช่น อ.แมริม อ.สันทราย อ.คอยสะเก็ด อ.สันป่าตอง อ.สารภี อ.สะเมิง อ.พร้าว อ.แม่แตง ทั้งนี้ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ เช่น กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และสำนักงานส่วนเสริมสุขภาพ (สสส.)

ประธานกลุ่มเกษตรอินทรีย์ อธิบายเพิ่มเติมว่า (สัมภาษณ์วันที่ 3 ธันวาคม 2558) “โห เกือบตาย พ่นยา ใส่ปุ๋ย ทุกๆ วัน ใส่ปุ๋ย แล้วเราก็อ่ประสบกับปัญหาสุขภาพ สิ่งแวดล้อม ดินแข็งเป็ก ใส่ปุ๋ย พ่นยาฆ่าหญ้า เพิ่งมาคิดได้เดี๋ยวนี้ว่า ตอนนั้นดินคงร้องไห้หนักมาก ทำเขาจนไม่มีชั้นดี ตอนหลังก็เริ่มมีกลุ่มเกษตรอินทรีย์ สืบเนื่องมาจากการที่เราถูกเอารัดเอาเปรียบเรื่องการผลิต พ่อค้าคนกลางกดขี่ราคา ปี 2536 รวมกัน 12 คน แล้วก็เหลือผมคนเดียว แต่พอมีพ่อหลวงใหม่ไฟแรงมาในปี 2545 ผมก็เลยไปคุยให้เขาฟังว่า อยากตั้งกลุ่ม พอดีมีงบประมาณ 9-10 ล้านบาทจากการต่อสู้กับรัฐมนตรี พอคุยให้พ่อหลวงฟัง แล้วเลยจัดตั้งกลุ่ม ได้คนมา 20 กว่าคน มีการทำกิจกรรม มีการออมเงิน มีการประชุมประจำเดือน มีการเถียงกันว่าแล้วจะขายที่ไหน เขาเลยทำตลาดให้ ในชุมชน นอกชุมชน มันเป็นเรื่องเดียวกันทั้งนั้น”

อย่างไรก็ตาม สถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนให้การสนับสนุนอย่างต่อเนื่องด้วยวิธีการต่อไปนี้อย่างได้หลักการพัฒนาการเกษตรแบบพึ่งตนเองและครบวงจร หรือเน้นการผลิตและการตลาดอาหารปลอดภัยไปพร้อมๆ กัน

1) การจัดฝึกอบรมด้วยหลักสูตรเริ่มต้นสำหรับผู้สนใจ เป็นระยะเวลา 4 วัน โดย

- วันแรกเน้นการวิเคราะห์โลก วิเคราะห์ตนเอง ทำให้เกิดการนึกคิดสิ่งที่ตนเองเป็นก็เพราะการดำเนินตามนโยบายภายนอก เช่น ปัญหาหนี้สิน จึงจำเป็นต้องพึ่งตนเอง ต้องสร้างนโยบายตนเอง ต้องทำทุกเรื่อง ไม่ว่าจะเป็นการเกษตร การจัดการทรัพยากร และการจัดการกองทุน
- วันที่สองเป็นการให้ความรู้จากต่างประเทศ และนำศึกษาเรียนรู้นอกพื้นที่ที่มีประสบการณ์ด้านเกษตรอินทรีย์ ให้เกษตรกรได้ศึกษาการทำอาหารปลอดภัย เช่น ผักกางมุ้ง
- วันที่สามและสี่เน้นการให้ความรู้เกี่ยวกับเทคนิคการทำเกษตรอินทรีย์ เช่น การปรับปรุงพันธุ์ การปรับปรุงบำรุงดิน การตลาด การจัดการกลุ่ม

2) การสนับสนุนการทดลองปฏิบัติ เช่น การทำปุ๋ยคอก การทำปุ๋ยหมัก โดยมีการสนับสนุนวัสดุบางส่วน เช่น พันธุ์พืช และสนับสนุนการกู้ยืมเงิน

3) การฝึกทำการตลาดด้วยตนเอง ให้ทำเองและขายเอง

4) การผลักดันนโยบายโดยการจัดประชุมสัมมนาเพื่อสร้างความเข้าใจกับผู้กำหนดนโยบาย ซึ่งต้องอาศัยความน่าเชื่อถือของผู้นำเป็นกลไกสำคัญในการผลักดัน

ทั้งนี้ เป้าหมายสำคัญของการสนับสนุน คือ 1) กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สามารถสร้างรูปธรรมของตนเองโดยการทำให้เกิดกลุ่ม เพื่อทำการผลิตและการตลาด 2) กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สามารถสร้างกลุ่มผู้บริโภคโดยเฉพาะในโรงเรียน มหาวิทยาลัย และหน่วยงานราชการ 3) การอบรมให้สมาชิกสามารถเป็นวิทยากรได้เพื่อการขยายผลในระดับตำบลและอำเภอ และ 4) การผลักดันขับเคลื่อนนโยบายระดับท้องถิ่น และระดับชาติ โดยการให้สมาชิกเข้าไปเป็นผู้มีอำนาจในการขับเคลื่อน เช่น คณะกรรมการยุทธศาสตร์จังหวัด สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล สมาชิกสภาเทศบาล

ถึงปี 2559 กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์บ้านสันทรายมีการบริหารงานในรูปแบบของคณะกรรมการ และมีสมาชิกอยู่ 12 คน อย่างไรก็ตามมีเกษตรกรที่ยังคงทำเกษตรอินทรีย์ร้อยละ 50 ต่อเนื่องเพียง 6 คน และมีการขยายผลไปสู่หมู่บ้านใกล้เคียงในตำบลลวงเหนือ โดยปกติสมาชิกมักจะ

มีการเข้าและออกบ่อยครั้ง เกษตรกรในตำบลลงเหนือสามารถสมัครเป็นสมาชิกได้โดยได้รับการฝึกอบรมการทำเกษตรอินทรีย์และปฏิบัติงานให้ได้ตามมาตรฐานของกลุ่ม ในทำนองเดียวกันทุกคนมีสิทธิ์ที่จะลาออกจากการเป็นสมาชิกและสามารถสมัครเป็นสมาชิกใหม่ได้ตามความสมัครใจ กิจกรรมหลักของกลุ่มเกษตรอินทรีย์ คือ การเพิ่มเติมความรู้จากภายนอกและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ระหว่างสมาชิก รวมทั้งการจัดตลาดอินทรีย์ให้แก่สมาชิก และการประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสำหรับการสนับสนุนการดำเนินงานของกลุ่ม

4.2 นิยามความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรอินทรีย์

เกษตรกรอินทรีย์ต่างเชื่อมั่น ว่าตนเองมีความมั่นคงทางอาหารโดยอธิบายความหมายของความมั่นคงทางอาหารในมิติที่สัมพันธ์กับการเข้าถึงแหล่งอาหารจากวิธีการผลิตแบบอินทรีย์ ความพอเพียงด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนพึ่งพา และการมีสุขภาพที่ดี ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.2.1 ความสามารถในการเข้าถึงแหล่งอาหาร

ความสามารถในการผลิตอาหารได้เองของเกษตรกรอินทรีย์โดยการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์หลากหลายชนิดทำให้เกษตรกรอินทรีย์และสมาชิกในครอบครัวสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากแหล่งอาหารภายในเรือกสวนไร่นาเพื่อนำมาประกอบอาหารสำหรับการบริโภคในครัวเรือนได้ตามต้องการ อีกทั้งยังมีอาหารกินตลอดปีจากผลผลิตที่หลากหลาย เปรียบเสมือนกับมีตลาดหรือซูเปอร์มาร์เกตในบ้าน ภายใต้หลักการของเกษตรกรอินทรีย์ “ปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก” เช่น การเก็บกล้วยและขนุนกินได้ตลอดปี การเก็บลำไยประมาณเดือนสิงหาคม การเก็บไข่ไก่ไปต้มหนึ่งหรือทอด การเก็บผักนึ่ง ผักกาด พริก มะนาว และผักบั้งตามฤดูกาล การนำเป็ดไก่ไปทำประกอบอาหาร และการจับปลาไปต้มยำทำแกง

ประธานกลุ่มเกษตรอินทรีย์ กล่าวว่า (สัมภาษณ์วันที่ 16 ธันวาคม 2558) “ไม่กลัวอดเลย อย่างคนไม่มีกินก็ต้องซื้อ แต่อันนี้มีในสวนเรา ผักหนาม ผักนึ่ง อะไรก็มีในสวนหมดเลย อยากจะกินก็เอามา เอาอะไรมาปลูกก็กินอันนั้น ปลูกเพื่อกิน เหลือกินก็ขาย ถึงไม่มีเงินก็อยู่ได้ ปลาที่มี เก็บผักอะไรมาจ่อใส่ปลา ก็ได้กินแหละ อยากแกงก็แกงได้ มะนาวอะไรก็มีหมด รู้สึกสบายใจไม่ต้องใช้จ่ายอะไรมาก”

เกษตรกรอินทรีย์หญิง เสริมว่า (สัมภาษณ์วันที่ 30 ธันวาคม 2558) “อย่างทำกับข้าวตอนเช้า ก็กินกันไปแบบบ้านนอก มีอะไรก็กินกันไป เอาของในสวนเรา ก็ซื้อแค่ปลา เนื้อ ค่าอาหารต่อ

วัน บางวันก็ถึงรื้อบาท บางวันก็ไม่ถึง กินกันแบบพอเพียง ของมันอยู่ในบ้านเรา อยากกินอะไรก็ไปเอามากิน อย่างบางคน บางครอบครัวจะดำนํ้าพริกกะปิ ก็ต้องไปหาเอาในร้านหมด นํ้าพริกกะปิ พริกเต้ มะแขว้ง มะเขือ แต่ของเราซื้อแต่นํ้าพริกกะปิอย่างเดียว”

4.2.2 การเสริมสร้างเศรษฐกิจเพื่อการเข้าถึงอาหารอย่างพอเพียง

เกษตรกรอินทรีย์สามารถประหยัดรายจ่ายค่าอาหารภายในครัวเรือนจากการเก็บหาผลผลิตภายในเรือกสวนไร่นาของตนเองหรือการแลกเปลี่ยนผลผลิตกับเครือญาติและเพื่อนฝูง อีกทั้งยังมีรายได้จากการขายผลผลิตสำหรับเป็นค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันรวมทั้งการซื้อหาอาหารเพิ่มเติมโดยปกติแล้วเกษตรกรอินทรีย์ไม่ได้ซื้ออาหารทุกวัน จะซื้อหามาประกอบอาหารเพิ่มเท่าที่จำเป็นหรือสิ่งที่ไม่สามารถเก็บหาได้ เช่น พืชผักบางชนิด เนื้อสัตว์บางชนิด น้ำตาล น้ำปลา น้ำมัน ชูรส และน้ำดื่ม ค่าใช้จ่ายด้านอาหารเฉลี่ยอยู่ที่วันละไม่เกินวันละ 100 บาทจนถึงวันละ 300 บาท ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับจำนวนสมาชิกในครอบครัว ครอบครัวที่อยู่ด้วยกัน 4 คนมักจะจ่ายค่าอาหารสูงกว่าครอบครัวที่อยู่ร่วมกันเพียง 1-2 คน

ขณะที่ เกษตรกรอินทรีย์หญิง ยืนยันว่า (ประชุมกลุ่มย่อยวันที่ 10 พฤษภาคม 2559) “ของที่เราทำ มันเหลือจากการกิน เราเอาไปขายถึงเป็นรายได้ของเรา บางอย่างเราก็แปรรูปไปขายเพื่อเป็นรายได้ แลกเอาเงินมา ได้เงินมาก็เอามาซื้อบางอย่างที่เราไม่มีและดูแลว่าปลอดภัย อย่างขายไก่ 7-8 ตัว ได้มา 500 บาท”

เกษตรกรอินทรีย์หญิงอีกคนหนึ่ง เสริมว่า (ประชุมกลุ่มย่อยวันที่ 10 พฤษภาคม 2559) “มันต้องมีรายได้มาเสริมกัน อย่างวันนี้เราจ่ายไป 100 บาท พรุ่งนี้เราก็ขายผักได้ร้อยกว่าบาท มันก็ยังดีถ้าเราไม่ทำ มันก็คงไม่ได้ ก็หมดไปเรื่อยๆ มันต้องมีรายได้มาชดเชยเงินเรา อย่างเอาไปทำบุญช่วยงานศพ และใช้จ่ายในบ้าน บางวันไม่ได้จ่ายค่าอาหารเลย ถ้าไม่ปลูกผักและผลไม้ก็ต้องซื้อทุกอย่างเหมือนคนอื่น แต่ใครยังต้องซื้อ”

เช่นเดียวกับที่เกษตรกรอินทรีย์หญิงอีกคนหนึ่ง เล่าว่า (สัมภาษณ์วันที่ 16 ธันวาคม 2558) “แต่ละวันจ่ายค่าอาหารเป็นส่วนน้อยมาก ส่วนใหญ่จะซื้อเนื้อหมู ตัปลาหนึ่งจ่ายประมาณ 200 บาท มีอาหารกินตลอด อยากแกลงอะไรก็แปบเดียว ไม่ต้องไปตลาด เอานั่นเอานี้มาใส่ กินได้หมดทุกอย่างเลย ผักหวานบ้านก็พอเก็บให้แม่ไปแกลงใส่ไข่ได้สองมือ ไข่ก็ไม่ต้องซื้อ ปลาก็มีรออยู่แล้ว”

4.2.3 วัฒนธรรมแลกเปลี่ยนพึ่งพา

วัฒนธรรมของการแลกเปลี่ยนพึ่งพามีส่วนช่วยเกษตรกรอินทรีย์และชุมชนในการเข้าถึงอาหารได้อย่างยั่งยืน เกษตรกรอินทรีย์มักจะมีการแลกเปลี่ยนวัตถุดิบและผลผลิตซึ่งกันและกัน เช่น การแลกเปลี่ยนพันธุ์ การนำปลาไปแลกผัก การนำผักกาดไปแลกผักบั้ง บางครั้งมีการแบ่งปันพืชผักให้กับเพื่อนบ้านในชุมชน เมื่อเพื่อนบ้านนำไปประกอบอาหารก็แบ่งคืนกลับไปให้ผู้แบ่งปัน หรือนำอาหารประเภทอื่นไปฝากไว้ในโอกาสต่อไป

เกษตรกรอินทรีย์หญิง (ประชุมกลุ่มย่อยวันที่ 10 พฤษภาคม 2559) ยืนยันว่า “ถึงแม้ว่าเราจะได้ปลูก เราก็ไปแลกเพื่อนก็ได้ อย่างเรามีปลา ก็ไปแลกเอาผักคนอื่นที่เราไม่ได้ปลูก ก็ขอแลกเปลี่ยนเลย”

เช่นเดียวกับที่ เกษตรกรอินทรีย์ชายกล่าวว่า (ประชุมกลุ่มย่อยวันที่ 30 เมษายน 2559) “เหมือนมีตลาดอยู่ที่บ้าน ผมจะปลูกไว้กิน แจก ขาย พอเราให้เขาไปจับ เขาก็เอากลับมาให้เราหนึ่งถ้วย บางทีไปได้ของดีมา เขาก็เอามาให้ การทำเกษตรอินทรีย์ ถ้าคิดถึงตัวเลขจะไปไม่รอด ทุกวันนี้ข้าวไม่ได้ซื้อ มีคนเอามาให้กิน”

นอกจากนี้ยังมีการแลกเปลี่ยนแบ่งปันกับเพื่อนเครือข่ายเกษตรกรอินทรีย์ภายนอกชุมชน ดังที่เกษตรกรอินทรีย์หญิงอีกคนหนึ่ง เล่าว่า (สัมภาษณ์วันที่ 30 ธันวาคม 2558) “ได้กระหล่ำปลีมาจากเพื่อนที่ขายของด้วยกัน ผักก็ไม่ได้สวยอะไร แต่ก็กินกันไป ถ้าไปซื้อเขาก็หลายบาทอยู่ เอาไปผัดกินตอนเช้า ผัดรวมกับถั่วลันเตาและแครอท”

4.2.4 การมีสุขภาพที่ดี

กระบวนการผลิตแบบอินทรีย์ทำให้เกษตรกรเชื่อว่า ตนเองมีสุขภาพที่แข็งแรงขึ้นจากการอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัยและมี และการบริโภคอาหารที่ปลอดภัยเป็นประจำ ผู้ที่เป็นโรคประจำตัวอย่างเบาหวานหรือความดันโลหิตสูงก็มีโอกาสเกิดโรคแทรกซ้อนน้อยลง ผู้ที่สุขภาพดีอยู่แล้วก็ไม่ค่อยกังวลถึงโรคภัยไข้เจ็บโดยเฉพาะอาการวิงเวียนศีรษะ ท้องเสีย คลื่นไส้อาเจียนจากอาหารเป็นพิษ

เกษตรกรอินทรีย์หญิงยืนยันว่า (ประชุมกลุ่มย่อยวันที่ 10 พฤษภาคม 2559) “เราเปลี่ยนแปลงตัวเอง สมัยก่อนที่ยังไม่ได้ทำเกษตร เรามาแมลง มาหนอนได้ แต่มีพิษคงค้าง อย่างปลูกพริก ก็แพ้ยา เวลาเราสัมผัส เรายังไม่คิดเลยว่า เอ๊ะ เพิ่งพ่นยาเมื่อวานนี้ ดูนมมือก็ไม่ได้ใส่ เต็ดมือ

เปล่าเลย บางคนที่ทำเคมีมากๆ เล็บมือก็สลายไปหมด เดี่ยวนี้ไม่ค่อยได้ฟันยาแล้ว ทำให้มีสุขภาพดี โรคเบาหวานและความดันก็ไม่เป็น คงจะเป็นเพราะได้กินอาหารปลอดภัยของเราเอง ถ้าไม่ได้ปลูกเอง ถ้าไม่ได้ซื้อของเพื่อนที่ทำอินทรีย์ ก็จะไม่ซื้อ กินแล้วเหม็นยา มันกลายเป็นคนเลือกกินไปซะ”

ในทำนองเดียวกัน เกษตรกรอินทรีย์หญิงอีกคนหนึ่ง กล่าวว่า (ประชุมกลุ่มย่อยวันที่ 30 เมษายน 2559) “มันไม่ต้องพะวง อย่างเราไปซื้อจอกผักกาดมา ก็ไม่รู้จะเป็นอย่างไร ถ้าซื้อที่อื่นมาจะเหม็น อย่างกระหล่ำทิ้งไว้ 1 คืน ก็เหม็นแล้ว บางคนซื้อผักมาแล้วกินไม่ได้ ต้องทิ้งไปก็มี เราทำเองก็มั่นใจ กินอะไร ก็กินจนอิ่ม”

นอกจากนี้เกษตรกรอินทรีย์ยังสามารถแบ่งปันและจัดจำหน่ายผลผลิตที่ปลอดภัยให้แก่คนในและคนนอกชุมชน ดังที่ผู้ใหญ่นบ้านเชื่อว่า (สัมภาษณ์วันที่ 16 ธันวาคม 2558) “ซื้อที่ลุงช่วยหรือป้าพรก็มั่นใจ ไว้ใจได้ ถ้าเราไปซื้อแถวตลาดมากินก็ไม่แน่ใจ เคยซื้อผักกาดอยู่เจ้าหนึ่ง เห็นมันสวยดี เลยซื้อให้เพื่อนลูกสาว พอเขากินไปแล้ว ก็โทรมาบอกว่า กินแล้วเวียนหัว เขาคงฟันยามา 2-3 วันแล้วเอามาขาย อย่างน้อยกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ก็ช่วยทำให้เรามีอาหารการกิน มีสุขภาพดี เป็นการตัดไฟตั้งแต่ต้นลม อาหารการกินเดี๋ยวนี้มันอันตราย มันเกี่ยวกับโรคมะเร็ง เป็นโรคอะไรหลายๆ อย่าง ถ้าได้กินของมีประโยชน์ สุขภาพก็ดี”

4.3 วิธีการผลิตแบบอินทรีย์

เกษตรกรอินทรีย์ยึดถือหลักความพอเพียงด้านการผลิต เน้นความหลากหลายในการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่นาและสวน อีกทั้งพยายามที่จะพึ่งพิงปัจจัยการผลิตภายในมากกว่าการพึ่งพิงปัจจัยภายนอกด้วยการทำเองใช้เอง การหมุนเวียนการใช้ประโยชน์ของวัตถุดิบภายใน การใช้แรงงานครัวเรือนเป็นสำคัญ การเลือกใช้เทคโนโลยีอย่างเหมาะสม การยึดหลักธรรมชาติในการดูแลพืชและสัตว์ และการปรับตัวเพื่อรับมือกับความเปลี่ยนแปลงภายนอก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.3.1 การยึดมั่นหลักความพอเพียง

เกษตรกรอินทรีย์เข้าใจและปฏิบัติตามหลักการของการทำเกษตรอินทรีย์ คือ ความพอเพียง ซึ่งเน้นการกินทุกอย่างที่ปลูก ปลูกทุกอย่างที่กิน ส่วนที่เหลือจึงแบ่งปันและนำไปขาย เพื่อให้สามารถพึ่งพาอาหารภายในไร่นาของตนเองได้ ที่สำคัญคือ มีการใช้วิถีการธรรมชาติ เน้นเกษตร

แบบผสมผสาน มีการทำปุ๋ยและสารปราบศัตรูพืชจากวัสดุธรรมชาติไว้ใช้เอง ปราศจากสารเคมีในกระบวนการผลิต ผู้การมีสุขภาพอนามัยที่ดีของผู้ผลิตและผู้บริโภค

เกษตรกรอินทรีย์หญิง ซึ่งเป็นผู้ประสานงานกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ และสมาชิกสภาเทศบาล ยืนยันว่า (สัมภาษณ์วันที่ 3 ธันวาคม 2558) “ทุกคนจะมีแปลงผักเหมือนกันหมด คือ ปลูกไว้เพื่อกิน เหลือจึงขาย เพียงแต่แต่ละครัวเรือนจะมีส่วนที่ต่างกันไป มีความหลากหลาย ก็อยู่อย่างพอเพียง ไม่ฟุ้งเฟ้อ ไม่ทำขนาดจะเอารำเอารว ใน การปลูกพืชก็ต้องให้ไม้เล็ก อาศัยไม้ใหญ่ เป็นร่มเงาของเขา ถ้าเป็นเถาเป็นเครือ มันก็อาศัยกันไป มันก็พันกันขึ้นไป มันก็จะอยู่ด้วยกันได้ ทุกอย่างต้องปรับตัว เข้าหากันได้”

ในทำนองเดียวกัน เกษตรกรอินทรีย์หญิงอีกคนหนึ่ง อธิบายว่า (สัมภาษณ์วันที่ 30 ธันวาคม 2558) “มียุคหนึ่งใช้สารเคมีรุนแรงที่สุด พ่นยาวันเว้นวันจนหน้ากลัวไปเลย ไปที่ไหนไกล ก็ไม่ได้ เดี่ยวสุขภาพดี ไปไหนได้หมด และประหยัดกว่าด้วย เวลาจะปลูกอะไร เมื่อก่อนต้องซื้อทุกอย่าง เดี่ยวนี้ไม่ต้องซื้อแล้ว อย่างชาวบ้านบางคนไม่มีอะไร เราก็ให้ไปเลย เราทำอะไรได้ ทำขนมได้ ก็ทำไป ขอให้คนอื่นกินของเราได้ทุกอย่าง ก็อยู่กันแบบพอดี แบบว่าใจมันรักจะทำด้วย”

นอกจากนี้ เกษตรกรอินทรีย์ชายยังกล่าวถึงความสำคัญกับสัจจะและเมตตาธรรมในการทำ เกษตรอินทรีย์ว่า (สัมภาษณ์วันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2559) “ถ้าเห็นช่วงนี้ผักแพง แล้วหยอดปุ๋ยหยอดยา อันนี้ไม่ได้นะ ต้องซื้อสัจจะกับตัวเอง ไม่อย่างนั้นมันจะแอบใส่ บางคนแอบใส่ พอเขารู้ก็ต้องออกจากกลุ่มก็มี อีกอย่างต้องมีเมตตาธรรม ผู้ให้ย่อมได้รับการให้ตอบ คือ ผมจะไม่เน้นตัวเลข เขาเคยมาขออะไรเราไป ก็มีการให้คืนเป็นอย่างอื่น บ้านไกลๆ ก็มา บางทีคนขายยาแถวหมู่บ้านก็มา ผมจะเอากรรไกรและถุงวางไว้ ใครอยากเอาก็เอา คนที่อยู่มูลนิธิหน้าป่าช้าหมู่บ้านจะมาเป็นประจำ เขาจะมาตัดแล้วเอาเงินวางไว้ให้ บางคนเอาไป แล้วไม่ให้เงินก็ไม่ใช่ไร”

4.3.2 มีรูปแบบการผลิตหลากหลาย

วิธีการผลิตตามหลักการของเกษตรกรอินทรีย์เป็นไปในหลายลักษณะผสมผสานกันไป เพื่อความหลากหลายของพืชพันธุ์ธัญญาหาร (ดูรูปภาพที่ 4-1 ซึ่งแสดงตัวอย่างที่นาและสวนหลังบ้าน) ได้แก่

- 1) การทำนา อยู่บนพื้นที่ราบบริเวณบ้านหรือใกล้เคียงกับบ้าน ส่วนใหญ่มีเนื้อที่ประมาณ 3-6 ไร่ เน้นการเพาะปลูกข้าวเพียงอย่างเดียว เช่น ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว ข้าวไรซ์เบอร์รี่ ข้าวกล้อง
- 2) การทำสวนหลังบ้าน พบสวนลักษณะนี้บนเนื้อที่ตั้งแต่ไม่ถึง 2 งานไปจนถึงเนื้อที่ประมาณ 1-3 ไร่ การทำสวนแบบนี้เน้นการเกษตรแบบผสมผสานตามวิถีดั้งเดิมเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก มีการปลูกพืชไม่ต่ำกว่า 100 ชนิด โดยเฉพาะพืชผักสมุนไพร ดังคำเปรียบเปรย “รั้วกินได้” อีกทั้งยังมีการเลี้ยงสัตว์ร่วมด้วย
 - พืชผัก เช่น ผักคะน้า ผักบรอกโคลี ผักสลัด ผักกาดขาว ผักกาดจอบ ผักเชียงดา ผักบั้ง ผักตั้งโอ้ ผักบุ้ง ผักมันแกว ผักโขม (ผักโหม) ผักแค ผักกระหล่ำปลี ผักกิมฉ่าย ผักกูด ขึ้นฉ่าย ผักชีฝรั่ง ตะไคร้ โหระพา กระเพรา น้ำเต้า ผักแก้ว ผักทอง เห็ด บวบ ถั่วแปบ มะเขือยาว มะเขือพวง มะระจีนก ดอกอัญชัน ผักเสี้ยว ผักคั่ว ผักชะอม ผักเอื้อง (ผักอี) ใบจันทร์ ดอกลิงแลว ตีปี่ ผักส้มป่อย ผักตำลึง ผักกูด ผักหนาม ผักหวานบ้าน ผักขี้หูด ผักส้มเสี้ยน ตีปลากั้ง ผักไทยเม็ด
 - พืชผลไม้ เช่น ขนุน ละมุด น้อยหน่า ลำไย ลิ้นจี่ กัลยัม มะม่วง กระท้อน มะพร้าว มะละกอ ทุเรียนเทศ กระทกรก แก้วมังกร ชมพู่ มะขาม ส้มโอ อะโวคาโด
 - พืชสมุนไพร เช่น รากจืด เหงือกปลาหมอ หญ้าหวาน ใบย่านาง หญ้าเมือมวาย ใบหนาด จักค่าน บอระเพ็ด เล็บครุฑ ทองพันชั่ง ว่านงาช้าง ว่านหางจระเข้ หญ้าปักกิ่ง ฟ้าทะลายโจร บอระเพ็ด ว่านน้ำ ว่านสาวหลง (เสน่ห์สาวน้อย) ต้นฝาง มะคำดีควาย
 - การเลี้ยงสัตว์ เช่น เป็ด ไก่ ปลา กบ จิ้งหรีด
- 3) การทำสวนนอกบ้าน สวนลักษณะนี้มักอยู่ติดกับพื้นที่ป่าใกล้เขตหมู่บ้าน ที่ดินในสวนไม่มีโฉนดที่เป็นเอกสารสิทธิ์ แต่ได้รับการอนุญาตให้ทำมาหากินได้และห้ามซื้อขาย หนึ่งคนจับจองพื้นที่ประมาณ 4-6 ไร่ เน้นการปลูกพืชผลไม้ยืนต้นที่ไม่ต้องดูแลมากนัก เนื่องจากอยู่ห่างจากบ้านพอสมควร ต้องอาศัยน้ำฝนและน้ำจากคอกเป็นหลัก พืชที่ปลูก เช่น ลำไย มะม่วง อะโวคาโด มะไฟ ขนุน กัลยัม ลิ้นจี่ สำหรับเกษตรกรอินทรีย์บางคนมีการเลี้ยงปลา



รูปภาพที่ 4-1 แสดงตัวอย่างที่นาและสวนหลังบ้านของเกษตรกรอินทรีย์
(ถ่ายเมื่อ 31 ธันวาคม 2558)

4.3.3 การพึ่งพาตนเองและปรับตัวด้านปัจจัยการผลิต

ตามหลักการของเกษตรกรอินทรีย์ การลงทุนในกระบวนการผลิตต้องเป็นไปอย่างพอเพียง เน้นการพึ่งพาปัจจัยการผลิตของตนเองให้มากที่สุด ทำเองใช้เองให้มากที่สุด ซื้อให้น้อยที่สุด

ประธานกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ อธิบายเพิ่มเติมว่า (สัมภาษณ์วันที่ 16 ธันวาคม 2558) “การทำแบบพอเพียง เราจะแนะนำไม่ให้ลงทุนอะไรมาก ไม่สนับสนุนให้กู้เงินมาลงทุน ให้ได้แต่จากแรงของตนเอง ให้มีเงินหมุนเวียนในครอบครัว ไม่ใช่ว่าพอไม่มีเงิน ก็ไปพึ่งเงินเขาแล้วเป็นหนี้ แต่ก็ไม่ถึงกับปฏิเสธปัจจัยภายนอก สิ่งที่เราไม่สามารถผลิตเองได้ ก็ต้องซื้อมาใช้ อย่างท่อพีวีซีส่งน้ำ นอกเหนือจากสิ่งที่เราทำได้ อย่างอื่นก็แทบไม่เอาเลย ตอนผมลงทุนครั้งแรกแค่ 20 บาท เอาไปซื้อเมล็ดพันธุ์มาทดลอง แต่ขายได้ถึง 120 บาท ช่วงแรกอาจจะู้การใช้สารเคมีไม่ได้ แต่พอทำไปดินที่ใช้สารเคมีจะแข็งโป๊ก ส่วนดินของอินทรีย์จะร่วนซุยโดยไม่ต้องใส่อะไรเลย”

เกษตรกรอินทรีย์มีต้นทุนคงที่ด้านที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกินส่วนตัว ซึ่งเป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษ โดยไม่จำเป็นต้องผ่อนชำระเพื่อซื้อหรือเช่ากับใคร นอกจากนี้ต่างก็มีวิธีการที่จะเสาะแสวงหาและปรับตัวกับปัจจัยผันแปรด้านอื่นที่จำเป็นต่อการเกษตร เช่น ดิน น้ำ ปุ๋ย เมล็ดพันธุ์ แรงงาน เทคโนโลยี ด้วยหลักการพึ่งพาตนเองของเกษตรกรอินทรีย์ให้มากที่สุด ดังต่อไปนี้

- 1) การทำเองใช้เอง เกษตรกรอินทรีย์มีการทำปุ๋ยชีวภาพ ฮอร์โมน และสารไล่แมลงชีวภาพบางชนิดโดยใช้วัสดุภายในสวนของตนเองให้มากที่สุด รวมทั้งเพาะเมล็ดพันธุ์ข้าวและพืชบางชนิดตามภูมิปัญญาของท้องถิ่น หากไม่สามารถทำเองได้ก็จำเป็นต้องซื้อมาใช้เพิ่มเติม เช่น

- การทำสมุนไพรไล่แมลง โดยการนำใบสะระแหน่ ผักกระเอก หนอนตายยาก หญ้าเมืองวาย มาหั่นให้ละเอียด แล้วนำไปผสมกับข่าและตะไคร้ที่ตำไว้ และใส่กากน้ำตาลลงไป จากนั้นจึงหมักทิ้งไว้ ทั้งนี้จำเป็นต้องซื้อกากน้ำตาลมาเป็นส่วนผสม
 - การทำปุ๋ยหมักสำหรับปลูกพืชผัก โดยคลุกเคล้าดินกับมูลสัตว์ เช่น วัว ควาย หมู อย่างไรก็ตามจำเป็นต้องซื้อมูลสัตว์กับคนในชุมชนมาเพิ่ม (กระสอบละประมาณ 25 บาท) เนื่องจากเกษตรกรอินทรีย์นิยมเลี้ยงสัตว์เล็ก เช่น เป็ด ไก่ และปลา
 - การทำปุ๋ยหมักจากหอยเชอรี่สำหรับนำหญ้า โดยการเก็บหอยเชอรี่ที่เป็นศัตรูของข้าวมาหมักกับกากน้ำตาล
 - การเก็บเมล็ดพันธุ์ผัก โดยการปล่อยให้ดอกออกแล้วเก็บเมล็ดพันธุ์ไปตากแดดเพื่อนำไปปลูกในครั้งต่อไป เช่น ผักบั้ง ผักชะอม ผักกาด แต่จำเป็นต้องซื้อเมล็ดผักที่ไม่สามารถทำพันธุ์เองได้ เช่น ผักบุ้ง ผักสลัด บรอกเคอเล่ี กระหล่ำปลี ทั้งนี้กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ไม่อนุญาตให้นำต้นกล้ามาจากภายนอกมาใช้ในการเพาะปลูกเพื่อป้องกันการปนเปื้อนจากการใช้สารเคมีในการเพาะต้นกล้า
 - การเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าว โดยการใส่กระสอบไว้ แล้วนำมาฟัด (คัด) เอาสิ่งเจือปนออกให้เหลือแต่เมล็ด จากนั้นจึงนำไปหว่านในนาข้าวได้
 - การทำดินดำซึ่งเป็นปุ๋ยชั้นดีให้กับพืช โดยการผสมเศษใบไม้กิ่งไม้และมูลสัตว์เข้าด้วยกันแล้วหมักทิ้งไว้
 - การทำฮอร์โมนบำรุงพืชและเพิ่มภูมิต้านทานโรคและแมลง โดยใช้น้ำแช่ข้าวกล้องหมักกับนมสด
 - การหมักปุ๋ยธรรมชาติในที่นา โดยการราดมูลสัตว์และกากน้ำตาลทิ้งไว้ แล้วไถกลบไปพร้อมกับหญ้า เมื่อฝนตกลงมาปุ๋ยก็จะถูกหมักไว้
 - การผสมอาหารให้เป็ดไก่ เช่น การผสมหอยกกล้วยบับกับเกล็ดและข้าวหัก การผสมเกล็ดกับเมล็ดข้าวโพด
- 2) การหมุนเวียนวัตถุดิบ ระบบเกษตรแบบผสมผสานเอื้อให้เกิดการหมุนเวียนวัตถุดิบภายในสวนและนา เช่น การนำขี้เป็ดขี้ไก่ไปใช้เป็นปุ๋ยให้กับพืช การนำเศษผักและหญ้ากลา่งนาไปให้เป็ดไก่กิน การนำเกล็ดที่ได้จากโรงสีข้าวไปผสมอาหารให้เป็ดไก่

กิน การนำเศษกิ่งไม้และใบไม้ไปหมักทำดินดำ การนำเศษพืชผักผลไม้ไปหมักทำปุ๋ย
ฮอร์โมนและปุ๋ยชีวภาพ การนำฟางมาเพาะเห็ด การทิ้งเปลือกไม้ไว้ในสระน้ำเพื่อเป็น
อาหารปลาและแมลงในน้ำ

- 3) การใช้แรงงานครัวเรือนเป็นหลัก ตามปกติเกษตรกรอินทรีย์จะเน้นการทำเองเป็นหลัก
เพื่อลดต้นทุนการจ้างแรงงาน เช่น อัมพร ใบกาวัน ปลุกผักและดูแลสวนหลังบ้านเพียง
คนเดียวบนเนื้อที่ประมาณ 1.5 ไร่ โดยการค่อยๆ คิด ค่อยๆ ทำไปในแต่ละวัน ตั้งแต่
เช้ามืดเพื่อรดน้ำ เก็บกวาดเศษใบไม้ไปกองไว้เป็นปุ๋ย ขึ้นแปลงผัก เก็บผัก ครั้นยาม
สายแดดเริ่มร้อนก็เข้าไปพักผ่อน แล้วเข้าสวนไปเก็บงานอีกครั้งช่วงเย็น วันเวียนไป
เช่นนี้เป็นกิจวัตร อย่างไรก็ตามการทำนาจำเป็นต้องอาศัยแรงงานจำนวนมาก
บางครั้งรอบครัวยังมีการเอามือกับเครือญาติและเพื่อนบ้านอยู่ ก็สามารถสลับเปลี่ยน
หมุนเวียนกันไปช่วยได้ หากจำเป็นก็ต้องจ้างแรงงานเพิ่ม เช่น ช่วยกันปลูก แต่จ้างคน
ช่วยไถ ปักดำ และเก็บเกี่ยว สำหรับบางครอบครัวที่มีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดี
ก็สามารถลงทุนซื้อเทคโนโลยีมาช่วยทุนการจ้างแรงงานได้ในระยะยาว เช่น เครื่อง
หยอดเมล็ดข้าว เครื่องเก็บเกี่ยว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคที่ค่าแรงงานเพิ่มสูงถึงวันละ
300 บาท การจ้างแรงงานจำนวนมากย่อมมีต้นทุนที่สูง เช่น จ้าง 8 คน เป็นเวลา 2 วัน
ต้องจ่าย 4800 บาท

- 4) การเลือกใช้เทคโนโลยีการเกษตรอย่างเหมาะสม เกษตรกรอินทรีย์มีการคัดค้านอุปกรณ์
ง่ายๆ มาใช้ประโยชน์ด้านการเกษตร เช่น ขวดดักแมลงวัน แวนขวดที่มีน้ำอยู่เต็มไว้
ป้องกันแมลง นอกจากนี้ยังมีการนำเทคโนโลยีจักรกลเข้ามาใช้ทุนแรง (ดูตัวอย่างใน
รูปภาพที่ 4-2) เช่น ถังดักน้ำ รดเส้นเศษใบไม้ เครื่องข่อยใบไม้ก่อนนำไปทับถมเป็นปุ๋ย
เครื่องทำปุ๋ยอัดเม็ดไว้ใช้ในการเพาะปลูก เครื่องหยอดเมล็ดข้าวในนา เครื่องหั่นต้น
กล้วยสำหรับผสมเป็นอาหารสัตว์และทำปุ๋ย เครื่องหั่นฟางเพื่อนำฟางไปใช้ในการ
เพาะเห็ดและคลุมดิน เครื่องวัดความเข้มข้นของปุ๋ย (วัดความเค็มคิดค้นโดย เกษตรกร
อินทรีย์ชาย) ก่อนที่จะนำไปใส่พืชผัก ปุ๋ยที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูกไม่ควรมีไฟฟ้าเกิน
50 volt



เครื่องย่อยกิ่งไม้และใบไม้
(ภาพถ่ายวันที่ 3 ธันวาคม 2558)



เครื่องทำปุ๋ยอัดเม็ด
(ภาพถ่ายวันที่ 31 ธันวาคม 2558)



เครื่องหั่นต้นกล้วย
(ภาพถ่ายวันที่ 31 ธันวาคม 2558)



เครื่องหั่นฟาง
(ภาพถ่ายวันที่ 31 ธันวาคม 2558)



เครื่องหยอดเมล็ด
(ภาพถ่ายวันที่ 16 มกราคม 2559)



เครื่องวัดความเข้มข้นของปุ๋ย
(ภาพถ่ายวันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2559)

รูปภาพที่ 4-2 แสดงตัวอย่างเทคโนโลยีที่ใช้ในการผลิตแบบอินทรีย์
ในนาและสวนของเกษตรกรอินทรีย์

5) การใช้หลักธรรมชาติ ในการดูแลปัจจัยการผลิตและเอื้อต่อการเจริญเติบโตของพืชและสัตว์ เช่น

- การเลี้ยงเปิดไก่แบบปล่อยให้หากินเอง ปล่อยให้คุ้ยเขี่ยดินและจิกหนอนแมลงตามสวนในบ้านบ้าง ให้ข้าวเปลือกกินบ้าง โดยไม่ต้องให้สารเร่งหรือฉีดวัชชีนใดๆ ซึ่งทำให้เปิดไก่อุดมสมบูรณ์ และขายได้ราคาดี
- การปลูกหญ้าแฝกบริเวณคันนา เพื่อเพิ่มความชุ่มชื้นให้กับพืช และเป็นแนวคักสารเคมีที่ปะปนมากับน้ำก่อนเข้าสู่ที่นา
- การพักดิน การเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ในการเพาะปลูก และการหมุนเวียนการปลูกพืชตามฤดูกาล เพื่อคงความอุดมสมบูรณ์ของดิน ซึ่งจะส่งผลต่อปริมาณและคุณภาพของผลผลิต เช่น หน่อหนาวปลูกดองโ้ เมื่อเก็บผลผลิตแล้ว ไร่ต่อไปปลูกผักนึ่ง

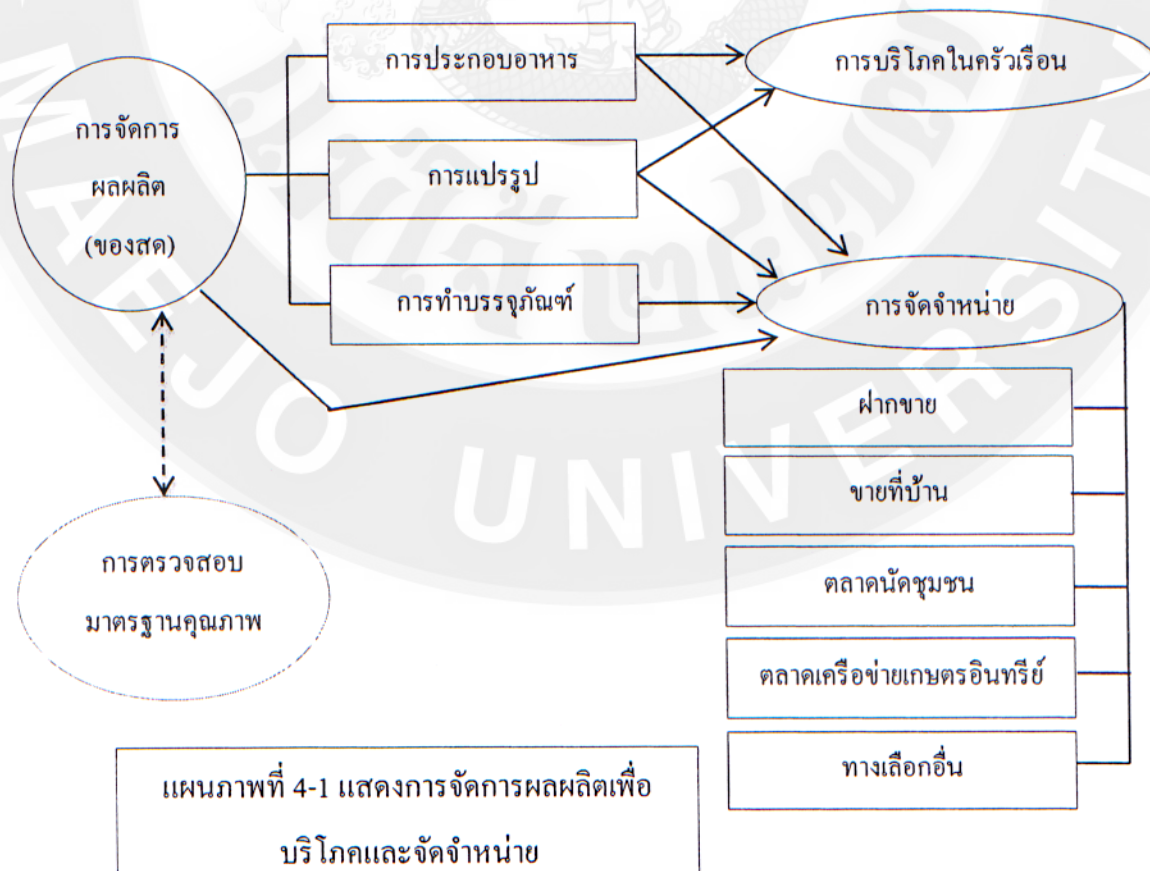
- การปล่อยให้กิ่งไม้ ใบไม้ หยั่วทับถมกันเป็นปุ๋ยบำรุงดินภายในสวน โดยอาศัยหลักการเดียวกับป่าธรรมชาติ ดังที่ ประธานกลุ่มเกษตรอินทรีย์อธิบายว่า (สัมภาษณ์วันที่ 3 ธันวาคม 2558) “ต้นไม้บนคอกโคได้ ก็ไม่เห็นใครไปใส่ปุ๋ย ใบไม้ที่หล่นก็สลายเป็นปุ๋ยให้ต้นไม้ดูดขึ้นไปกิน”
- การปล่อยให้พืชและสัตว์เจริญเติบโตแบบพึ่งพากันเองตามธรรมชาติ ให้ไม้เล็กได้พึ่งร่มเงาของไม้ใหญ่ ให้เกิดการควบคุมแมลง โรค และศัตรูพืชกันเองในระบบนิเวศ ดังที่ เกษตรกรอินทรีย์หญิงอธิบายว่า (สัมภาษณ์วันที่ 3 ธันวาคม 2558) “สวนเกษตรอินทรีย์จะดูแลจริงจังไปหมด เป็นเพราะทุกอย่างพึ่งพากันได้ อะไรที่อยู่ด้วยกันได้ ไม่ต้องทำอะไร แทนที่เราจะไปพ่นยา ก็ปล่อยไว้อย่างนั้น”

6) การปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยการผลิต เป็นที่ชัดเจนในเรื่องของการใช้น้ำเพื่อการเกษตร โดยปกติเกษตรกรสามารถใช้น้ำจากหลายแหล่ง ได้แก่ น้ำฝนตามธรรมชาติ เชื้อนแม่กวงอุดมธาราสำหรับการทำนาภายใต้โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาเชื้อนแม่กวงอุดมธารา น้ำประปาหมู่บ้านภายใต้การดูแลของเทศบาลตำบลวงเหนือ รวมทั้งการกักเก็บน้ำไว้ใช้ในครัวเรือน เช่น บ่อน้ำ สระน้ำ ถึงกักเก็บน้ำอย่างไรก็ตาม เมื่อต้นปี 2559 เกิดความแห้งแล้ง ฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาล น้ำประปาหมู่บ้านขาดแคลนจนต้องประกาศให้หยุดใช้เป็นบางวัน ยิ่งไปกว่านั้น เชื้อนแม่กวงอุดมธารายังไม่สามารถส่งน้ำในระบบชลประทานได้ ทำให้เกษตรกรไม่สามารถทำนาได้ แม้เกษตรกรจะไม่มั่นใจกับอนาคตของการเกษตรจากการขาดน้ำ แต่ก็มี การปรับเปลี่ยนวิธีการบางอย่างเพื่อรับมือกับความแห้งแล้ง เช่น

- เกษตรกรที่มีน้ำบาดาลใช้หันไปปลูกถั่วเหลืองแทนการปลูกข้าวเนื่องจากต้องการน้ำน้อยกว่า
- เกษตรกรผู้ทำสวนหลังบ้านยังสามารถใช้น้ำจากบ่อและน้ำประปาดน้ำผักและสวนผลไม้ โดยมีการรดน้ำแบบประหยัดมากขึ้น เช่น การใช้สปริงเกอร์ การใช้บัวรดน้ำ

4.4 การจัดการผลผลิตและการค้า

นาและสวนอินทรีให้ผลผลิตหลากหลายชนิดซึ่งสามารถใช้ประโยชน์ได้ตลอดปี เกษตรกรมักจะเก็บเกี่ยวข้าวในเดือนพฤศจิกายนถึงธันวาคม เก็บไข่ไก่และไข่เป็ดได้บ่อยครั้ง ตกปลาและเก็บเกี่ยวพืชสมุนไพรไว้ใช้ยามจำเป็น เก็บเกี่ยวพืชผักและผลไม้บางชนิดได้ตลอดปี เช่น ผักตำลึง ผักบั้ง ผักชะอม ผักโหม ผักข้าว มะเขือเปราะ มะเขือขวง มะพร้าว ถั่วฝักยาว ขนุน ส่วนพืชผักและผลไม้บางชนิดสามารถเก็บเกี่ยวได้ตามฤดูกาล ฤดูหนาว (เดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์) เช่น ผักตบช้ำ ผักเชียงดา ผักเห็ด (ผักอี) ผักกะหล่ำ ผักบรอกโคลี ผักกาด สลัด แครอท หัวไชเท้า ฤดูร้อน (เดือนมีนาคมถึงเดือนพฤษภาคม) เช่น มะม่วง ทุเรียน (เดือนมิถุนายนถึงเดือนตุลาคม) เช่น พริก ถั่วพักยาว ผักหนาม เกษตรกรมีการจัดการกับผลผลิตหรือของสดเหล่านี้ โดยการนำไปจำหน่ายโดยตรง นำไปประกอบอาหารรับประทานในชีวิตประจำวัน นำไปแปรรูปเพื่อถนอมอาหาร และการนำไปใส่บรรจุภัณฑ์ เป้าหมายสำคัญของการจัดการผลผลิต คือ การนำไปบริโภคภายในครัวเรือน และการจัดจำหน่ายผ่านช่องทางต่างๆ แก่คนในและนอกชุมชนในลักษณะของธุรกิจภายในครอบครัว ทั้งนี้ผลผลิตที่ถูกจัดการจะต้องได้มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ปลอดภัยต่อผู้ผลิตและผู้บริโภค (ดูแผนภาพที่ 4-1) ดังรายละเอียดต่อไปนี้



4.4.1 การจัดการผลผลิต

- 1) การประกอบอาหาร แต่ละครัวเรือนนิยมนำผลผลิตจากนาและสวนหลังบ้านมารับประทานสดหรือประกอบอาหารรับประทานกันเองภายในครอบครัว จะซื้อเนื้อสัตว์ ผลไม้บางชนิด เครื่องปรุง หรือส่วนประกอบอาหารเฉพาะเท่าที่จำเป็น หรือไม่มีภายในสวน

เกษตรกรอินทรีย์หญิงยืนยันว่า (สัมภาษณ์วันที่ 31 ธันวาคม 2558) “จะเก็บเท่าที่มี เวลาอยู่คนเดียวก็ทำกินซะ เวลาลูกมาก็มากินด้วย เขาไปกินที่ทำงานก็เบื่อ กินขนุน กินอะไรไป ไม่ได้ซื้ออะไรเท่าไร ถ้าไม่ว่างกันจริงๆ ไข่ไก่เราก็มี ถ้ามั่นเหลือเงินเผงดูเย็น เราก็เอาไปขาย อยู่แบบพอเพียง”

ในทำนองเดียวกับที่ เกษตรกรอินทรีย์หญิงอีกคนหนึ่งกล่าวว่า (สัมภาษณ์วันที่ 31 ธันวาคม 2558) “ไม่ค่อยซื้ออะไร จะไปตลาด ซื้อเนื้อวันศุกร์ แล้ววันเสาร์ลูกชายก็เอามาทำ ลูกไม่ค่อยกินเนื้อ ส่วนใหญ่จะกินผัก ก็กินกันไป ดัมข้าวบ้าง แกงปลี แกงขนุน ทำของกินเมืองเหนือ เพราะเราเคยกินมาหมด”

การประกอบอาหารสำหรับรับประทานร่วมกับข้าวข้าวหรือข้าวเหนียวนั้นมีหลายวิธี ได้แก่

- การนึ่ง – ข้าวเหนียว ไข่ ผัก
- การต้ม – ผักตำลึงใส่หมูสับ ต้มผักมันแกวใส่หมูสับ ต้มจืด
- การผัด – ผักโหม ผักบุ้ง ผักทอง
- การแกง – แกงผักบั้งใส่เหินม แกงแคไก่ แกงผักเชียงดาใส่ปลาแห้ง ผักกาดจ้อ แกงปลี แกงขนุน แกงผักเห็ดใส่กระดูกหมู แกงผักมันแกว แกงผักหวาน แกงมะเมาะใส่เห็ดดอ
- การยำ – ยำขอมมะม่วง ยำขอมมะขาม ซ่าผัก (การนำผักหลายชนิดมาขยำรวมกับมะเขือเปาะ ตะไคร้ ผักกาด น้ำปู และน้ำปลา)
- การทอด – ไข่ดาว ไข่เจียว ไข่ทอดผัดชะอม
- อื่นๆ – น้ำพริกกะปิ (โขลกน้ำพริก กระเทียมกับกะปิ แล้วบีบมะนาวใส่) ซึ่งรับประทานกับผักสดหรือผัดลวก ส้มตำ (ตำมะละกอกับมะเขือเทศ ถั่วพักยาว

แล้วผสมเครื่องปรุงให้ได้ตามใจชอบ) น้ำผัก (ออกรสเปรี้ยว เป็นการนำผักแก่
ดัดแปลงมาดอง แล้วตำและเคี้ยว จากนั้นจึงคั้นเอาแต่น้ำ)

นอกจากนี้ ยังมีการทำน้ำผลไม้ไว้ดับกระหายคลายร้อน เช่น น้ำลำไย น้ำดอกอัญชัน และ
การทำขนมไทยเป็นอาหารว่าง ซึ่งใช้มะพร้าวเป็นส่วนประกอบหลักร่วมกับพืชผักที่ให้สีสดต่างๆ
เช่น ข้าวต้มมัด ขนมเทียน ขนมสอไส้ ถั่วแปบ ขนมต้ม ขนมหก้วย ทั้งนี้ เกษตรกรอินทรีย์หญิง
อธิบายว่า (สัมภาษณ์วันที่ 30 ธันวาคม 2558) “ขนมที่ทำไม่ได้ใส่ส่วนผสมอาหารเลย ใช้ข้าวที่เก็บไว้
และของในสวนบ้านเรา ดอกอัญชันให้สีฟ้า แก้วมังกรให้สีชมพู พักทองให้สีเหลือง แล้วยังผสมน้ำ
ใบเตยและผักแก้วด้วย ถ้าไม่มีแก้วมังกรก็ใช้เม็ดผักบั้ง ถ้าไม่มีจริงๆ ก็เฉพาะสีเหลืองกับสีฟ้าเพราะ
มีพักทองกับอัญชันตลอด”

ส่วนพืชสมุนไพรถูกนำไปใช้ในยามจำเป็น เช่น ใส่หญ้าหวานในกาแฟแทนน้ำตาล (2 ใบ
ต่อ 1 ถ้วยกาแฟ) เหมาะสำหรับคนที่เป็นเบาหวาน วานสาวหลงใช้บำรุงหัวใจ ดื่มน้ำจืดสำหรับล้าง
สารพิษ (มักทำเป็นชาชง) น้ำดื่มสมุนไพรจากต้นฝางสำหรับแก้ร้อนในและดับพิษไข้ (น้ำเป็นสี
แดง) ดื่มน้ำมะขามเพื่อบำรุงร่างกาย กินฟ้าทะลายโจรและบอระเพ็ดเพื่อแก้ร้อนคอและเป็นหวัด ดม
หอมดอว์นหลวงเพื่อแก้หวัด ดังที่เกษตรกรอินทรีย์หญิงอีกคนหนึ่งกล่าวว่า (สัมภาษณ์วันที่ 31
ธันวาคม 2558) “ส่วนใหญ่เวลารักษาโรคเล็กๆ น้อยๆ ก็จะใช้สมุนไพรที่ปลูก เองง่ายๆ เวลาทำสวน
อะไร แล้วมีแผล เราก็ไม่ได้ใช้ทิชเชอร์ พลาสเตอร์ หรือน้ำยาล้างแผลอะไร ก็ใช้หญ้าเมื่องวยช่วย
หยุดเลือดได้ทันที เวลาเมื่องวยอะไรก็ไม่ได้เลี้ยงอะไรกันมากมาย ก็จะเลี้ยงประเภทน้ำดื่มสมุนไพรที่
เก็บมาจากในสวน”

2) *การแปรรูป* ผลผลิตจะถูกนำมาแปรรูปหรือผ่านกรรมวิธีถนอมอาหารตามภูมิปัญญา
ท้องถิ่นเพื่อป้องกันการเน่าเสียโดยเฉพาะพืชผักและผลไม้ วิธีการถนอมอาหารที่
ค้นพบ ได้แก่

- การดอง ซึ่งสามารถทำได้ทั้งแบบการดองเค็ม เช่น ไข่เค็ม การดองเปรี้ยว เช่น ผัก
ส้มเลี่ยน และการดองสามรส เช่น มะม่วง กะท้อน มะขามเปียก
- การเชื่อมด้วยน้ำเชื่อม เช่น กะท้อน มะม่วง มะขาม
- การนึ่ง เช่น มะขามเปียก
- การกวน เช่น ลำไย

- การอบ เช่น ลำไย

- 3) การใส่บรรจุภัณฑ์ เกษตรกรอินทรีย์นิยมขายสินค้าสดโดยไม่ใส่บรรจุภัณฑ์หรือใส่ในถุงพลาสติกและถุงหิ้ว สินค้าที่เป็นขนมไทยมักห่อด้วยใบตองซึ่งเก็บหามาได้จากสวน อย่างไรก็ตาม ที่บ้านเกษตรกรอินทรีย์หญิง พบการนำเข้าชนิดต่างๆ ใส่บรรจุภัณฑ์พลาสติกพร้อมกับตราสินค้าสำหรับการนำไปจำหน่าย (ดูตัวอย่างในรูปภาพที่ 4-3) ข้าวหอมมะลินทรีย์ ข้าวกล้องอินทรีย์ ข้าวกล้องอินทรีย์หอมนิล ข้าวกล้องอินทรีย์ไรซ์เบอร์รี่ และข้าวกล้องอินทรีย์สีสหาย (ผสมข้าวทั้งสี่ชนิดเข้าด้วยกัน)



รูปภาพที่ 4-3 แสดงบรรจุภัณฑ์ข้าว (ภาพถ่ายวันที่ 3 ธันวาคม 2559)

4.4.2 การจัดจำหน่าย

ผลผลิตที่เกษตรกรมักนำไปขายมาจากนาและสวน เช่น ข้าว ผักคะน้า ผักกาด ผักชี ผักกาด ผักนึ่ง บรอกเคอรี่ กะหล่ำปลี ถั่วฝักยาว มะละกอ มะกรูด พริก ขนم ข้าวเหนียว ไข่ การจำหน่ายผลผลิตของเกษตรกรอินทรีย์เป็นลักษณะการขายปลีกโดยตรงจากผู้ผลิตถึงผู้บริโภค เป็นการดำเนินธุรกิจกันเองภายในครอบครัวโดยเน้นการขายผลผลิตเฉพาะเท่าที่มีหรือเท่าที่สามารถผลิตได้เพียงเพื่อให้มีรายได้เพียงพอต่อการยังชีพและจุนเจือครอบครัว ยกตัวอย่างเช่น แบ่งข้าว 100 ถังสำหรับกินสำหรับทำขนมขาย และให้ญาติพี่น้อง ส่วนลูกค้ามีทั้งคนในและนอกชุมชน รวมทั้งการซื้อขายกันระหว่างสมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ ดังที่เกษตรกรอินทรีย์คนหนึ่งมะพร้าวก็นำไปขายให้กับอีกคนหนึ่งซึ่งทำขนมขาย ตามปกติแล้วเกษตรกรจะสามารถขายผลผลิตเหล่านี้ได้หมดหรือมีผลผลิตไม่เพียงพอสำหรับขาย หากขายไม่หมดก็สามารถนำกลับไปบริโภคภายในครัวเรือนได้

ประธานกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์อธิบายว่า (สัมภาษณ์วันที่ 16 ธันวาคม 2558) “เราไม่มีนโยบายขายส่งให้ใครเลย เพราะเรามีบทเรียน ว่าซื้อของเราไป แล้วไปซื้อที่อื่นมา แล้วเอามารวมกันไปขาย เราเป็นกลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตรายย่อย คนที่ทำเป็นเชิงพาณิชย์ คนทำธุรกิจใหญ่ๆ ทำอย่างเราไม่ได้หรอก มันซ้ำ จริงๆ แล้วก็อยากให้ขายกันในชุมชนหมดเลย ไม่อยากเอาไปขายไกล แต่คนในชุมชนก็ปลูกหลังบ้านเขา ของเขาก็มี อย่างที่เขาไม่มี บรอกเคอเล่ กะหล่ำ คะน้า ถ้าใครมาซื้อ เราก็ขายที่สวนได้เลย อยากให้คนได้กินของดี อาหารปลอดภัย”

อย่างไรก็ตาม เกษตรกรมีอิสระในการจำหน่ายสินค้าให้กับผู้ซื้อและแจกจ่ายผลผลิต ดังที่เกษตรกรอินทรีย์หญิงเล่าว่า (สัมภาษณ์วันที่ 31 ธันวาคม 2558) “เยอะเยอะคนที่มารับซื้อ ถึงเราไม่ได้ไปขาย ก็ให้เขามารับเอาไปก็ได้ อย่างไปขายที่ตลาดคิด 5 บาท ถ้าเขามาซื้อเองก็ขาย 4 บาท ถ้าไปนั่งตลาดขายได้สักวันละ 300 บาท ขายหมดก่อนก็กลับก่อน ถ้าอยู่บ้านก็ได้วันละ 100 บาท ถ้าใครมาซื้อก็ขาย เจอพี่น้องก็แบ่งให้ ทำใจให้สบาย มาขอก็ให้”

ทั้งนี้ มีช่องทางการจำหน่ายผลผลิตหลายช่องทางดังต่อไปนี้

- 1) การขายที่บ้าน เกษตรกรอินทรีย์ทุกรายสามารถจำหน่ายผลผลิตที่บ้านของตนเองให้กับผู้รับซื้อที่เป็นคนในและคนนอกชุมชนโดยตรง เช่น มีพ่อค้าข้างนอกเข้าไปซื้อข้าว กลุ่มสมุนไพรตำบลวงเหนือซึ่งอยู่ในหมู่บ้านใกล้เคียงไปซื้อสมุนไพรถึงบ้านผู้ปลูก เพื่อนบ้านชอบซื้อผักที่สวนของเกษตรกรข้างบ้านเพราะเห็นการทำเกษตรอินทรีย์จริงและมั่นใจว่าผักปลอดสารเคมี ทุกวันเสาร์มีคนมาซื้อผักหลายชนิดที่สวนหรือการให้ผู้ซื้อเก็บพืชผักสดในสวนได้เองตามต้องการและวางเงินไว้ตามแต่จะพอใจ นอกจากนี้เกษตรกรยังมีรายได้จากการทำอาหาร ขนม และน้ำผลไม้ สำหรับผู้ที่เข้าไปเยี่ยมชมและแสวงหาความรู้จากสวนเกษตรกรอินทรีย์
- 2) ตลาดนัดของชุมชน ที่อยู่ภายในตำบลวงเหนือ อำเภอคอยสะเกิด เช่น ตลาดนัดไทลื้อ ตลาดนัดเทศบาลตำบลวงเหนือ ตลาดสถานีอนามัยเก่า และตลาดบริเวณวัดบ้านสุขวิเวการาม อย่างไรก็ตามพบว่า มีเพียงเกษตรกร 1 ราย ที่นำพืชผักไปจำหน่ายที่ตลาดไทลื้อทุกวันพุธ และตลาดนัดเทศบาลตำบลวงเหนือทุกวันจันทร์
- 3) ตลาดของเครือข่ายเกษตรกรอินทรีย์ เป็นตลาดที่ผลักดันโดยสถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนนับตั้งแต่ก่อตั้งกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ ซึ่งมีเครือข่ายสมาชิกที่มาขายของร่วมกันจากหลายอำเภอในจังหวัดเชียงใหม่ อ.พร้าว อ.แม่ทา อ.สันทราย และอ.คอยสะเกิด เป็นต้น

เกษตรกรอินทรีย์ที่ประสงค์จะนำผลผลิตไปจำหน่ายในตลาดเครือข่ายนี้จะต้องสมัครเป็นสมาชิกแม่กาด ต้องทำอินทรีย์ 100 เปอร์เซนต์ และต้องเข้าร่วมประชุมกับเครือข่ายทุกครั้ง (หากขาดประชุมโดยไม่มีสาเหตุจะต้องถูกปรับ) ด้วยเงื่อนไขเช่นนี้ประกอบกับการเดินทางไกลเพื่อไปตลาดจึงพบเกษตรกรเพียง 3 ราย ที่สมัครใจไปขายที่ตลาด

ลักษณะนี้ ตลาดเครือข่ายเกษตรกรอินทรีย์กระจายอยู่ต่างอำเภอในจังหวัดเชียงใหม่ ได้แก่

- ตลาดแม่เหียะ ต.สุเทพ อ.เมือง ทุกวันอังคารและพฤหัสบดี
- ตลาดควาบอย ต.หนองหาร อ.สันทราย ทุกวันพุธเย็น
- ตลาดบริเวณโรงเรียนปิ่นสร้อยแยลเชียงใหม่ ต.วัดเกต อ.เมือง ทุกวันศุกร์เย็น
- ตลาดบริเวณหมู่บ้านแลนด์แอนด์เฮาส์ ต.หนองหาร อ.สันทราย ทุกวันเสาร์เย็น
- ตลาดเจมาร์ทเกต ต.ป่าตัน อ.เมือง ทุกวันเสาร์เย็น
- ตลาดโรงเรียนคาราวิทยาลัย ต.วัดเกต อ.เมือง ทุกวันพุธบ่าย

4) การฝากขาย เกษตรกรรายหนึ่งมักฝากขายผลผลิตให้กับเครือข่ายและเพื่อนที่สนิทชิดเชื้อโดยไม่ต้องจ่ายค่าฝากขายให้ แต่มีการให้ผลผลิตหรือความช่วยเหลืออื่นเป็นการตอบแทน เหตุผลที่ต้องฝากขายเนื่องด้วยความจำเป็นหลายประการ เช่น ผู้ที่อยู่บ้านคนเดียวและจำเป็นต้องดูแลสวน ผู้ที่ต้องดูแลร้านค้าที่ช่วยเหลือตนเองไม่ได้ หรือผู้ที่ต้องดูแลรยาที่ไม่สบาย ดังที่เกษตรกรอินทรีย์หญิง เล่าว่า (สัมภาษณ์วันที่ 16 ธันวาคม 2558) “ไม่ได้้ออกตลาด แต่ป่าเขียว ป่านวยออกตลาด เราก็สามารถฝากขายได้ ป่าๆ ก็ไม่ได้คิดเปอร์เซ็นต์อะไรจากการขาย เขาบอกว่าไม่เอาหрок ได้ขายไปเท่าไร ก็เอามาเท่านั้นแหละ”

5) ทางเลือกอื่น เกษตรกรอินทรีย์สามารถนำสินค้าไปจำหน่ายในช่องทางอื่น เช่น

- การขายข้าวให้สหกรณ์การเกษตรอินทรีย์ เชียงใหม่ ที่ตำบลหนองจ้อม อำเภอสันทราย บริเวณที่ทำการของสถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน (ISAC) ซึ่งรับซื้อข้าวจากสมาชิกเครือข่ายเกษตรกรอินทรีย์ในจังหวัดเชียงใหม่ที่ผ่านการรับรองมาตรฐานเกษตรกรอินทรีย์ภาคเหนือ (มอน.) เท่านั้น
- การขายข้าวหรือพืชผักให้กับเครือข่ายเกษตรกรอินทรีย์ ภาคเหนือ
- การขายพืชสมุนไพรให้กับกลุ่มสมุนไพรภาคเหนือ เช่น ขมิ้น ปูเล

4.4.3 การตรวจสอบมาตรฐานคุณภาพผลผลิต

ตามระเบียบของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ ผู้ที่เป็นสมาชิกจะต้องผ่านการอบรมการทำเกษตรอินทรีย์ และต้องดำเนินการผลิตให้ได้มาตรฐานของเกษตรกรอินทรีย์ ภาคเหนือ (มอน.) เพื่อให้ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพและปลอดภัยไร้สารเคมีออกสู่ตลาดผู้บริโภค โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำผลผลิตไปจำหน่ายในเครือข่ายเกษตรกรอินทรีย์ หากตรวจสอบแล้วพบว่าผลผลิตของสมาชิกคนไหนปนเปื้อนสารเคมี สมาชิกคนนั้นจะต้องออกจากกลุ่มไปโดยปริยายแต่ยังสามารถสมัครเข้าเป็นสมาชิกใหม่ได้ทุกเมื่อ อย่างไรก็ตามการตรวจสอบมาตรฐานคุณภาพผลผลิตนั้นเป็นไปในลักษณะ ดังต่อไปนี้

1) การตรวจสอบภายนอก สามารถแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ

- เป็นการตรวจสอบโดย มอน. อย่างเป็นทางการ เพื่อขอรับตรารับรองมาตรฐานเกษตรกรอินทรีย์สำหรับเกษตรกรอินทรีย์ที่สมัครเป็นสมาชิกแม่กาดในตลาดเครือข่ายเกษตรกรอินทรีย์จังหวัดเชียงใหม่ภายใต้มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน ตามปกติ ทีมงานของ มอน. จะเข้าไปตรวจเยี่ยมแปลงและสัมภาษณ์เกษตรกรอินทรีย์ทุก 3 ปี หากเกษตรกรยังคงปฏิบัติตามมาตรฐานเกษตรกรอินทรีย์ให้ถือว่าผ่านการรับรอง และให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อการเกษตร เช่น การให้ตรวจคุณภาพดิน เทคนิคการผลิต ในกรณีที่มีเรื่องร้องเรียนจากผู้บริโภคไปยังสถาบันเกษตรกรรมยั่งยืนหรือประธานเครือข่ายเกษตรกรอินทรีย์จังหวัดเชียงใหม่ จะมีเจ้าหน้าที่จาก มอน. เข้าไปดำเนินการตรวจสอบสารเคมีที่ตกค้างในผลผลิตการเกษตรของพ่อค้าหรือแม่ค้าที่ถูกร้องเรียน หากตรวจพบสารพิษตกค้างจริง พ่อค้าหรือแม่ค้าเกษตรกรอินทรีย์ที่ถูกร้องเรียนจะไม่สามารถขายของในตลาดเกษตรกรอินทรีย์ได้อีก
- เป็นการตรวจสอบโดยผู้บริโภคอย่างไม่เป็นทางการ ลูกค้าที่นิยมบริโภคอาหารอินทรีย์มักเป็นกลุ่มคนที่รักสุขภาพ เช่น ข้าราชการสูงวัย ซึ่งมักจะซื้ออาหารอินทรีย์กับผู้ขายที่ตนเองมั่นใจว่าเป็นอาหารปลอดภัย ทั้งนี้ผู้ซื้อจะทราบได้เองว่าผักปนเปื้อนสารเคมีหรือไม่จากการบริโภค เช่น กินแล้วเหม็นกลิ่นสารเคมี กินแล้วไม่สบาย เวียนศีรษะ ตาลาย ท้องเสีย

ประธานกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ยืนยันว่า (สัมภาษณ์วันที่ 16 ธันวาคม 2558) “สมมติว่าใส่เคมีไปแล้ว ลูกค้าเอาไปกิน แล้วมันเหม็น พอกลับไปขายอีกครั้ง คนก็จะบอกต่อๆ กันไปว่า ของเรามี

เคมี กินไม่ได้ มันเหม็น อย่างผมไปขาย แล้วมันกินอร่อย ก็เลยขายได้ดี ตลาดแทบไม่มีผักให้ขายเลย”

- 2) การตรวจสอบภายใน เป็นการตรวจสอบโดยสมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์อย่างไม่เป็นทางการ โดยการหมุนเวียนกันไปตรวจเยี่ยมแปลงของสมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ และสอบถามแลกเปลี่ยนพูดคุยกันอย่างเข้มข้นทุก 1-2 เดือน หากพบว่าสมาชิกคนใดแอบใช้สารเคมี คนนั้นจะต้องออกจากกลุ่มไปโดยปริยาย การตรวจสอบกันอย่างเข้มข้นนี้เกิดขึ้นเฉพาะในช่วงแรกของการจัดตั้งกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ เมื่อระยะเวลาผ่านไป สมาชิกมีความมั่นใจและเชื่อใจในการทำเกษตรอินทรีย์ร้อยเปอร์เซ็นต์ จึงไม่ค่อยมีการตรวจสอบกันอีก จะมีก็เพียงการพูดคุยถามไถ่เทคนิคการปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์อินทรีย์บางชนิด อย่างไรก็ตาม ในกรณีที่มีผู้สมัครเข้ามาเป็นสมาชิกใหม่ สมาชิกเดิมจะคอยเป็นที่เล็งและดำเนินการตรวจสอบอย่างเข้มข้นกับสมาชิกใหม่จนกว่าจะเกิดความเชื่อมั่นในการทำเกษตรอินทรีย์ของสมาชิกใหม่

ประธานเกษตรกรอินทรีย์ยังอธิบายเพิ่มเติมว่า (สัมภาษณ์วันที่ 30 เมษายน 2559) “ในการไปเยี่ยม จะดูตั้งแต่ดิน การเพาะเมล็ดพันธุ์ พืชผักที่ปลูก แล้วเปรียบเทียบกัน อย่างถ้าผักของผมไม่ได้อะไรเลย ของผมมีแมลงกิน แต่อีกคนหนึ่งไม่มีแมลงกิน ก็ต้องมาถ่ายทอดความรู้ให้ฟังว่าทำอย่างไรผักถึงสวย ผมก็จะถามว่าใส่อะไรถึงไม่มีแมลงกิน ถ้าเขาตอบได้ว่า เอานั่นเอานี้ใส่ ใช้สมุนไพรตัวนั้นตัวนี้ แล้วเราก็กกลับมาทำของเรา แล้วต่อไปแมลงไม่กิน แสดงว่ามันตรงกันแหละ แต่ถ้าเขาตอบไม่ได้ หรือเราเอาไปทดลองทำแล้วผักไม่สวยเท่า ก็แสดงว่าโกหกกันแล้ว เราก็จะบอกให้คนนั้นพักก่อนนะ ยังไม่ต้องเอาไปขายหรอก ก็เป็นแบบนี้อยู่หลายราย บางคนปลูกผักอีกอย่างแต่ไปเอาผักอีกอย่างมาขาย ก็ต้องถามกันว่าเอาผักของใครมาขาย ต้องถามกันอย่างนี้เลย คือ องค์การที่ตรวจรับรองให้ตราเลขๆ จริงๆ แล้ว พวกเราต้องตรวจกันเอง เพราะเรารู้กันเองในกลุ่ม ถ้าเราเชื่อใจกันแล้ว ต่างคนต่างมีใจเป็นธรรม ชื่อสัตย์เหมือนกันแล้ว ก็ไม่จำเป็นต้องตรวจ”

4.5 วัฒนธรรมเกื้อกูลแบ่งปันและการสืบทอด

ในอดีตชุมชนมีทรัพยากรอันอุดมสมบูรณ์และสืบทอดวิถีการดำรงชีวิตที่เรียบง่ายบนพื้นฐานการเกษตร ผู้คนอยู่กันอย่างถ้อยทีถ้อยอาศัยและมีศักยภาพในการพึ่งพาตนเองด้านอาหารภายในเรือกสวนไร่นาและผืนป่าใกล้เคียง นับแต่การพัฒนาและการขยายตัวของเมืองเข้าไปสู่ชุมชน

วิธีดั้งเดิมก็ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไป ดังที่ผู้สูงอายุหญิงในชุมชนกล่าวว่า (ประชุมกลุ่มย่อยวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2559)

“เมื่อก่อนเราหากินได้เอง เดี่ยวนี้ต้องซื้อ เราเคยหาผักหวานได้แถวๆ ใกล้เคียง บ้าน เดี่ยวนี้กลายเป็นบ้านไปหมด สมัยก่อนมีป่ารกอยู่ใกล้ๆ บ้าน ถนนมาตัดที่หลัง แล้วขยายออกไป พอเจริญแล้วกลายเป็นหากินยากไปเสีย ทำมาหากินไม่คล่อง อะไรก็เป็นเงินเป็นทองไปหมด สมัยก่อนคนขอกันได้ ‘พริกมีบ้านเหินือ เกลือมีบ้านได้’ เดี่ยวนี้เขาขายทั้งนั้น มันไม่มีใครมาแบ่งปันกันแล้ว เป็นส่วนน้อยที่จะให้กัน”

อย่างไรก็ตาม ยังพบวัฒนธรรมการแบ่งปันช่วยเหลือเกื้อกูลกันและการสืบทอดขยายผลในวิถีของการเกษตรอินทรีย์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.5.1 การแบ่งปันและช่วยเหลือเกื้อกูล

ภายใต้หลักความพอเพียงและการพึ่งพาตนเองของเกษตรอินทรีย์ “ปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก มีเหลือจึงแบ่งปันและขาย” เกษตรกรอินทรีย์มีการแลกเปลี่ยนพึ่งพากันฉันท์ญาติมิตรเท่าที่โอกาสจะเอื้ออำนวยในด้านอาหาร พืชพันธุ์ ปุ๋ยชีวภาพ วัตถุดิบการผลิต ความรู้ และแรงงาน เป็นต้น นอกจากนี้ยังเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันระหว่างกลุ่มเครือข่าย เพื่อนสนิท เพื่อนบ้านในชุมชนทั้งใกล้และไกล และเพื่อนเครือข่ายต่างอำเภอ เช่น

- การเอาพืชผักและผลไม้ให้กับญาติพี่น้องและลูกหลานที่อยู่ข้างบ้าน
- การมักให้ปุ๋ยชีวภาพและเมล็ดพันธุ์ผักกับน้องและเพื่อนบ้าน รวมทั้งให้สมุนไพรกับคนรักสุขภาพ (นำฝางไปต้มกับवानสาวหลงสำหรับแก้ร้อนในและบำรุงหัวใจ) โดยได้รับคืนมาเป็นสิ่งอื่น ผักมันแกว ผักกาด เป็นต้น
- การให้ต้นกล้าและผักกับเพื่อนบ้าน ช่วยปลูกผัก และช่วยเหลืองานของผู้อื่น
- การแลกเมล็ดพันธุ์ข้าวและผักกับเกษตรกรเพื่อนบ้าน แลกอาหารที่เหลือจากการขายกับเพื่อนที่ไปขายของด้วยกันในตลาด อย่างได้ผักกระหล่ำมาแล้วก็ให้ขนมเขาไป เป็นต้น ในบางครั้งก็ให้ไข่ไปฟักและให้ไก่ไปเลี้ยงและขยายพันธุ์กับเพื่อนบ้าน
- การแบ่งปันความรู้ระหว่างสมาชิกเกษตรอินทรีย์ในเรื่องเมล็ดพันธุ์ข้าว วิธีการปลูกข้าวและพืชผักให้ได้ผลผลิตดี เป็นต้น

- การช่วยเหลือกันระหว่างสมาชิกเกษตรอินทรีย์ เช่น การช่วยขนเพื่องอผักกาด การช่วยขนเมล็ดข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ การติดรถกันไปขายของที่ตลาด การหมุนเวียนเมล็ดพันธุ์เพื่อการเพาะปลูก (คะน้า แล็กผักกาด ถั่ว แล็กคะน้า)

เกษตรอินทรีย์หญิงเล่าว่า (สัมภาษณ์วันที่ 3 ธันวาคม 2558) “บางทีที่มีเตงกวา ป้าข้างบ้านมีส้มโอ ก็มาแบ่งกันไป เอานั่นเอานี้กันไป บางทีก็มีคนมาขอ ขอนั้นหน่อหนะ ขอนี้หน่อหนะ เราก็จะว่าไปเก็บเอาเถอะ มีถั่ว มีมะเปบ ก็เอาไปเถอะ ให้เขาไปแล้ว คราวหน้าเขาก็มาคืนให้เรา เป็นผักบ้าง อะไรบ้าง อย่างช่วงที่มีเวลาว่าง มีอะไรก็ช่วยกัน”

เพื่อนของเกษตรอินทรีย์หญิงยืนยันว่า (สัมภาษณ์วันที่ 31 ธันวาคม 2558) “ปลูกกินเองดีกว่าซื้อเขา เราไม่ใช่สารเคมีเลย เราไม่ได้ทำงานข้างนอก อยู่บ้าน ก็ปลูกผักไว้กิน มะเขือ มะนาว พริก ผักชี ผักกาด ถั่วมีเยอะก็ขายบ้าง ก็มาเอาปุ๋ยเพื่อนไปใช้ ก็ได้ผลดี” ขณะที่เพื่อนอีกคนหนึ่งกล่าวว่า (สัมภาษณ์วันที่ 31 ธันวาคม 2558) “ปกติก็ปลูกผักกันมา ปลูกไว้กินนานแล้ว เาน้ำหมักของบ้านเย็นนั้นแหละไปหมัก ไม่เคยทำเอง เวลาพิเศษอาหารอะไรก็เอามาให้ลูกพี่ลูกน้องทำ ใครที่อยากจะปลูกผักกินเองก็มาขอที่เพื่อนได้”

ในทำนองเดียวกัน ประธานกลุ่มเกษตรอินทรีย์สรุปว่า (สัมภาษณ์วันที่ 16 ธันวาคม 2558) “ชุมชนบ้านนอก บางอย่างก็มีเหมือนกัน บางอย่างก็ไม่มี คนก็จะมาหาเราในสิ่งที่เขาขาดไป มีอะไรเราก็แบ่งปันให้เขา อย่างเขาเห็นบ้านเรามีตะไคร้ บ้านเขาไม่มี เขาก็มาขอซื้อหรือแลกเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น เราก็ขุดให้เขาไป บางครั้งก็บอก เานี้ไปปลูกเลย บอกเลยว่าปลูกอย่างไร หลุมไหนใส่กี่ต้น เราสอนให้เขาปลูกเลย วันหน้าเขาก็ไม่ต้องมาขออีก มีที่นิดเดียวก็ปลูกได้ อย่างน้อยมีหลุมเดียวไว้กินกันทั้งครอบครัว”

4.5.2 การสืบทอด

ในอดีตวิถีเกษตรอินทรีย์จะถูกถ่ายทอดภายในครัวเรือนผ่านประสบการณ์จากรุ่นสู่รุ่น คนสมัยก่อนอยู่กันพร้อมหน้าพร้อมตา ลูกหลานสามารถเรียนรู้และซึมซับจากพ่อแม่ปู่ย่าตายายในเรื่องของการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ การประกอบอาหาร การถนอมอาหาร เป็นต้น ถึงยุคสมัยของการพัฒนา วิธีการดำรงชีวิตและอาชีพเปลี่ยนไป คนรุ่นใหม่ส่วนใหญ่นิยมซื้อหาอาหารจากภายนอก และสามารถประกอบอาชีพที่หลากหลาย คนรุ่นพ่อแม่ก็มีค่านิยมในการส่งลูกหลานให้เข้าการศึกษาในระบบด้วยหวังให้ลูกหลานสามารถเลี้ยงตนเองได้ด้วยงานที่หารายได้สูง คนใน

ครอบครัวต่างคนต่างอยู่มากขึ้น ดังนั้น โอกาสที่จะได้รับการปลูกฝังและสืบทอดวิถีเกษตรอินทรีย์ จึงเริ่มลดน้อยถอยลง อย่างไรก็ตามยังคงพบวัฒนธรรมของการสืบทอดในบางครัวเรือน และการเปลี่ยนแปลงไปสู่การถ่ายทอดสู่ชุมชนและบุคคลภายนอก ด้วยมุ่งหวังหรือฟื้นฟูความเป็นอยู่แบบ ครอบครัว ควบคู่ไปกับการสืบทอดวิถีเกษตรอินทรีย์ การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร และการดูแลสุขภาพสิ่งแวดล้อม ดังที่ประธานกลุ่มเกษตรอินทรีย์กล่าวว่า (สัมภาษณ์วันที่ 16 ธันวาคม 2558)

“อยากให้ครอบครัวอยู่พร้อมหน้าพร้อมตา เราคิดเรื่องความเป็นอยู่ภายในครอบครัว เรื่องสิ่งแวดล้อม อยากให้อยู่เหมือนสมัยก่อน ได้ทำงานด้วยกัน ได้เป็นชาวไร่ชาวนา ตื่นเช้ามาก็ไปรักษาหรือกัน จะปลูกอะไรดี จะวางแผนอะไร ครอบครัวต้องเห็นหน้ากัน 24 ชั่วโมง บางครอบครัวไปรับจ้างทำงานที่อื่น เดือนหนึ่งก็กลับมาครั้งหนึ่ง บางครั้งก็ไปนานจนเกือบจำหน้าไม่ได้ เราไม่อยากให้เป็นอย่างนี้ อยากให้ครอบครัวมีความสุข มีปัญหาอะไรก็ปรึกษากัน หันหน้าเข้าหากัน”

1) การสืบทอดภายในครัวเรือน

การสืบทอดแบบนี้มักเป็นไปในลักษณะของการสอนลูกหลานตามโอกาสหรือยามว่างเว้นจากการทำงานและเรียนหนังสือ เช่น การให้ลูกช่วยทำขนมและทำกับข้าวในวันหยุดภาคการศึกษาของลูก การให้ลูกช่วยทำนาทำปุ๋ยและปลูกผักหลังกลับจากโรงเรียน โดยทั่วไป ลูกหลานมักเรียนโรงเรียนใกล้บ้านในช่วงวัยเด็ก ทำให้ได้ใกล้ชิดกับพ่อแม่และปู่ย่าตายายมากที่สุด วัยเด็กจึงสามารถเรียนรู้การใช้ชีวิตในท้องไร่ท้องนาและการพึ่งพาตนเองด้านอาหารได้มาก ต่างจากช่วงวัยรุ่นและวัยผู้ใหญ่ที่ส่วนใหญ่มักจะไปเรียนหนังสือและใช้ชีวิตนอกหมู่บ้านตามสังคมภายนอก ดังที่ ลูกสาวของเกษตรกรอินทรีย์หญิง อายุ 23 ปี และกำลังเรียนปริญญาโท เล่าว่า (สัมภาษณ์วันที่ 31 มกราคม 2559)

“ตั้งแต่อนุบาลถึง ป.6 เรียนโรงเรียนหน้าวัด ใช้ชีวิตในหมู่บ้าน เรียนรู้ในหมู่บ้าน แม่ปลูกฝังตั้งแต่เด็กเลยว่า เราอยู่ได้ด้วยการเกษตร แม่เล่าให้ฟังว่า ดากับยายทำนาส่งแม่เรียนตลอด ตอนที่แม่มาเปิดร้านเย็บผ้า ดาก็ขายควายซื้อจักรให้ คือ ครอบครัวต้องแลกมาด้วยภาคการเกษตรทั้งหมด จึงถูกปลูกฝังให้ทำการเกษตร แม่ชอบพาไปหาลุงคนนั้นคนนี้ ป้าคนนั้นคนนั้น ไปดูแนวคิด ไปดูให้เห็นว่าเขาทำแบบนั้นแบบนี้ แล้วเอาไปปรับใช้ที่บ้าน แล้วก็พาไปทำด้วย อันไหนที่เราทำไม่เป็น แม่ก็สอน อันไหนที่แม่ทำไม่เป็น แม่ก็จะขอให้ลุงมาช่วยสอน บางอย่างก็เรียนไปด้วยกัน พอเรียนมัธยม ต้องตื่นแต่เช้าไปเรียนในเมือง ตื่นตีห้า หกโมงขึ้นรถ เลิกเรียนสี่โมง เรียนพิเศษต่อ ไม่

ค่อยมีเวลาอยู่บ้านเท่าไรเลย แต่ยังได้ช่วยแม่ช่วงปิดเทอม พอหว่านข้าวเป็น รู้จักสมุนไพรจากตากีเยอะ ทำกับข้าวเมืองก็ได้¹ อย่างแกงผักบั้ง แกงผักมันแกว”

2) การสืบทอดสู่ชุมชนและบุคคลภายนอก

นอกเหนือจากครอบครัวแล้ว เกษตรกรมีการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ให้กับคนในหมู่บ้านเดียวกันและหมู่บ้านใกล้เคียงที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ รวมทั้งบุคคลภายนอก ทั้งนี้สวนหรือฟาร์มเกษตรกรอินทรีย์เป็นแหล่งเรียนรู้หรือศูนย์ถ่ายทอดรูปธรรมของการทำเกษตรอินทรีย์ได้เป็นอย่างดี แต่ละสวนมีจุดเด่นแตกต่างกัน เช่น สวนของเกษตรกรหญิงคนหนึ่งมีความหลากหลายของพืชผักสมุนไพรและการหมุนเวียนการใช้วัตถุดิบ สวนของอีกคนหนึ่งมีจุดเด่นในการจัดการพื้นที่สวนได้อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย (และได้รับรางวัลหน้าบ้านนำดู หลังบ้านนำอยู่ ปี 2557 และหน้าบ้านสวย หลังบ้านสวย ปี 2558) อีกสวนหนึ่งมีการทำการเกษตรในพื้นที่สวนขนาดเล็ก และสวนที่ให้การถ่ายทอดความรู้ในการทำขนมและน้ำผลไม้ได้เป็นอย่างดี

คนในหมู่บ้านเดียวกันและคนในหมู่บ้านใกล้เคียงมักรู้จักมักคุ้นกับเจ้าของสวนเป็นอย่างดี จึงสามารถแวะเวียนเข้าไปชมสวนและพูดคุยแลกเปลี่ยนซักถามได้ทุกเมื่อ คนเหล่านี้มักให้สิ่งของหรือผลผลิตเป็นการแลกเปลี่ยนกับความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับจากเจ้าของสวนตามวัฒนธรรมดั้งเดิม บางครั้งมีการใช้วิธีการสอนโดยทางอ้อมกับผู้เฒ่าผู้แก่หรือผู้ที่ยังคงยึดติดกับวิถีคิดในการทำเกษตรแบบดั้งเดิม เช่น ให้ลูกหลานของเพื่อนบ้านเป็นสื่อในการบอกพ่อแม่ปู่ย่าตายายเกี่ยวกับการเก็บหอยเชอรี่ไปหมักทำปุ๋ยชีวภาพ

เกษตรกรอินทรีย์หญิงเล่าว่า (สัมภาษณ์วันที่ 31 ธันวาคม 2558) “สามปีมาแล้วเคยขับรถแล้วพอเสร็จธุกิจไม่ดีก็เลยมาทำไร่ทำสวน ด้วยความไม่รู้ เขาก็เอายาฆ่าหญ้าไปพ่นถั่วดินให้กรรยถั่วดินเลยใบเหลืองหมดเลย แทนที่จะได้เงิน กรรยาก็เครียด เราก็บอกว่าทำไมไม่เชื่อแนวทางอินทรีย์ น้ำหมักใช้ได้หมดเลย มันมีกากน้ำตาล มันบำรุงทั้งนั้น มีฮอร์โมนไข่ น้ำหมักหอยเชอรี่ก็ใช้เป็นยาฆ่าหญ้าได้ด้วย เวลาไม้ไผ่ตาย ปลาตาย ก็เอามาหมัก ทุกอย่างเป็นชีวภาพ พอเขาเอาไปพ่นในอัตราส่วน 10 ซีซีต่อน้ำ 20 ลิตร ดันถั่วที่ขูบไปพ่นคืนมา พอเอาไปใส่ผักกาด มันก็สวย ไม่เหมือนเมื่อก่อนที่ผักแห้งและแดง เขาก็เลยเชื่อ ถ้าเขาเห็นว่าใช้ได้จริง จึงทำตาม พอเขาทำได้ เขาก็เอามาให้กินแลกกับน้ำหมัก”

¹ กับข้าวเมือง หมายถึง อาหารท้องถิ่นของภาคเหนือ เช่น แกงผักบั้ง แกงผักมันแกว แกงผักกาดจ้อ แกงผักเหือด น้ำพริกหนุ่ม

ส่วนการถ่ายทอดวิถีเกษตรอินทรีย์ให้กับบุคคลภายนอกมักเกี่ยวพันกับการสร้างรายได้จากการเป็นวิทยากร การเลี้ยงรับรองผู้มาเยือน และการปักค้างคืน เป็นต้น โดยมีลักษณะการถ่ายทอดดังต่อไปนี้

- การที่บุคคลภายนอกเข้าไปเยี่ยมชมสวนหรือฟาร์มเกษตรอินทรีย์และให้เกษตรกรเป็นผู้บรรยายให้ความรู้ เช่น อาจารย์และนักศึกษามหาวิทยาลัยแม่โจ้ นักศึกษาจากญี่ปุ่น ชาวพม่า เทศบาล หน่วยงานราชการ แกนนำชุมชนและเกษตรกรต่างหมู่บ้าน
- การได้รับเชิญให้ไปเป็นวิทยากรบรรยายให้กับโรงเรียน ชุมชนอื่น หรือหน่วยงานต่างๆ ทั้งในและต่างจังหวัด โดยให้ความรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรอินทรีย์ การลดต้นทุน การกำจัดแมลง เมล็ดพันธุ์ข้าวและพืชผัก การทำแปลงสวนผัก เป็นต้น
- การเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณะผ่านสื่อมวลชนที่สนใจ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์
- การสอดแทรกความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ผ่านกิจกรรมพัฒนาหมู่บ้าน เช่น การสาธิตการทำปุ๋ยหมักในงานพัฒนาวัดโดยใช้เศษใบไม้ใบหญ้าที่กวาดในวัด แล้วให้ชาวบ้านช่วยกันทำ จากนั้นจึงแบ่งให้ทุกคนไปใช้ฟรีที่สวน
- การเข้าร่วมดำเนินโครงการกับหน่วยงานภาครัฐเพื่อให้ความรู้ด้านการทำเกษตรอินทรีย์และอาหารปลอดภัย เช่น โครงการจัดอบรมเกษตรกรของเทศบาลเพื่อให้เกษตรกรสามารถทำเกษตรอินทรีย์ได้ โครงการของสำนักงานเกษตรอำเภอคอยสะเก็ดในการสร้างการเรียนรู้ให้กับนักเรียนในโรงเรียนลวงเหนือ โดยการสร้างแปลงพืชผักและเก็บใบไม้ไปให้นักเรียนทำปุ๋ยหมักด้วยเครื่องผสมและทำปุ๋ยอัดเม็ด

4.6 การมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

เกษตรกรอินทรีย์ให้ความสำคัญกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังที่เกษตรกรชายคนหนึ่งกล่าวว่า (สัมภาษณ์วันที่ 30 เมษายน 2559) “ถ้าไม่เผา ดินก็ไม่เสีย ไม่ใช้ยาฆ่าหญ้า ดินก็ไม่เสีย ไม่ใช้ปุ๋ย ดินก็ไม่เสีย ที่เราปลูกกินได้หมดเลย มันเกี่ยวหมดแหละ เชื่อมกันหมด น้ำก็ดี อย่างเศษอาหารเอาไปทิ้งก็สร้างปัญหา เราก็เอาไปทำปุ๋ย ขยะที่ไม่ดี ก็เอาไปทำปุ๋ย” สำหรับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นไปใน 3 ลักษณะดังต่อไปนี้

4.6.1 การดำรงวิถีการผลิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

การทำเกษตรบนความพอเพียงและพึ่งพาตนเองทำให้เกษตรกรเชื่อมั่นว่า กระบวนการผลิตของเกษตรกรอินทรีย์เป็นประโยชน์ต่อสิ่งแวดล้อมในเรือกสวนไร่นาของตนเอง สิ่งที่เปลี่ยนไปอย่างชัดเจน คือ คุณภาพของดิน หลังจากหันมาใช้ปุ๋ยชีวภาพทดแทนการใช้ปุ๋ยเคมีรวมทั้งการเลิกใช้สารเคมีและยาฆ่าแมลงต่างๆ ซึ่งส่งผลให้ได้พืชผักที่งดงามดีมีคุณภาพและปลอดภัยต่อการบริโภค ดังที่ เกษตรกรอินทรีย์หญิงยืนยันว่า (สัมภาษณ์วันที่ 31 ธันวาคม 2558) “มีคนมาตรวจดิน ปีที่แล้วมาสีครั้ง เขาก็ว่าดี เพราะเราใส่ปุ๋ยขี้วัว แต่แมลงรักษายาก อันไหนที่แมลงชอบเราก็ไม่ปลูกแล้ว”

ในทำนองเดียวกับที่ เกษตรกรอินทรีย์หญิงอีกคนหนึ่งอธิบายว่า (ประชุมกลุ่มย่อยวันที่ 30 ธันวาคม 2558) “ต้นข้าวของคนที่ใช้ปุ๋ยเคมีโดนโรคไหม้ครวญตายหมด ของเราไม่ได้ใส่ ไม่เป็นอะไรเลย พอเอาดินไปตรวจก็พบว่าโปแตสเซียมสูง มีความเป็นกลาง ไม่ต้องเติมเคมีเลย มันดีตั้งแต่เลิกใช้เคมี ปลูกมะเขือส้ม ปลูกมะระให้ญี่ปุ่น สมัยพอยังมีชีวิตอยู่ดินแข็งไปทุกๆ”

ความปลอดภัยยังเอื้อต่อการฟื้นคืนของระบบนิเวศ พืชสัตว์หลากหลายชนิดสามารถอาศัยอยู่ได้อย่างเกื้อกูลภายในสวนเกษตรแบบผสมผสาน ซึ่งช่วยส่งเสริมการผลิตแบบยั่งยืนและการดำรงชีวิตในสภาพแวดล้อมแบบธรรมชาติ เช่น

- ผึ้งขึ้นไปทำรังบนต้นมะขามและช่วยผสมเกสรให้กับพืชหลากหลายชนิดจนผลิตดอกออกผลดี
- ไล่เดือนช่วยย่อยสลายเศษพืชในดินให้กลายเป็นปุ๋ยและขี้ตะไคร่ (ไล่เดือนดินสีดำตัวเล็ก) ช่วยพรวนดิน ซึ่งทำให้ดินมีธาตุอาหารค่อนข้างครบถ้วน
- แมลงที่อาศัยอยู่กับพืชช่วยควบคุมและกำจัดศัตรูพืชบางชนิด
- ในสระน้ำมีสิ่งมีชีวิตหลายชนิด ได้แก่ ปลา กบ เขียด
- ร่มเงาของต้นไม้ใหญ่ช่วยดูแลพืชขนาดกลางและเล็กบางชนิดให้เจริญเติบโตได้ดี

นอกจากนี้ การหมุนเวียนวัสดุเหลือใช้ในกระบวนการผลิตยังเชื่อมโยงไปกับการลดปริมาณขยะ ซึ่งช่วยลดการปลดปล่อยควันและก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์สู่ชั้นบรรยากาศจากการเผา อันเป็นสาเหตุหนึ่งของการเกิดภาวะโลกร้อน เช่น

- การปล่อยใบไม้ทิ้งไว้ให้ทับถมกันเป็นปุ๋ยภายในสวน หรือการนำเศษกิ่งไม้และใบไม้ไปย่อยทำปุ๋ยชีวภาพ

- การนำแก้วนํ้าพลาสติกหรือถ้วยโถยพลาสติกมาเพาะต้นกล้าผักและผลไม้ก่อนนำไปแยกปลูกลงดิน
- การใช้กระถางที่ทำจากขี้เลื่อยซึ่งสามารถย่อยสลายได้ง่ายและกลายเป็นปุ๋ยในดิน
- การอัดฟางข้าวให้เป็นก้อนเพื่อลดพื้นที่การจัดเก็บและให้ง่ายต่อการนำไปใช้ประโยชน์ เช่น การใช้เพาะเห็ดฟาง การทำเป็นเก้าอี้ การนำไปปลูกคลุมดิน
- การนำกาบมะพร้าวที่ได้จากการทำขนมไปใส่ต้นไม้ และเผื่อแผ่ให้กับเพื่อนบ้านในชุมชนและคนนอกชุมชนเพื่อนำไปใช้ประโยชน์

4.6.2 การเข้าร่วมกิจกรรมชุมชนเกี่ยวกับการอนุรักษ์

เกษตรกรให้ความสำคัญกับทรัพยากรดินนํ้าป่าซึ่งเป็นฐานสำคัญของการเกษตร และการดำรงชีวิต ดังนั้น จึงมักเข้าไปร่วมกับกิจกรรมของชุมชนอื่นและเครือข่ายที่เกี่ยวกับการปกป้องรักษาและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยมีเทศบาลตำบลดวงเหนือเป็นหลักในการดำเนินงานและประชาสัมพันธ์ผ่านไปยังผู้ใหญ่บ้าน เช่น การเข้าร่วมประชุมกับเครือข่ายอนุรักษ์ดินนํ้าป่าของ ค.แม่ทา อ.แม่ออน จ.เชียงใหม่ การเข้าร่วมกิจกรรมอนุรักษ์ป่าของหมู่บ้านป่าสักงาม ต.ดวงเหนือ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่ การอนุรักษ์ป่าที่ขุนนํ้าแม่ขวม จ.เชียงราย กรณีที่ไม่สามารถไปเข้าร่วมได้ก็จะทดแทนโดยการร่วมทำบุญ และบริจาคสิ่งของ เช่น นํ้า ขนมหอาหาร การบริจาคเงินผ่านการทอดผ้าป่า

เกษตรกรอินทรีหึงเล่าว่า (สัมภาษณ์วันที่ 30 ธันวาคม 2558) “เคยไปบ้านป่าสักงาม เขาเป็นหมู่บ้านอนุรักษ์ป่าต้นนํ้า เป็นหมู่บ้านเขียวจี้ ถ้าพ่อหลวงประกาศว่ามีงาน ก็เอาของไปร่วมได้ ถ้าใครอยากไป เขาก็มีรถรับไป ก็ดินะเขาอนุรักษ์กัน อย่างที่ขุนแม่ขวม เชียงราย มีพิธีบวชป่า เขาก็ประกาศ ป่าก็ทำขนมไปช่วยงาน เขาบอกว่าคนไปร่วมเยอะมาก คิดในใจ คุยกับป้านวย ช่วยอะไรได้เล็กๆ น้อยๆ ก็ช่วยไปเถอะ ไม่ใช่มีเราคนเดียว คนนั้นก็เอาไป คนนี้ก็เอาไป”

ครั้งหนึ่งมีการชุมนุมต่อต้านการสัมปทานโรงโม่หินบริเวณคอยผาป่อง ที่บ้านดงปาก่อ ต.เชิงคอย อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่ เกษตรกรและชาวบ้านในหมู่บ้านหลายคนได้เข้าไปร่วมด้วย เนื่องจากคอยผาป่องเป็นแหล่งต้นนํ้าลำธาร หากมีการสัมปทานโรงหิน ต้นไม้จำนวนมากบนคอยผาป่องจะถูกทำลายไป ท้ายที่สุดการสัมปทานโรงโม่หินต้องยุติลงจากพลังการคัดค้านของชาวบ้าน ต่อแนวโน้มนํ้าการเกิดผลกระทบของการให้สัมปทานในด้านลบมากมายต่อป่าไม้และสิ่งแวดล้อม

เกษตรกรอินทรีย์หญิงเล่าเสริมว่า (สัมภาษณ์วันที่ 30 ธันวาคม 2558) “ตอนนั้นไปประท้วงที่อำเภอ ไปต่อต้านไม่ให้เขามาสัมปทาน อดหิวเราไม่ได้ ไปกับพี่สาว ไปชวนชาวบ้าน ใครสนใจ เขาก็ไปด้วย ชวนว่า เราไปกันไหม สงสารคอย สงสารมันนะ ถ้าเขามาสัมปทาน มาไม่หิน แล้วเขาจะอย่างไร ใกล้โรงเรียนอีกต่างหาก โอ้โหคนพากันไปที่อำเภอ คนเยอะแยะ สนุกมาก ไปช่วยกันมีการบวชป่ากันด้วย ต้นไม้ทุกต้นมีผ้าเหลืองห่มด ไม่ว่าจะเป็นต้นเล็กต้นใหญ่ทุกคนก็ช่วยกันมัดผ้าเหลืองไว้หมด สุดท้ายโรงโม่หินก็หยุดมาจนทุกวันนี้ ไม่นั่นคอยคงไม่เหลืออะไรแล้ว”

4.6.3 การช่วยสร้างความตระหนักต่อปัญหาสิ่งแวดล้อม

เกษตรกรอินทรีย์ที่เป็นแกนนำมีความใส่ใจกับสิ่งแวดล้อมและคอยช่วยทำหน้าที่ในการกระตุ้นจิตสำนึกและสร้างความตระหนักต่อปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาขยะและพลังงานที่เกี่ยวข้องกับภาวะโลกร้อนอันเป็นสาเหตุหนึ่งของความแห้งแล้ง ดังเช่น

1) การรณรงค์ลดการใช้ถุงพลาสติกของเกษตรกรอินทรีย์เพื่อลดปริมาณขยะ

ประธานกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ยืนยันว่า (สัมภาษณ์วันที่ 3 ธันวาคม 2558) “อย่างเรารู้ หน้าหนาวยังไม่หนาว เพราะมีผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงอากาศ ถ้าถึงเดือนมีนาคมและเมษายน มันจะปลูกอะไรไม่ขึ้นเลย เมื่อก่อนยังปลูกอะไรก็ได้โดยไม่ต้องมุง มันร้อนเกิน โลกร้อน เดียวนี้ในตลาด ถ้าใครเอาถุงผ้ามาด้วย สมมติเขามาซื้อมะเขือเรา 1 มัด อาจจะแถมเศษมะเขือให้ไปอีก ดูเหมือนคนจะชอบใจ วันหน้าจะเอาถุงผ้ามาหละ จะไม่เอาถุงพลาสติกแล้ว แต่บางคนก็รู้ก็ไม่เอา เพราะไม่อยากสร้างขยะในบ้าน”

2) การร่วมดำเนินโครงการแก้ปัญหาหมอกควันของผู้ใหญ่บ้านตามนโยบายของเทศบาลตำบลวงเหนือ โดยการรณรงค์ห้ามเผาขยะ ใบไม้ ใบหญ้า และการจัดเก็บขยะให้พร้อมสำหรับการเก็บขนของเทศบาล ตลอดจนการนำขยะไปทำปุ๋ยหมัก

ผู้ใหญ่บ้านอธิบายว่า (สัมภาษณ์วันที่ 16 ธันวาคม 2558) “การเผาตกลงไปเยอะ เทศบาล มีการรณรงค์ มีเทศบัญญัติด้วย มีการประชาสัมพันธ์ในหมู่บ้านด้วย บางครั้งก็ขู่ว่า ใครทำก็ต้องปรับบ้าง ถ้าจะเผาก็ต้องขออนุญาตก่อน ก็ให้เผาได้ถ้าจำเป็น แต่ส่วนใหญ่จะไม่เผา เราได้รักษาอากาศให้ดี ปลอดโปร่งดีมาก ถ้าเผาเยอะ ทำให้แน่นหน้าอก หายใจไม่สะดวก ก็ช่วยกัน ทางจังหวัดก็มาช่วยทางอำเภอก็มาช่วย ทำให้สิ่งแวดล้อมดี”

3) การส่งเสริมการนำขยะกลับมาใช้ใหม่ให้เกิดประโยชน์ โดยการให้ความรู้แก่คนในหมู่บ้านเกี่ยวกับการทำปุ๋ยหมักชีวภาพ

เกษตรกรอินทรีย์หญิงซึ่งเป็นสมาชิกเทศบาลเล่าว่า (ประชุมกลุ่มย่อยวันที่ 31 ธันวาคม 2558) “มีคนดูแลฝรั่งข้างบ้านมาถามว่า ขอเผาใบไม้ได้ไหม เลยบอกให้เขาบอกเจ้าของบ้านเลยว่า ขอความร่วมมือไม่ให้เผา วิธีการคือ ขั้วแรกกองใบไม้ไว้สัก 30 ชม. แล้วเอาน้ำรด ถ้ามีขี้วัวก็เอาใส่ไปด้วย แล้วใส่ใบไม้อีกชั้น มันจะกลายเป็นปุ๋ยมาใส่ในบ้านท่าน ถ้าไม่มีน้ำหมักก็ไปเอาที่บ้านได้เลย ให้ฟรี เจ้าของบ้านก็บอกวันหลังจะไม่เผาละ เราเป็นผู้นำชุมชน ก็ต้องช่วยกัน คนมีความเกรงใจเราอยู่ บางคนเป็นคนแรง เราก็บอกเป็น อสม. ไม่ใช่เหรอ เผาทำไม ทำปุ๋ยหมักสิ อีกอย่างเราทำแบบนี้อยู่ สิ่งที่เราบอกมันได้ผล คนก็ทำต่อด้วย”

4) การส่งเสริมและพัฒนานักกิจกรรมการใช้ประโยชน์จากขยะและลดการใช้พลังงาน

เกษตรกรหญิงคนหนึ่งได้ชักชวนผู้สูงอายุทำดอกไม้และพวงหรีดจากวัสดุเหลือใช้ในยามว่าง มีการนำกิ่งไม้มาตัดเป็นโครงพวงหรีด แล้วประดับตกแต่งด้วยใบหอยและถุงหิ้วพลาสติก และมีการทำดอกไม้จากหลอดและถุงหิ้วพลาสติก ซึ่งเป็นการช่วยลดปริมาณขยะและช่วยเสริมรายได้ให้กลุ่มผู้สูงอายุ นอกจากนี้สมาชิกเทศบาลตำบลวงเหนือยังมีแผนการพัฒนาฐานการเรียนรู้ด้านพลังงานแสงอาทิตย์และเกษตรกรอินทรีย์ ที่สัมพันธ์กับการลดปริมาณก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์สู่ชั้นบรรยากาศ โดยการสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอก เช่น ฝ่ายป่าไม้ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งช่วยสนับสนุนการทำโรงเรือนเพาะชำกล้าไม้เพื่อนำไปปลูกในป่า สำนักงานเกษตรอำเภอซึ่งช่วยให้ความรู้ด้านการเพาะปลูก

4.7 ความมั่นคงทางอาหารกับความเสี่ยง

ภายใต้คำนิยามความมั่นคงทางอาหารที่ครอบคลุมไปถึงการเข้าถึงแหล่งอาหารภายในเรือกสวนไร่นาของตนเอง ความพอเพียงด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนพึ่งพา และการมีสุขภาพที่ดี พบว่ามีปัจจัยหลายประการที่เอื้อต่อความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรอินทรีย์ ได้แก่ การมีที่ดินเป็นของตนเอง การช่วยเหลือเกื้อกูลกันของกลุ่มและเครือข่าย กระแสการบริโภคการตลาดที่เป็นธรรม และการสนับสนุนของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยมีเกษตรกรเป็นเงื่อนไขสำคัญต่อเสถียรภาพความมั่นคงทางอาหาร ขณะเดียวกัน พบว่ามีปัจจัยเสี่ยงต่อความมั่นคงทาง

อาหารจากความแห้งแล้ง การขาดผู้สืบทอด และสิ่งแวดล้อมปนเปื้อนจากการทำเกษตรเคมีของพื้นที่ใกล้เคียง

4.7.1 ปัจจัยและเงื่อนไขที่เอื้อต่อความมั่นคงทางอาหาร

เกษตรกรอินทรีย์ยังสามารถดำรงเสถียรภาพความมั่นคงด้านอาหารอยู่ได้ด้วยปัจจัยต่อไปนี้

1) การมีที่ดินเป็นของตนเอง

เกษตรกรอินทรีย์ทุกคนมีที่ดินที่สวนเป็นของตนเองและมีเอกสารสิทธิ์ที่เป็นโฉนด ไม่ต้องผ่อนให้ใครหรือเช่าที่ดินของใคร จึงสามารถทำกินได้อย่างอิสระ ที่สำคัญแต่ละคนต้องการที่จะเก็บที่ดินไว้เป็นที่ทำกินและเป็นมรดกให้ลูกหลานมากกว่าการขายไปในราคาแพงลิบลွ

ครั้งที่ เกษตรกรอินทรีย์หญิงยืนยันว่า (ประชุมกลุ่มย่อยวันที่ 30 เมษายน 2559) “ไม่เคยคิดขายที่ดินเลย เราอยู่ไป กินไป เอาไว้ให้ลูกหลานวันข้างหน้า ถ้าไม่มีที่แล้วจะทำอะไร จะปลูกมัน ทำนี้ ก็ไม่ได้ทำ”

ในทำนองเดียวกับที่เกษตรกรอินทรีย์หญิงอีกคนหนึ่งกล่าวว่า (ประชุมกลุ่มย่อยวันที่ 30 เมษายน 2559) “ป่าไปทำในที่สวนของฝรั่ง ถ้าเขาไม่ให้ทำก็จะไม่ได้ทำแล้ว อันนี้ไม่ค่อยมั่นคง แต่เรานี้ที่ของเราที่ทำได้ อยู่ ถ้ามีคนมาซื้อ แล้วขายไป จะซื้อใหม่ก็ไม่ได้อีก”

2) การช่วยเหลือเกื้อกูลกันของกลุ่มและเครือข่ายเกษตรกรอินทรีย์

สมาชิกของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันโดยการแลกเปลี่ยนและแบ่งปันผลผลิตอินทรีย์ อาหาร เมล็ดพันธุ์ ความรู้ในการปลูกพืชอินทรีย์ การทำน้ำหมักชีวภาพ และการขายเป็นต้น นอกจากนี้ยังแผ่ไปถึงเครือข่ายเกษตรกรอินทรีย์จังหวัดเชียงใหม่ที่ประกอบด้วยตัวแทนสมาชิกเกษตรกรอินทรีย์จากหลายอำเภอ แต่ละคนสามารถที่จะเข้าร่วมแลกเปลี่ยนความรู้จากเครือข่ายได้ตามต้องการ และยังมีการแลกเปลี่ยนแบ่งปันผลผลิตอินทรีย์และอาหารกับเพื่อนเครือข่ายที่ไปขายของในตลาดเกษตรกรอินทรีย์ด้วยกัน

ประธานกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์อธิบายว่า (ประชุมกลุ่มย่อยวันที่ 30 เมษายน 2559) “เราอยู่ในเกษตรพึ่งพากัน อยู่คนเดียวไม่ได้ ต้องมีการแลกเปลี่ยน ต้องมีเครือข่าย ต้องไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับที่อื่นเรื่อยๆ เพิ่มวิชาความรู้ให้มากขึ้น ไม่ใช่รู้แล้วอยู่กับที่ ไม่ไปแลกเปลี่ยน เช่นว่า พืชตัวนั้นมันไม่ทนแล้ง ทำไมไปอยู่ที่อื่นแล้วทนแล้ง เราก็ไปแลกเปลี่ยนว่าที่มันทนแล้งได้ก็ต้องเอาน้ำหมักกรด

มันช่วยให้ชุ่มน้ำ สามารถยืดอายุพืชได้ยาว คนที่ไม่รู้ก็ว่า เปลี้ยที่ติดอยู่ตรงใต้ใบผักกาด พอพ่นข้างบนมันไม่ตาย เขาก็ถามลุงว่าจะทำอย่างไรดี เราก็บอกว่าเราต้องใช้พริกแต่หมักไปพ่น เพราะมันเผ็ด มันร้อน แล้วมันจะแห้งตายตรงใบเลย ไม่ต้องไปใช้สารเคมี”

3) กระแสการบริโภค

ผู้บริโภคส่วนใหญ่นิยมซื้อหาผลิตภัณฑ์อินทรีย์ด้วยตระหนักถึงพิษภัยจากสารเคมีและเป็นคนรักสุขภาพ ความนิยมของผู้บริโภคจึงเป็นการส่งเสริมรายได้ของเกษตรกรอินทรีย์ ผู้นิยมซื้อส่วนใหญ่เป็นข้าราชการ แพทย์ พยาบาล และผู้สูงอายุ หากปราศจากผู้ซื้อ เกษตรกรอินทรีย์ก็จะขาดรายได้ที่จะนำไปจุนเจือครอบครัว รวมทั้งการซื้อหาอาหารมาตอบสนองการบริโภคในครัวเรือน

เกษตรกรอินทรีย์หญิงยืนยันว่า (ประชุมกลุ่มย่อยวันที่ 10 พฤษภาคม 2559) “คนซื้อที่สำคัญมาก คนซื้อก็เปรียบเป็นเจ้านายเรา ต้องคนชอบอินทรีย์จริงๆ ถึงจะซื้อผักเรา เพราะผักเราไม่งามเท่าผักเคมี”

ขณะที่ ประธานกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์เชื่อว่า (สัมภาษณ์วันที่ 3 ธันวาคม 2558) “ต่อไปถ้าใครไม่ทำเรื่องเกษตรอินทรีย์ ความยั่งยืนจะไม่มี เพราะคนสมัยนี้ตื่นรู้กัน เป็นห่วงสุขภาพกันทั้งนั้น ถ้าไม่ใช่เกษตรกรอินทรีย์ต่อไปจะขายยาก ถ้าไม่ใช่ตลาดอินทรีย์คนจะไม่ไป”

4) การมีตลาดที่เป็นธรรม

ตามปกติเกษตรกรอินทรีย์จะนำผลผลิตไปจำหน่ายที่ตลาดนัดของชุมชนในตำบลวงเหนือ และตลาดเครือข่ายเกษตรกรอินทรีย์ซึ่งสนับสนุนโดยสถาบันเกษตรกรมยังอื่น ผู้บริโภคให้ความเชื่อมั่นในผลผลิตอินทรีย์ที่ได้มาตรฐานและยอมรับในราคาที่ เป็นธรรม ทั้งนี้ ประธานกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์อธิบายการตลาดที่เป็นธรรมว่า (ประชุมกลุ่มย่อยวันที่ 30 เมษายน 2559) หมายถึง การขายสินค้าที่มีคุณภาพในราคาที่ ไม่ถูกหรือแพงจนเกินไป ผู้ซื้อพอใจผู้ขายพอใจในราคาโดยไม่ต้องต่อรองกันอีก เป็นความไม่เอารัดเอาเปรียบกันระหว่างผู้ซื้อและผู้ขาย

“เวลาผมไปขาย ก็ไม่ต้องคุยกันหละ ว่ามันปลอดภัยไหม หมายความว่า เรารู้จักกันจนชิน และของเราที่เอาไปขายก็ไม่เคยมีปัญหา แต่ถ้าของที่เรเอาไป มันมีกลิ่นเหมือนยา เราก็ต้องบอกว่าผักชนิดนี้ใหม่ๆ มีกลิ่น แต่พอทิ้งไว้ตอนเย็นๆ จะไม่มีกลิ่น เขาก็กลับมาบอกว่า เอ้อ ใช่จริงๆ ไม่มี

กลืน แต่ราคานี้บางคนว่าเราขายถูก ถ้าตลาดไม่เป็นธรรม เราขาย 5 บาท คนก็ยังต่อ 4 บาทอยู่ แต่ตลาดเป็นธรรมไปไม่มีการต่อรองแบบนี้”

5) การสนับสนุนของหน่วยงาน

เกษตรกรอินทรีย์ยืนยันว่า สถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) มีบทบาทสำคัญโดยตรงในการสนับสนุนงบประมาณการจัดตั้งกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ การอบรมให้ความรู้ด้านการทำเกษตรอินทรีย์ และการส่งเสริมตลาดเกษตรกรอินทรีย์ จนทำให้เกษตรกรสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยการผลิตอาหารอินทรีย์ได้เองและมีรายได้จากการทำเกษตรอินทรีย์มาอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม ยังมีหน่วยงานอื่นที่ช่วยสนับสนุนต่อยอดขยายผลในบางเรื่องโดยทางอ้อมเพื่อผลักดันความมั่นคงทางอาหารของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์และชุมชน เช่น

- มหาวิทยาลัยแม่โจ้สนับสนุนโครงการผลิตอาหารสัตว์อินทรีย์ การอบรมการทำปุ๋ยหมักชีวภาพ การพัฒนามาตรฐานเกษตรกรอินทรีย์ การตลาดอินทรีย์ และการสนับสนุนเมล็ดพันธุ์
- โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพระดับตำบล นำข้าวอินทรีย์และพืชผักสมุนไพรเข้าไปแนะนำและใช้ประโยชน์กับผู้ป่วยในคลินิกโรคเบาหวาน และโรคความดันโลหิตสูง เพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมารับประทานอาหาร รวมทั้งจัดให้มีการตรวจสุขภาพประจำปีและระดับสารพิษในเลือด
- เทศบาลตำบลลงเหนือสนับสนุนการสร้างศูนย์กำจัดศัตรูพืชชุมชน
- กรมการข้าวจัดตั้งศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าว ซึ่งช่วยผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวที่มีคุณภาพแก่เกษตรกร

ทั้งนี้ปัจจัยเอื้อดังกล่าวจะไม่เกิดประโยชน์ใดๆ เลย หากเกษตรกรปฏิเสธการทำเกษตรอินทรีย์ ดังนั้น คุณลักษณะของเกษตรกรอินทรีย์จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญต่อการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารบนฐานของการผลิตแบบอินทรีย์ ได้แก่ ความมีใจรัก เติบโตมาจากการทำการเกษตร อยากทำต่อเนื่อง มีความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ อดทนต่องานที่ทำ พอใจในการใช้ชีวิตอย่างพอเพียง มีภาระหนี้สินไม่มาก

ดังที่เกษตรกรอินทรีย์หญิงยืนยันว่า (ประชุมกลุ่มย่อยวันที่ 10 พฤษภาคม 2559) “มันอยู่ที่ตัวเรา เริ่มที่ตัวเรา เรารักเพราะเราโตมาแบบนี้ โตมากับพ่อแม่ โตมากับการเกษตร เลือกรักเพราะ

มันปลอดภัยต่อสุขภาพ ต่อสิ่งแวดล้อม ดินฟ้าอากาศ ป่าไม้เรารู้รัก เราไม่เดือดร้อนอะไร อย่างเขามีรถยนต์ เราก็มองได้อยากได้อย่างเขา ถ้าเรามีความอยากมากๆ ทำอย่างนี้มันก็ไม่พอกิน คนอื่น เขาก็มองว่าทำอย่างเราไม่พอกิน ที่เขาวัวไม่พอกินคงไม่ใช่แค่อาหารใส่ปาก แต่คงหมายถึงอย่างอื่นด้วยความต้องการของคนอื่นมีเยอะ เราอยู่กันได้แต่ไม่รวย ทำแค่พอขายได้ อยู่อย่างพอเพียงสำหรับตัวเอง ช่วยส่งลูกน้องสาวเรียนหนังสือ ต้องทำงานตลอด ทำไร่ทำสวน เช็ดใบตองห่อขนม เวลาพักของป่าก็คงเป็นช่วงเวลาที่ไปขายของ”

คุณสมบัติที่สำคัญยิ่งอีกประการหนึ่ง คือ ความเปี่ยมด้วยคุณธรรม เกษตรกรต้องซื่อสัตย์ต่อตนเองและผู้อื่น โดยการไม่แอบใส่สารเคมีหรือแอบเอาผักคนอื่นมาขายเลย เกษตรกรที่มีคุณธรรมจะสามารถทำการค้าได้อย่างยั่งยืนบนความไว้วางใจของผู้อื่นหรือผู้ซื้อ ถ้าทำแล้วคนอื่นรู้ ก็จะไม่ได้รับความไว้วางใจ ไม่มีใครอยากซื้อผลผลิตจากเกษตรกรผู้นั้นอีก ท้ายที่สุด คณะกรรมการกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ก็ต้องเข้าไปตรวจสอบ และยกเลิกการเป็นสมาชิกจนไม่สามารถอยู่รอดได้จากการเกษตรแบบอินทรีย์

ประธานกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ยืนยันว่า (ประชุมกลุ่มย่อยวันที่ 30 เมษายน 2559) “เกษตรกรอินทรีย์ต้องยึดธรรมะเกษตร คือ ความเป็นธรรมระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค ผู้ผลิตต้องมีใจเป็นธรรมคือ ปลูกอย่างไร กินอย่างนั้น การขายก็ต้องเหมือนกัน ไม่ใช่ว่า แปลงนี้เก็บไว้กินเพราะไม่ได้พ่นยา อีกแปลงพ่นยาก็ก็นำไปขาย มันไม่ใช่อย่างนั้น”

4.7.2 ปัจจัยเสี่ยงต่อความมั่นคงทางอาหาร

แม้เกษตรกรอินทรีย์จะยืนยันในความมั่นคงทางอาหาร แต่ต่างก็กำลังตกอยู่ในความเสี่ยงต่อเสถียรภาพของความมั่นคงทางอาหารอันเนื่องมาจากความไม่แน่นอนของปัจจัยต่อไปนี้

1) ความแห้งแล้ง

สภาพภูมิอากาศที่เปลี่ยนแปลงไปกำลังส่งผลต่อความแห้งแล้งในชุมชน อากาศที่ร้อนจัดทำให้พืชผักหลายชนิดเติบโตช้าหรือเหี่ยวเฉาตายไป ฝนที่ตกน้อยมากจนน้ำในเขื่อนแม่กวงซึ่งเป็นแหล่งน้ำชลประทานไม่มากพอสำหรับการทำนา น้ำประปาและน้ำบาดาลที่มีอยู่ก็ไม่เพียงพอสำหรับการเพาะปลูก น้ำที่เก็บกักไว้ก็แห้งเหือดไปหมด บางครั้งเทศบาลตำบลลงเหนือจำเป็นต้องห้ามใช้น้ำประปาชั่วคราวเพื่อกักน้ำไว้สำหรับการอุปโภคบริโภคในครัวเรือน อย่างไรก็ตาม เกษตรกรพยายามปรับตัวในระยะสั้น เช่น การมุงผ้าป้องกันความร้อนให้ผักในเดือนมีนาคมและ

เมษายน การวางแผนปลูกพืชทนแล้ง ความแห้งแล้งทำให้เกษตรกรไม่สามารถทำนาได้ ต้องปล่อยที่นาว่างเปล่า ต้องขอมปล่อยให้พืชบางส่วนในสวนหลังบ้านแห้งตายไป บางคนที่มีน้ำบาดาลใช้ก็ยังพอปลูกถั่วเหลืองแทนได้ หลายคนต้องออกไปรับจ้างเพื่อให้พอมีรายได้เลี้ยงปากเลี้ยงท้อง ความแห้งแล้งนี้เป็นปัญหาที่เกษตรกรอินทรีย์กังวลมากที่สุดในปี 2558 ถึงปี 2559 หากความแห้งแล้งยังคงดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ในระยะยาวก็ไม่มีใครรับประกันได้ว่าจะยังสามารถทำการเกษตรและดำรงความมั่นคงทางอาหารได้

เกษตรกรอินทรีย์หญิงยืนยันว่า (ประชุมกลุ่มย่อยวันที่ 10 พฤษภาคม 2559) “เมื่อก่อนฝนลงมาช่วยทำให้น้ำมันอยู่ในดินนาน ดินมันก็ชุ่ม พอไม่มีน้ำฝนทำให้เสียหาย รากพืชมันก็จะกลอนเหมือนอาโวคาโดตอนนี้รากปุดแล้ว ถ้าไม่ได้น้ำมันก็จะตาย ทุกที่ที่ไม่มีฝนเราก็ดูบ้างไม่รดบ้างเดี๋ยวนี้ไม่ได้เลย น้ำในสระก็แห้งหมดเลย วันนี้ก็รดน้ำบ้าง ให้มันมีน้ำบ้าง ดินไม่ตายไปก็มี”

ประธานกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์แสดงความกังวลใจเกี่ยวกับอนาคตว่า (การประชุมกลุ่มย่อยเมื่อ 30 เมษายน 2559) “ถ้าไปข้างหน้าเจอสภาพแล้งอย่างนี้ ความมั่นคงจะลดลง มันกระทบกับผลผลิตเราแน่นอน อันนี้มันเป็นภัยธรรมชาติ ไม่ใช่คนใดคนหนึ่งไปทำให้มันร้อน ถ้าเป็นแบบนี้คงหนักหกละ”

นอกจากนี้ความแห้งแล้งอาจส่งผลกระทบต่อการสูญเสียพื้นที่เพาะปลูกของชุมชน ดังที่ผู้สูงอายุหญิงคนหนึ่งกล่าวว่า (ประชุมกลุ่มย่อยวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2559) “ส่วนมากคนจะขายนาทั้งหมด แล้วก็ไปซื้อข้าวกิน อย่างบ้านแม่อังยังมีหลองข้าว สักกินอยู่ ปีนี้ยังมีข้าวเก่าอยู่ แต่ปีนี้ไม่ได้ทำ ปีหน้าก็จะไม่มีกิน ก็ไม่รู้จะทำอย่างไร ตัวใครตัวมัน อีกหน่อยก็อาจจะขายนาเหมือนคนอื่น เป็นเกษตรกรมันเหนื่อย ราคาที่ดินมันแพงดี”

2) การขาดผู้สืบทอด

เกษตรกรอินทรีย์อยู่ในช่วงอายุ 50 ปีขึ้นไป และมีค่านิยมในการส่งให้ลูกหลานเข้าเรียนจนจบการศึกษาที่สูงที่สุด ลูกหลานไม่ได้ใกล้ชิดกับการเกษตรตามรอยพ่อแม่ปู่ย่าตายายเหมือนในอดีต หลังจบการศึกษาแล้วลูกหลานส่วนใหญ่มักนิยมทำงานรับจ้างในหน่วยงานภาครัฐและเอกชน ซึ่งเป็นงานที่ไม่ยากลำบากเหมือนการเกษตรและให้รายได้มากกว่าภาคการเกษตร ดังนั้นแม้ว่าบางคนจะมีการปลูกฝังและถ่ายทอดการทำเกษตรอินทรีย์ให้กับลูกหลาน แต่ก็ไม่มั่นใจว่าลูกหลานจะหันมาทำการเกษตรอินทรีย์เพื่อยังชีพหรือไม่

เกษตรกรอินทรีย์หญิงคิดว่า (สัมภาษณ์วันที่ 31 ธันวาคม 2558) “เราอยู่ได้ทำได้ ถ้าไม่ป่วย หรือเป็นอะไรไปเสียก่อน ลูกคงไม่ทำต่อแล้ว ถ้าเกษียณแล้วลูกคงทำอย่างอื่นในแบบของเขา เขาไม่เคยทำ จะทำแค่ตกแต่งบ้าน ตกแต่งสวน คงไม่มีคนทำต่อ แต่คงอีกหลายปี”

ในทำนองเดียวกัน วันเพ็ญ ป็อกสอน เกษตรกรอินทรีย์หญิงอีกคนหนึ่งเห็นว่า (สัมภาษณ์วันที่ 30 ธันวาคม 2558) “ก็พยายามบอกลูกสาวให้ตั้งใจเรียน เรียนจบแล้วก็อยากเรียนต่อโทอีก ทุกวันนี้พี่สาวก็ช่วยส่งให้ลูกเรียนหนังสือ เสาร์อาทิตย์ก็ให้ลูกมาช่วยงานบ้าน ถ้าจบแล้วไม่ทำต่อ ก็ไม่รู้จะว่าอย่างไร”

อย่างไรก็ตามเกษตรกรอินทรีย์บางคนเชื่อว่า ลูกหลานอาจจะกลับมาทำการเกษตรในรูปแบบใหม่ให้สอดคล้องกับยุคสมัยที่เปลี่ยนไป ดังที่เกษตรกรอินทรีย์อีกคนหนึ่งกล่าวว่า (ประชุมกลุ่มย่อยวันที่ 10 พฤษภาคม 2559) “ก็ไม่แน่ ไม่รู้แน่ ไม่รู้หลานจะทำไหม แล้วแต่เขา เขาอาจจะทำในเวลาว่าง เขาอาจจะจ้างคนมาทำเป็นครั้งคราว เขาคงไม่มีเวลามาทำอะไรที่จุกจิกอย่างเรา หรือเขาอาจจะทำเล็กน้อยไว้พอกิน ไว้พอมีผักจิ้มน้ำพริก หรือทำเพื่อความสวยงาม ถึงตอนนั้น เราแก่แล้วเราคงทำไม่ได้ ถ้าเราแข็งแรง เราก็จะทำกิน คงไม่ขายแล้ว”

3) สิ่งแวดล้อมปนเปื้อนจากการทำเกษตรเคมีในพื้นที่ใกล้เคียง

เกษตรกรอินทรีย์พยายามที่จะเผยแพร่ความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ให้กับเพื่อนเกษตรกรในชุมชนและนอกชุมชนใกล้เคียง อย่างไรก็ตามยังไม่สามารถขยายผลได้มากนักและไม่สามารถรับรองการเปลี่ยนแปลงจากเกษตรเคมีสู่เกษตรอินทรีย์ได้ การทำเกษตรอินทรีย์เฉพาะในกลุ่มเกษตรอินทรีย์เพียงไม่กี่รายอาจไม่สามารถป้องกันสิ่งแวดล้อมที่ปนเปื้อนจากการทำเกษตรเคมีในชุมชนและนอกชุมชนใกล้เคียง สารเคมีสามารถปลิวมาตามลมหรือไหลมาตามน้ำแล้วตกค้างในดินและน้ำ ซึ่งอาจส่งผลให้ผลผลิตอินทรีย์ปนเปื้อนสารเคมีจนไม่ปลอดภัยสำหรับการบริโภค

ประธานกลุ่มเกษตรอินทรีย์กล่าวว่า (ประชุมกลุ่มย่อยวันที่ 30 เมษายน 2559) “เลี่ยงเหมือนกัน แต่มันเป็นสิ่งที่เราเลือกไม่ได้ อย่างคนทำนาอินทรีย์หมด แต่เราอยู่ตรงกลาง มันต้องรับเคมีส่วนๆ ยกแผ่นดินหนีไม่ได้ ถ้าตรวจเจอก็แสดงว่ามากับลม มากับน้ำ เกษตรกรจึงต้องหาทางป้องกัน บางทีมันมาตามร่องน้ำ เราก็ต้องจัดการภายในสวน เช่น ทำแนวกันชน”

4.8 แนวทางการพัฒนาความมั่นคงทางอาหาร

เกษตรกรอินทรีย์ ผู้นำชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเสนอแนวทางในระดับชุมชนและระดับนโยบายเพื่อการพัฒนาความมั่นคงทางอาหารของชุมชนที่สัมพันธ์อยู่กับการดำรงอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติ ระบบการผลิต วัฒนธรรม และการค้า ซึ่งสามารถประมวลได้ดังนี้

4.8.1 แนวทางการพัฒนาระดับชุมชน

- 1) เกษตรกรอินทรีย์จะต้องหมั่นพัฒนาตนเอง โดยการแลกเปลี่ยนความรู้กับเพื่อนสมาชิกในชุมชนและภายนอกชุมชนอยู่เสมอ เพื่อสร้างฐานความมั่นคงในการพึ่งพาตนเองด้านอาหารภายในครัวเรือน ตลอดจนสืบทอดวิถีของการพึ่งพาตนเองด้านอาหาร รวมทั้งถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์และการพึ่งพาตนเองด้านอาหารให้กับลูกหลานในครัวเรือนอย่างต่อเนื่อง
- 2) ควรมีการขยายผลการพึ่งพาตนเองด้านความมั่นคงทางอาหารจากการทำการเกษตรแบบอินทรีย์ให้กับสมาชิกในชุมชนและนอกชุมชน โดยการเพิ่มขีดความสามารถในการถ่ายทอดความรู้และสร้างรูปธรรมของการพึ่งพาตนเองด้านอาหาร รวมทั้งการเรียนรู้ด้านการผลิตและการตลาดของเกษตรกรอินทรีย์
- 3) ควรมีการสร้างเครือข่ายเกษตรกรอินทรีย์ภายในและนอกชุมชนเพื่อการแลกเปลี่ยนและช่วยเหลือซึ่งกันและกันเพื่อความมั่นคงทางอาหารในด้านความรู้ อาหาร เมล็ดพันธุ์ การค้า เป็นต้น
- 4) ควรเพิ่มขีดความสามารถในการรับมือต่อการเปลี่ยนแปลงด้านปัจจัยการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งภัยแล้งจากการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ เช่น การใช้น้ำบาดาลเป็นแหล่งน้ำสำรอง การเปลี่ยนชนิดพืชที่ปลูกในหน้าแล้ง
- 5) ผู้นำชุมชนควรช่วยสื่อสารและประชาสัมพันธ์อย่างจริงจัง เพื่อเสริมสร้างความเชื่อมั่นให้กับชุมชนเกี่ยวกับประโยชน์ของการทำเกษตรอินทรีย์และการบริโภคผลผลิตอินทรีย์ รวมทั้งกระตุ้นการมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาดินน้ำป่าอันเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ และการให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูสภาพแวดล้อมของชุมชน เช่น การนำใบไม้ไปทำปุ๋ยหมักทดแทนการเผาเพื่อลดภาวะโลกร้อน
- 6) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรให้การสนับสนุนอย่างจริงจังมากขึ้น เช่น สำนักงานเกษตรตำบลควรให้ความรู้ด้านการทำเกษตรอินทรีย์ การสนับสนุนเมล็ดพันธุ์ และตลาดเกษตรกรอินทรีย์ เทศบาลควรส่งเสริมการพึ่งพาตนเองของชุมชนด้านอาหารภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจ

พอเพียง โดยให้ชุมชนปลูกพืชผักและเลี้ยงสัตว์ไว้บริโภคภายในครัวเรือน และหากมีเหลือจึงขาย
 ดังคำเปรียบเปรย “รั้วกินได้”

4.8.2 แนวทางสนับสนุนเชิงนโยบาย

ภาครัฐควรให้ความสำคัญกับนโยบายการจัดการดินน้ำป่า พันธุกรรมพืช การส่งเสริม
 การเกษตรแบบพึ่งพาตนเอง และการพัฒนาเกษตรกรรุ่นใหม่ ซึ่งอาจส่งผลต่อความมั่นคงทาง
 อาหารระดับชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคที่มีความเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจและวัฒนธรรมการ
 บริโภคอย่างต่อเนื่อง โดย

- 1) กำหนดพื้นที่การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรและควบคุมการใช้ประโยชน์
 อย่างเคร่งครัด รวมทั้งสร้างมาตรการป้องกันไม่ให้เกษตรกรขายที่ดินเพื่อการลงทุนด้านอื่น
- 2) การเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการและพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร โดยเฉพาะ
 อย่างยิ่งในฤดูแล้ง
- 3) การส่งเสริมการใช้พันธุกรรมพืชท้องถิ่นในการเพาะปลูกเพื่อป้องกันการปนเปื้อน
 ทางสายพันธุ์ภายนอกสู่ความมั่นคงในการพึ่งพาตนเองของชุมชนทางสายพันธุ์ในการเพาะปลูก
- 4) การส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรแบบพึ่งพาตนเองซึ่งเน้นการผลิตเพื่อบริโภค
 ภายในครอบครัวและชุมชนเป็นสำคัญ รวมไปถึงการพึ่งพาตนเองด้านปัจจัยการผลิตและการตลาด
 เพื่อลดความเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางอาหารจากการพึ่งพาภายนอก
- 5) การพัฒนาคนรุ่นใหม่ให้หันกลับมาใส่ใจการทำเกษตรมากขึ้นในรูปแบบที่
 สอดคล้องกับยุคสมัยและนิยามความมั่นคงทางอาหารที่อาจเปลี่ยนแปลงไป

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การดำเนินงานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรอินทรีย์กับทรัพยากรธรรมชาติ การผลิต วัฒนธรรม และการค้า รวมทั้งปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง 2) เสนอแนวทางการพัฒนาความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรอินทรีย์ที่สัมพันธ์กับการดำรงอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติ การผลิต วัฒนธรรม และการค้า ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ การสัมภาษณ์เชิงลึก การประชุมกลุ่มย่อย การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม การรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ และการบันทึกภาพและเสียง โดยดำเนินการในพื้นที่หมู่บ้านสันทราย ตำบลหลวงเหนือ อำเภอค้อสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ และมีการเลือกกลุ่มตัวอย่างอย่างเฉพาะเจาะจงอันประกอบไปด้วย สมาชิกกลุ่มเกษตรอินทรีย์บ้านสันทราย สมาชิกในครอบครัวของกลุ่มเกษตรอินทรีย์ ชาวบ้านในหมู่บ้านสันทราย ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้านสันทราย นายเทศมนตรีและสมาชิกสภาเทศบาลตำบลหลวงเหนือ บทนี้นำเสนอสรุปผลการวิจัย การอภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการวิจัย

กลุ่มเกษตรอินทรีย์ บ้านสันทราย ต.หลวงเหนือ อ.ค้อสะเก็ด จ.เชียงใหม่ เกิดขึ้นประมาณปี 2545 โดยการสนับสนุนของสถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน (ISAC-Institute for a Sustainable Agriculture Community) ภายใต้กระบวนการขับเคลื่อนสู่เกษตรกรรมทางเลือกและเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่ภาคเหนือ เพื่อคลี่คลายปัญหาของการใช้ปุ๋ยและสารเคมีจากนโยบายการส่งเสริมเกษตรกรรมเชิงเดี่ยว เป้าหมายสำคัญของการสนับสนุน คือ การสร้างกลุ่มเกษตรอินทรีย์ เพื่อทำการผลิตและการตลาด โดยการสร้างเครือข่ายผู้บริโภคในโรงเรียน มหาวิทยาลัย และหน่วยงานราชการ รวมทั้งจัดอบรมให้กับสมาชิกเพื่อให้สามารถเป็นวิทยากรสู่การขยายผลได้ และผลักดันนโยบายระดับท้องถิ่นและระดับชาติ ต่อมา กลุ่มเกษตรอินทรีย์บ้านสันทรายสามารถบริหารจัดการกลุ่มได้อย่างต่อเนื่องในรูปแบบของคณะกรรมการ สามารถขยายผลการดำเนินงานไปยังหมู่บ้านข้างเคียงในตำบลหลวงเหนือ สามารถจัดหาตลาดอินทรีย์ให้กับสมาชิกของกลุ่ม และประสานการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

สมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ให้คำนึงความมั่นคงทางอาหารของตนเองใน 4 มิติ ได้แก่

- 1) ความสามารถในการเข้าถึงแหล่งอาหาร หมายถึง ระบบการปลูกพืชและเลี้ยงแบบอินทรีย์ที่ช่วยให้สมาชิกในครอบครัวสามารถเข้าถึงแหล่งอาหารอันหลากหลายเพื่อนำมาประกอบอาหารได้ตลอดปี ซึ่งเปรียบเสมือนกับมีตลาดหรือซูเปอร์มาร์เกตภายในบ้าน
- 2) การเสริมสร้างเศรษฐกิจเพื่อการเข้าถึงอาหารอย่างพอเพียง หมายถึง การที่เกษตรกรสามารถประหยัดค่าใช้จ่ายด้านอาหารจากการเข้าถึงแหล่งอาหารในเรือกสวนไร่นาตนเอง อีกทั้งยังสามารถแสวงหารายได้เพื่อการยังชีพและซื้ออาหารเพิ่มเติมจากการขายผลผลิตอินทรีย์
- 3) วัฒนธรรมแลกเปลี่ยนพึ่งพา หมายถึง การแลกเปลี่ยนวัตถุดิบเพื่อการผลิต เช่น ปุ๋ย เมล็ดพันธุ์ รวมทั้งผลผลิตอินทรีย์ที่เป็นวัตถุดิบการประกอบอาหาร และอาหารที่ผ่านการปรุงแล้ว ระหว่างเกษตรกรอินทรีย์กับเกษตรกรอินทรีย์ระหว่างเกษตรกรอินทรีย์และชุมชน และระหว่างเกษตรกรอินทรีย์กับเครือข่ายเกษตรกรอินทรีย์ภายนอกชุมชน และ
- 4) การมีสุขภาพที่ดี หมายถึง การอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ปลอดจากการใช้สารเคมีและการบริโภคอาหารที่ปลอดภัยเป็นประจำ ซึ่งเป็นการช่วยส่งเสริมสุขภาพและป้องกันโรคร้ายไข้เจ็บของผู้ผลิตและผู้บริโภค

คำนิยามดังกล่าวมีนัยยะของความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรอินทรีย์ที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับวิธีการผลิตแบบอินทรีย์ การจัดการผลผลิตและการค้า วัฒนธรรมแบบช่วยเหลือเกื้อกูลและการสืบทอด และการมีส่วนร่วมในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ ยังค้นพบปัจจัยและเงื่อนไขที่เอื้อและเสี่ยงต่อความมั่นคงทางอาหาร รวมทั้งแนวทางพัฒนาความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรอินทรีย์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

5.1.1 มิติความสัมพันธ์ของความมั่นคงทางอาหาร

5.1.1.1 วิธีการผลิตแบบอินทรีย์

เกษตรกรอินทรีย์มุ่งเน้นการผลิตดังต่อไปนี้

- 1) การยึดมั่นหลักความพอเพียง คือ “การกินทุกอย่างที่ปลูก ปลูกทุกอย่างที่กิน ส่วนที่เหลือจึงแบ่งปันและนำไปขาย” เพื่อให้เกิดการพึ่งพาตนเอง ที่สำคัญคือ การใช้วิถีการธรรมชาติ มีการทำปุ๋ยและสารปราบศัตรูพืชจากวัสดุธรรมชาติไว้ใช้เอง ปราศจากสารเคมีในกระบวนการผลิต สู่การมีสุขภาพอนามัยที่ดีของผู้ผลิตและผู้บริโภค
- 2) การมีรูปแบบการผลิตที่หลากหลายผสมผสานกัน เพื่อเพิ่มความหลากหลายของผลผลิตและพืชพันธุ์ธัญญาหาร ได้แก่ การทำนาในพื้นที่ราบภายในบริเวณบ้านหรือ

พื้นที่ใกล้เคียง การทำสวนหลังบ้านโดยการปลูกพืชผัก ผลไม้ พืชสมุนไพรและเลี้ยงสัตว์ และการทำสวนนอกบริเวณบ้าน ซึ่งส่วนใหญ่มักอยู่ติดกับพื้นที่ป่าใกล้หมู่บ้าน โดยเน้นการปลูกพืชผลไม้ขึ้นต้นที่สามารถอยู่ได้ด้วยน้ำฝนและน้ำจากคอกเป็นหลัก

- 3) เน้นการพึ่งพาตนเอง โดยเน้นการใช้เองทำเองให้มากที่สุดจากวัสดุที่มีอยู่ เช่น การทำปุ๋ยชีวภาพ ฮอร์โมน และสารเคมีจากพืชผักสมุนไพร การหมუნเวียนวัตถุดิบภายใน เช่น นำมูลสัตว์ไปทำปุ๋ย นำเศษพืชผักให้ไก่กิน รวมไปถึงการมุ่งใช้แรงงานครัวเรือนมากกว่าการจ้าง การเลือกใช้เทคโนโลยีอย่างเหมาะสม การยึดหลักธรรมชาติในการเกษตร นอกจากนี้ยังสามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยการผลิต เช่น ปลูกถั่วเหลืองแทนข้าวในหน้าแล้ง ใช้บัวรดน้ำแทนสายยางช่วงน้ำน้อย

5.1.1.2 การจัดการผลผลิตและการค้า

เกษตรกรอินทรีย์มีการจัดการผลผลิตอันหลากหลาย โดยมีเป้าหมายเพื่อการบริโภคในครัวเรือนและการจัดจำหน่าย สำหรับวิธีการจัดการผลผลิต ช่องทางการจัดจำหน่าย และการตรวจสอบผลผลิตให้ได้มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ เป็นดังนี้

- 1) วิธีการจัดการผลผลิต ได้แก่ การนำของสดไปประกอบอาหารด้วยการนึ่ง ผัด ต้ม แกง ยำ ทอด ตำน้าพริก ทำน้ำผลไม้และสมุนไพร การแปรรูปของสดด้วยการดอง การแช่อิ่ม การนึ่ง การกวน และการอบ รวมทั้งการใส่บรรจุภัณฑ์ เช่น ขนมหอยห่อใบตอง ข้าวกล้องห่อพลาสติกพร้อมตราผู้ผลิต
- 2) ช่องทางการจัดจำหน่ายมีหลายช่องทาง ซึ่งเป็นไปในลักษณะธุรกิจครอบครัวและอยู่บนหลักความพอเพียง ได้แก่ การขายที่บ้าน การนำไปขายที่ตลาดนัดชุมชนใกล้บ้าน การขายที่ตลาดเครือข่ายเกษตรอินทรีย์ซึ่งอยู่ต่างอำเภอ การฝากขายกับเพื่อนสนิทและเครือญาติ และช่องทางอื่น (การขายให้สหกรณ์การเกษตรอินทรีย์ การขายให้กลุ่มสมุนไพรภาคเหนือ การขายให้เครือข่ายเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือ)
- 3) การตรวจสอบมาตรฐานคุณภาพผลผลิต มีการดำเนินการในลักษณะการตรวจสอบภายนอกและการตรวจสอบภายใน การตรวจสอบภายนอกสามารถแบ่งออกได้เป็นการตรวจสอบอย่างเป็นทางการและรับรองตามมาตรฐานของเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือ (มอน.) และการตรวจสอบอย่างไม่เป็นทางการ โดยผู้บริโภค สำหรับการตรวจสอบภายในเป็นการที่สมาชิกกลุ่มเกษตรอินทรีย์ตรวจสอบกันเองโดยการเขียนเขียน การแลกเปลี่ยนพูดคุยกัน การไต่ถามเทคนิคการปลูก เป็นต้น

5.1.1.3 วัฒนธรรมช่วยเหลือเกื้อกูลและการสืบทอด

แม้ว่าวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมของชุมชนกำลังเปลี่ยนแปลงไป แต่ยังพบวัฒนธรรมการแบ่งปัน และช่วยเหลือเกื้อกูลกันของเกษตรกรอินทรีย์ภายใต้หลักความพอเพียงและการพึ่งพาตนเอง บ่อยครั้งที่เกษตรกรอินทรีย์แสดงความเอื้อเฟื้อกับญาติสนิทมิตรสหายภายในชุมชน รวมไปถึงคนในชุมชนใกล้เคียง และเพื่อนเครือข่ายเกษตรกรอินทรีย์ต่างอำเภอ โดยการแลกเปลี่ยนผลผลิต อาหาร พืชพันธุ์ ปุ๋ยชีวภาพ วัตถุดิบการผลิต ความรู้ และแรงงาน เป็นต้น นอกเหนือจากนี้ ยังพบความพยายามในการสืบทอดความรู้และประสบการณ์การผลิตแบบอินทรีย์ระดับครัวเรือน การสืบทอดแบบนี้มักเป็นการสอนลูกหลานตามแต่โอกาสจะเอื้ออำนวยเนื่องจากลูกหลานส่วนใหญ่จำเป็นต้องออกไปเรียนหนังสือและทำงานนอกหมู่บ้าน อย่างไรก็ตาม ลักษณะการสืบทอดความรู้และประสบการณ์ที่พบบ่อย คือ การถ่ายทอดสู่ชุมชนและบุคคลภายนอก โดยอาศัยสวนหรือฟาร์ม เกษตรอินทรีย์เป็นแหล่งเรียนรู้ซึ่งแต่ละสวนมักมีจุดเด่นแตกต่างกันไป เช่น การจัดการพื้นที่สวน ความหลากหลายของพืชสมุนไพรและการหมุนเวียนวัตถุดิบ การทำขนมและน้ำผลไม้ อีกทั้งยังมีการถ่ายทอดความรู้สู่บุคคลภายนอกผ่านการเยี่ยมชมและซักถามประสาเพื่อนบ้าน การเป็นวิทยากรรับเชิญ การเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณะ การสอดแทรกผ่านกิจกรรมพัฒนาหมู่บ้าน และการเข้าร่วมดำเนินโครงการกับหน่วยงานภาครัฐ

5.1.1.4 การมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

เกษตรกรอินทรีย์มีส่วนร่วมในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมผ่านการดำรงวิถีการผลิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม กระบวนการผลิตแบบอินทรีย์ช่วยฟื้นฟูคุณภาพดินและระบบนิเวศภายในเรือกสวนไร่ นาอย่างชัดเจน ซึ่งเป็นการส่งเสริมการเกษตรแบบยั่งยืนและการดำรงชีพท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติ อีกทั้งเกษตรกรยังเข้าร่วมหรือทำบุญในกิจกรรมการอนุรักษ์ในและนอกชุมชน ด้วยตระหนักถึงความสำคัญของดินน้ำป่าอันเป็นปัจจัยสำคัญด้านการเกษตรและการดำรงชีพ เช่น เครือข่ายอนุรักษ์ดินน้ำป่า ต.แม่ทา อ.แม่ออน จ.เชียงใหม่ การอนุรักษ์ป่าของหมู่บ้านป่าสักงาม ต.ลวงเหนือ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่ การอนุรักษ์ป่าขุนน้ำแม่ขุม จ.เชียงราย รวมไปถึงการชุมนุมต่อต้านกิจกรรมที่อาจส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การต่อต้านสัมปทานโรงโม่หินดอยผาปอง ต.เชิงคอย อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่ นอกจากนี้ เกษตรกรอินทรีย์ยังมีส่วนช่วยกระตุ้นจิตสำนึกและสร้างความตระหนักต่อปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาขยะและพลังงานที่เกี่ยวข้องกับภาวะโลกร้อนอันเป็นสาเหตุหนึ่งของความแห้งแล้ง โดยการรณรงค์ลดการใช้ถุงผ้าแทนถุงพลาสติกระหว่างการจำหน่าย

ผลิต การเข้าร่วมโครงการรณรงค์ห้ามเผาขยะเพื่อแก้ปัญหาหมอกควันตามนโยบายของเทศบาล ตำบลลงเหนือ การให้ความรู้เกี่ยวกับการนำใบไม้มาทำปุ๋ยหมักเพื่อลดปริมาณและการเผาขยะ การส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมการใช้ประโยชน์จากขยะและลดการใช้พลังงาน เช่น การทำ พวงหรีดจากกิ่งไม้ ใบหอย และถุงพลาสติก การพัฒนาแหล่งเรียนรู้พลังงานแสงอาทิตย์และเกษตร อินทรีย์เพื่อลดการปลดปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์

5.1.2 ปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง

การที่เกษตรกรอินทรีย์ยังสามารถดำรงเสถียรภาพความมั่นคงทางอาหารไว้ได้เนื่องด้วย ปัจจัยต่อไปนี้ 1) การมีที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ์เป็นของตนเองทำให้สามารถทำมาหากินได้อย่างอิสระ 2) การช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์และเครือข่ายเกษตรกรอินทรีย์โดยการแลกเปลี่ยน ความรู้และผลิตซึ่งกันและกัน 3) กระแสความนิยมในการบริโภคผลิตภัณฑ์อินทรีย์ของผู้ที่ ตระหนักถึงพิษภัยของสารเคมีและผู้รักสุขภาพ 4) การมีตลาดที่เป็นธรรมซึ่งหมายถึงตลาดที่ ผู้บริโภคให้ความเชื่อมั่นในมาตรฐานและยอมรับในราคาที่เป็นธรรม และ 5) การสนับสนุนของ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะสถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน ทั้งนี้ มีเกษตรกรอินทรีย์ที่มี คุณลักษณะต่อไปนี้เป็นเงื่อนไขสำคัญ ความมีใจรัก เติบโตมาจากการทำการเกษตร อยากทำ ต่อเนื่อง มีความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ อดทนต่องานที่ทำ พอใจในการใช้ชีวิตอย่างพอเพียง มีภาระ หนี้สินไม่มาก และเปี่ยมด้วยความซื่อสัตย์ต่อการไม่ใช้สารเคมี

อย่างไรก็ตาม เกษตรกรอินทรีย์กำลังเผชิญกับความเสถียรภาพความมั่นคงทาง อาหารเนื่องมาจากความไม่แน่นอนของสภาพภูมิอากาศซึ่งส่งผลให้เกิดความแห้งแล้งในชุมชน ความร้อนทำให้พืชผักหลายชนิดไม่สามารถเจริญเติบโตได้ดี และมีปริมาณน้ำที่ไม่เพียงพอสำหรับ การทำนา ในระยะยาว ความแห้งแล้งอาจส่งผลกระทบต่อการสูญเสียพื้นที่เพาะปลูกจากการขาย ที่นาของเกษตรกร อีกปัจจัยหนึ่งที่เป็นความเสี่ยง คือ การขาดผู้สืบทอดเนื่องจากรูปแบบการ ดำรงชีวิตเปลี่ยนไปรวมทั้งค่านิยมการศึกษาและการประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตร ปัจจัย สุดท้าย คือ การทำเกษตรเคมีในพื้นที่ใกล้เคียง ซึ่งอาจส่งผลให้พื้นที่ของการทำเกษตรอินทรีย์ ปนเปื้อนสารเคมีจนอาจได้ผลผลิตที่ไม่ปลอดภัยต่อการบริโภค

5.1.3 แนวทางพัฒนาความมั่นคงทางอาหาร

ข้อเสนอเพื่อการพัฒนาความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรกรอินทรีย์สามารถแบ่งออกได้ เป็นแนวทางการพัฒนาระดับชุมชน และแนวทางสนับสนุนเชิงนโยบาย แนวทางการพัฒนาใน

ระดับชุมชน ได้แก่ การที่เกษตรกรอินทรีย์หันมาพัฒนาตนเองและเป็นผู้สืบทอดองค์ความรู้ให้กับบุตรหลานในครัวเรือนอย่างต่อเนื่อง การสร้างรูปธรรมการพึ่งพาตนเองด้านอาหารเพื่อขยายผลความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรอินทรีย์แก่คนในชุมชนและนอกชุมชน การสร้างเครือข่ายเกษตรกรอินทรีย์ภายในและภายนอกชุมชนเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การเพิ่มศักยภาพในการรับมือต่อการเปลี่ยนแปลงด้านปัจจัยการผลิต การสื่อสารประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับคุณประโยชน์การทำเกษตรอินทรีย์อย่างกว้างขวางและสร้างการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และความจริงจังในการสนับสนุนด้านเกษตรอินทรีย์ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง สำหรับข้อเสนอแนะเชิงนโยบายนั้น ได้แก่ การกำหนดพื้นที่และควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรอย่างเคร่งครัด การเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการและพัฒนาแหล่งน้ำ การส่งเสริมพันธุ์กรรมพืชท้องถิ่นในการเพาะปลูก การส่งเสริมและพัฒนากฎเกณฑ์แบบพึ่งพาตนเอง และการพัฒนาเกษตรกรรุ่นใหม่ให้สอดคล้องกับยุคสมัย

5.2 อภิปรายผลการวิจัย

สหพันธ์เกษตรกรอินทรีย์นานาชาติ (IFOAM) เสนอหลักการทำเกษตรอินทรีย์ 4 มิติ ได้แก่ 1) มิติด้านสุขภาพ หมายถึง การส่งเสริมสุขภาพที่ดีทางกาย จิตใจ สังคม และสภาพแวดล้อมของมนุษย์อย่างยั่งยืน จากการไม่ใช้สารเคมีในการเกษตร 2) มิติด้านนิเวศวิทยา หมายถึง การจัดการการผลิตหรือฟาร์มที่มีความสอดคล้องตามคุณธรรมชาติดี เหมาะสมกับภูมินิเวศ และวัฒนธรรมท้องถิ่น 3) มิติด้านความเป็นธรรม หมายถึง ระบบการผลิตที่ให้ความเท่าเทียมระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม 4) มิติด้านการดูแลเอาใจใส่ หมายถึง การบริหารจัดการเกษตรอินทรีย์อย่างรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม รวมทั้งสุขภาพและความเป็นอยู่ของคนรุ่นปัจจุบันและอนาคต (Rundgren, 2006) มิติเหล่านี้มีนัยยะเกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรอินทรีย์ ซึ่งหมายรวมถึง การพึ่งพาตนเองด้วยการผลิตอาหารและแสวงหาอาหารจากธรรมชาติเอง ความพอเพียงของอาหารและน้ำดื่ม การอาศัยทรัพยากรธรรมชาติเป็นแหล่งอาหาร ความมั่นคงทางอาชีพและรายได้ ความปลอดภัยด้านอาหารและคุณค่าทางโภชนาการ รวมไปถึงวัฒนธรรมและความยั่งยืนด้านอาหาร (มูลนิธิเกษตรกรกรรมยั่งยืน, 2544)

งานวิจัยนี้ค้นพบคำนิยามความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรอินทรีย์ ว่าหมายถึงความสามารถในการเข้าถึงแหล่งอาหารอันหลากหลาย การเสริมสร้างเศรษฐกิจเพื่อการเข้าถึงอาหารอย่างพอเพียง การมีวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนพึ่งพาวัตถุดิบเพื่อการผลิตและอาหาร และการ

มีสุขภาพที่ดีจากการอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัยและมีโภชนาการปลอดภัย นิยามเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบ 4 ด้านของการทำเกษตรอินทรีย์ ได้แก่ ด้านการผลิตภายใต้หลักการความพอเพียง ด้านการจัดการผลผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนและการค้ารวมไปถึงการตรวจสอบมาตรฐานผลผลิต ด้านวัฒนธรรมการแบ่งปันและช่วยเหลือกันด้านการผลิตและอาหาร และด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่แฝงอยู่ในวิธีการผลิตแบบอินทรีย์และการมีส่วนร่วมในโครงการหรือกิจกรรมเพื่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ข้อค้นพบดังกล่าวมีนัยยะสอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนภายใต้แนวคิดเศรษฐศาสตร์วัฒนธรรมและวัฒนธรรมชุมชนที่ให้ความสำคัญกับความอยู่รอดของครอบครัว (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2544) ซึ่งยังปรากฏอยู่ในชุมชนชนบทไทยส่วนใหญ่ท่ามกลางการเจริญเติบโตของระบบเศรษฐกิจกระแสหลักหรือระบบเศรษฐกิจทุน (ทิพวัลย์ สีจันทร์, 2546) ดังที่เกษตรกรอินทรีย์ บ้านสันทราย ต.หลวงเหนือ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่ สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยรูปแบบการผลิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม การพึ่งพาตนเองด้านแรงงานและปัจจัยการผลิตเพื่อการบริโภคและการสร้างรายได้ในระดับครัวเรือน รวมไปถึงการเลือกใช้เทคโนโลยีอย่างเหมาะสม ขณะเดียวกันได้อาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนในการยังชีพด้วยการช่วยเหลือซึ่งกันและกันด้านอาหารและปัจจัยการผลิต ระหว่างเครือข่าย สมาชิกของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ รวมทั้งเพื่อนบ้านและเครือข่ายในและนอกชุมชน นอกจากนี้เกษตรกรอินทรีย์ยังเข้าไปมีส่วนร่วมในการปกป้องรักษาดินน้ำป่าเพื่อความยั่งยืนของปัจจัยการผลิตต่อการพึ่งพาตนเองด้านอาหาร

วัฒนธรรมหนึ่งที่ปรากฏชัดเจน คือ ความพยายามสืบทอดและสร้างการเรียนรู้การทำเกษตรแบบอินทรีย์ เพียงแต่มีรูปแบบการสืบทอดและสร้างการเรียนรู้เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทภายนอก อันเป็นความสอดคล้องกับคุณลักษณะของวัฒนธรรมที่สามารถเปลี่ยนแปลงได้เสมอ (อรุณี ดันศิริ, 2549) แต่เดิมชุมชนมีการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์การยังชีพและการผลิตภายในครัวเรือนเป็นหลักทำให้เกิดการเรียนรู้ของสมาชิกในครอบครัวจากรุ่นสู่รุ่น ในยุคของระบบเศรษฐกิจกระแสหลัก สมาชิกในครอบครัวมีความจำเป็นที่จะต้องแยกจากครอบครัวเพื่อการศึกษาและการประกอบอาชีพ การถ่ายทอดจึงแปรเปลี่ยนไปสู่ชุมชนใกล้เคียงและบุคคลภายนอกมากขึ้นผ่านระบบการศึกษาและการศึกษาดูงาน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้อาจเป็นความเสี่ยงต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เนื่องด้วยการผลิตและการบริโภคอาหารมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับวัฒนธรรม (พฤษ์ ยิมมันตะศิริ และคณะ, 2553) การสร้างผู้สืบทอดระบบการผลิตแบบยังชีพ

ในระดับครัวเรือนจึงเป็นเรื่องหนึ่งที่ควรพิจารณาในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

จันทร์คณาพร วงศ์ชัย และคณะ (2557) พบว่า ทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ วัฒนธรรมการใช้ชีวิตที่กลมกลืนกับธรรมชาติและ การช่วยเหลือเกื้อกูลเป็นปัจจัยของการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเพียลาด อำเภอสังทอน นครหลวง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ขณะที่ชุมชนภาคใต้สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยการยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในการดำรงชีวิต ความรู้ ปัญญา และทักษะในการจัดการกับอาหารเพื่อการพึ่งพาตนเองและการบริโภคในครัวเรือน (ทรงสิริ และคณะ, 2555) อย่างไรก็ตามการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศมีความสำคัญยิ่งในการลดผลกระทบจากความไม่มั่นคงทางอาหาร ในหลายกลุ่มประเทศ โดยเฉพาะเอเชียใต้และแอฟริกาใต้ (Lobell et al, 2008) นอกจากนี้ประเทศไทยยังเผชิญกับความเสี่ยงด้านความต้องการส่งออกที่เพิ่มขึ้น การนำเข้าปุ๋ยและสารเคมี การส่งเสริมการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศ ปัญหาการใช้ที่ดินและการพัฒนาระบบชลประทาน ความอ่อนด้อยด้านการวิจัยและพัฒนา สำหรับผลการวิจัยนี้พบว่า ปัจจัยและเงื่อนไขเอื้อต่อความมั่นคงทางอาหารที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตรอินทรีย์ ได้แก่ ความมีใจรักและคุณลักษณะของเกษตรกรด้านความรู้และคุณธรรม เอกสารสิทธิในที่ดินทำกิน การแลกเปลี่ยนความรู้และผลผลิต ความนิยมบริโภคอาหารอินทรีย์ การมีตลาดที่เป็นธรรม และการสนับสนุนของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ยังพบว่าการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศจนแห้งแล้ง การขาดผู้สืบทอด และการใช้สารเคมีเพื่อการเกษตรของชุมชนใกล้เคียง เป็นปัจจัยเสี่ยงต่อความมั่นคงทางอาหาร

ดังนั้น ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรอินทรีย์จึงมีอาจแยกออกจากวิถีการผลิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจของครัวเรือนที่พอเพียง การดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมการสืบทอด และการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และการมีส่วนร่วมในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ชุมชนเกษตรอินทรีย์จำเป็นต้องได้รับการส่งเสริมปัจจัยเอื้อและลดความเสี่ยงต่อความมั่นคงทางอาหารในด้านศักยภาพบุคคลหรือเกษตรกร สิทธิในที่ดินทำกิน การตอบสนองต่อความต้องการของผู้บริโภค การพัฒนาระบบตลาดที่เป็นธรรม การสร้างเกษตรกรรุ่นใหม่ การเพิ่มขีดความสามารถในการปรับตัวต่อปัจจัยเสี่ยงที่จะกระทบต่อความมั่นคงทางอาหาร ตลอดจนการได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกอย่างเหมาะสม

5.3 ข้อเสนอแนะ

5.3.1 แนวทางการพัฒนาความมั่นคงทางอาหาร

ในการพัฒนาความมั่นคงทางอาหาร ชุมชนเกษตรอินทรีย์ควรดำรงไว้ซึ่งระบบเศรษฐกิจชุมชน อันหมายถึงรูปแบบการผลิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ความพอเพียงของเศรษฐกิจในครัวเรือน การพึ่งพาตนเองด้านปัจจัยการผลิต สังคมวัฒนธรรมของการช่วยเหลือกันและกัน รวมทั้งสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อสืบทอดและขยายผลแนวคิดของเกษตรอินทรีย์ในระดับครัวเรือนและชุมชน และสร้างเครือข่ายเกษตรอินทรีย์เพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และจำเป็นต้องรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงและพร้อมรับมือกับความเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจ ค่านิยมสภาพภูมิอากาศ เป็นต้น ทั้งนี้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรเข้าไปให้การสนับสนุนความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรอินทรีย์อย่างจริงจังและสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน

นอกจากนี้ภาครัฐควรให้การสนับสนุนเชิงนโยบายที่เอื้อต่อการพัฒนาความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรอินทรีย์ ดังนี้

- 1) การสนับสนุนระบบการผลิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และเน้นการพึ่งพาตนเองด้านปัจจัยการผลิต รวมทั้งการเลือกใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม เพื่อให้เป็นแหล่งอาหารและรายได้ที่ยั่งยืน
- 2) การสนับสนุนกิจกรรมที่ดำรงไว้ซึ่งความสัมพันธ์และวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนและเครือข่ายเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้วิถีการผลิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม รวมทั้งความยั่งยืนในการแบ่งปันและพึ่งพิงซึ่งกันและกันด้านอาหาร ปัจจัยการผลิต และเศรษฐกิจ
- 3) การพัฒนาระบบตลาดให้มีประสิทธิภาพ เพื่อให้เกิดการกระจายและซื้อขายผลผลิตด้านการเกษตรระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภคได้อย่างเป็นธรรม รวมทั้งเป็นการเสริมสร้างเศรษฐกิจครัวเรือนได้อย่างยั่งยืน
- 4) การกระตุ้นจิตสำนึกและการมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งดินน้ำป่าซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ
- 5) การพัฒนาศักยภาพของเกษตรกรรุ่นปัจจุบันด้านการเกษตรและการปรับตัวต่อปัจจัยเสี่ยงของความมั่นคงทางอาหาร โดยการจัดฝึกอบรมให้ความรู้ การจัดการศึกษาฐานงาน การจัดการกระบวนการเรียนรู้ และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นต้น

- 6) การพัฒนาเกษตรกรรมใหม่ผ่านหลักสูตรในสถาบันการศึกษา การศึกษาวิจัย การจัดอบรมและสัมมนา เป็นต้น
- 7) การให้ความสำคัญกับการจัดการที่ดินและน้ำเพื่อการเกษตร โดยให้กรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกินและกำหนดพื้นที่เกษตรกรรมให้ชัดเจน และการเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการน้ำโดยเฉพาะในฤดูแล้ง

5.3.2 แนวทางการวิจัยต่อไป

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาความมั่นคงทางอาหารที่สัมพันธ์กับการผลิต การค้า วัฒนธรรม และทรัพยากรธรรมชาติเฉพาะในบริบทเฉพาะพื้นที่ของเกษตรอินทรีย์ ในครั้งต่อไปจึงควรศึกษาความสัมพันธ์เหล่านี้กับความมั่นคงทางอาหารในบริบทที่ต่างไป บริบทของพื้นที่การเกษตรเคมี บริบทของชุมชนเมือง บริบทของชุมชนกึ่งเมือง และบริบทของชุมชนพื้นที่สูง เป็นต้น นอกจากนี้ควรมีการศึกษาวิจัยในประเด็นต่อเนื่อง เช่น การวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงสถิติขององค์ประกอบความมั่นคงทางอาหารด้านการผลิต วัฒนธรรม การค้า และทรัพยากรธรรมชาติ แนวทางการปรับตัวของเกษตรกรต่อปัจจัยเสี่ยงด้านความมั่นคงทางอาหาร การเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการน้ำและที่ดินเพื่อความมั่นคงทางอาหาร กระบวนการสืบทอดทางวัฒนธรรมเพื่อความมั่นคงทางอาหาร ทั้งนี้เพื่อให้ผลการศึกษา มีความครอบคลุมและเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาความมั่นคงทางอาหารมากยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2556). การจัดการและวางแผนธุรกิจ. กรุงเทพฯ: ศรีสยาม พริ้นท์แอนแพคค์.
- กฤษฎา บุญชัย และบัณฑิต เศรษฐศิริโรตม์. (มปพ.). ประมวลแนวคิดและนโยบายเรื่องฐานทรัพยากรอาหาร. ในแนวคิดและนโยบายฐานทรัพยากรอาหาร (กฤษฎา บุญชัย บัณฑิต เศรษฐศิริโรตม์ วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ และอนุช อาภาภิรม, บก.) นนทบุรี: มูลนิธิชีวิต. หน้า 21-33.
- ขวัญกมล คอนขวา. (2555). รายงานการวิจัย การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.
- ขวัญกมล คอนขวา และณัชชา ลิ้มปรีศรีสุวรรณ. (2558). โมเดลเชิงสาเหตุและผลของกระบวนการเศรษฐกิจชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. Journal of Association of Reseacheres, 20(2). [ออนไลน์]. สืบค้นจาก http://www.ar.or.th/ImageData/Magazine/38/DL_226.pdf?t=636083943076596791 เมื่อ 14 กันยายน 2559.
- คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์. (2547). รายงานการศึกษาฉบับสมบูรณ์ โครงการการศึกษาและพัฒนามาตรฐาน และตัวชี้วัดความมั่นคงของมนุษย์. (ออนไลน์). สืบค้นจาก http://www.m-society.go.th/edoc_detail.php?edocid=195 เมื่อ 16 กันยายน 2559.
- คณะทำงานสุขภาพคนไทย. (2555). สุขภาพคนไทย 2555: ความมั่นคงทางอาหาร เงินทองของมาหาข้าวปลาสิของจริง. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. สืบค้นจาก <http://www.hiso.or.th/hiso5/report/report2012T.php> (5 สิงหาคม 2557).
- จันทร์ตนาพร วงศ์ชัย ประสงค์ ตันพิชัย สันติสวนแดง และวีระจักร์ สุปัญญา. (2557). ความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติ สู่ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเพี้ยลาด อำเภอสังทอน นครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป. ลาว). วารสารวิชาการ Veridian E-Journal, 7(2).

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2537). วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 2.

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2544). แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน ข้อเสนอทางทฤษฎีในบริบทต่างสังคม. กรุงเทพฯ:

บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

ชาญชัย แสงโชติสวัสดิ์ เบญจพรรณ เอกะสิงห์ กุศล ทองงาม พนมศักดิ์ พรหมบุรมย์ และบุศรา ลีมนิรันดร์กุล. (2555). รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการความสัมพันธ์ระหว่างความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนในชนบทกับทรัพยากรเกษตรตามเขตนิเวศน์ต่างๆ. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ชื่นฤทัย กาญจนะจิตราและคณะ. (2554). สุขภาพคนไทย 2554: เอชไอเอ กลไกพัฒนานโยบายสาธารณะเพื่อชีวิตและสุขภาพ. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. สืบค้นจาก <http://www.hiso.or.th/hiso5/report/report2011T.php> (5 สิงหาคม 2557).

ทิพวัลย์ สีจันทร์. (2546). พลวัตการเกษตรและเศรษฐกิจชุมชนภาคกลาง. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจิตรศิลป์.

ทรงสิริ วิจิราภรณ์ พงษ์นี้ บุญนา และจงทิพย์ อธิมุตติสรรค์. (2555). วิถีชีวิตและความมั่นคงทางอาหารท้องถิ่นได้. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร.

ธเนศ ศรีวิชัยคำพันธ์. (2556). การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน. คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. [ออนไลน์]. สืบค้นจาก <http://mis.econ.cmu.ac.th/teacher/thanes/files/Book2013.pdf> เมื่อ 14 กันยายน 2559.

นนทกานต์ จันทร์อ่อน. (2557). ความมั่นคงทางอาหารของประเทศไทย. บทความวิชาการ สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา สำนักวิชาการ, 4(2), หน้า 1-29.

บุศรา ลีมนิรันดร์กุล, กุศล ทองงาม, พนมศักดิ์ พรหมบุรมย์, เบญจพรรณ เอกะสิงห์, ชาญชัย แสงโชติสวัสดิ์, ยุภาพร ศิริบัติ และ กมลพันธ์ เกิดมัน. (2554). การเปรียบเทียบเส้นความมั่นคงทางอาหารกับเส้นความยากจนของครัวเรือนในชนบทจังหวัดเชียงใหม่. รายงานการสัมมนาแบบเกษตรแห่งชาติ ครั้งที่ 7 ระหว่างวันที่ 8-10 สิงหาคม 2554.

- ปิยาพร อรุณพงษ์. (2556). นัยยะความมั่นคงทางอาหารในกระแสความเปราะบางของสังคมผู้ผลิต. เอกสารประกอบเวทีสัมมนาวิชาการเรื่อง “คุณค่า ความหมาย ของชาวนาและชุมชนในยุคโลกาภิวัตน์” วันที่ 15 สิงหาคม 2556 เวลา 09.30 – 12.30 น. ณ ห้องประชุม 209 ชั้น 2 คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรารธนา ขสสุข พงศกร กาวิชัย และเจษฎา มิ่งฉาย. (2557). เกษตรอินทรีย์ไทย: การประเมินผลการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติในพื้นที่ของเกษตรกร. การประชุมวิชาการ การพัฒนาชนบทที่ยั่งยืน ครั้งที่ 4 ประจำปี 2557. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ http://cscd.kku.ac.th/2016/uploads/proceeding/080714_094556.pdf 17 สิงหาคม 2559.
- ประหัด สายวิเชียร. (2547). อาหาร วัฒนธรรม และสุขภาพ. เชียงใหม่: บริษัทนพบุรีการพิมพ์ จำกัด.
- พงศกร กาวิชัย. (2558). ปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนานโยบายเกษตรอินทรีย์อย่างยั่งยืนขององค์กรปกครองท้องถิ่น : กรณีศึกษา องค์การบริหารส่วนตำบลแม่ทา อำเภอแม่ฮ่องสอน และเทศบาลตำบลหลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่. รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารองค์การภาครัฐและเอกชน มหาวิทยาลัยแม่โจ้.
- พัชรินทร์ สิริสุนทร. (2556). แนวคิด ทฤษฎี เทคนิค และการประยุกต์ เพื่อการพัฒนาสังคม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พฤกษ์ ยิบมันตะศิริ, บุศรา ลีมนิรันดร์กุล และ ยุภาพร ศิริบัติ. (2553). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ การพัฒนาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารภายใต้บริบทสังคมไทย จังหวัดเชียงใหม่. มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) และสำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ (สช.)
- มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย). (2554). รายงานการศึกษาลำดับสมรรถนะ ตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน.นนทบุรี: สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ.
- มูลนิธิชีววิถี. (2553). คู่มือประชาชน เรื่อง ความ (ไม่) มั่นคงทางอาหารกับทางออกของประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานส่งเสริมการปฏิรูประบบเพื่อคุณภาพชีวิตเกษตรกร ชุมชน และสังคม.
- ขงยุทธ ศรีเกี่ยวพัน ธนรักษ์ เมฆขยา กฤษดา ภักดี ขยัน สุวรรณ อุบล ทศน โกวิท สุวิชา อินหนองฉาง และศุภลักษณ์ ล้อมลาย. (2555). รายงานผลการวิจัยเรื่องการส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์และ

การบริหารจัดการศัตรูพืชโดยวิธีผสมผสานของเกษตรกรในอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่.
มหาวิทยาลัยแม่โจ้.

ยศ สันตสมบัติ. (2548). มนุษย์กับวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วิริยะ คล้ายแดง. (2549). เกษตรอินทรีย์: นโยบายภาครัฐ. สำนักวิชาการ สำนักงานเลขาธิการสภา
ผู้แทนราษฎร.

แฉกรวี ลาภเก็น. (2556). แนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาของชาวสวนทุเรียนจังหวัดนนทบุรี. ศิลปศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (มปพ.). สรุปสาระสำคัญแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาติ ฉบับที่ 11 พ.ศ.2555-2559. สืบค้นจาก
http://www.nesdb.go.th/Portals/0/news/plan/p11/SummaryPlan11_thai.pdf (5 สิงหาคม
2557).

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2536). การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม. ขอนแก่น : คลังนาวิทยา.

สมพร นิลคัมภีร์. (2555). เครื่องดักจับสัตว์น้ำ: แนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นบริเวณ
ลุ่มแม่น้ำสงครามตอนบน. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิตสาขาสารคาม.

เสาวภา ไพทยวัฒน์ สิริพร ฤกษ์วีรวัฒนา ภูสิทธิ์ ชันติกุล เนตรนภา เหลืองสะอาด วินัย หมั่นคติธรรม
และสมศักดิ์ คล้ายสังข์. (2555). รายงานการวิจัย การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม
ชุมชนบางคนที่ จังหวัดสมุทรสงคราม. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

อุดร วงษ์ทับทิม. (2554). พลวัตชุมชนละวาลุ่มน้ำโขงและสาละวิน. ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษา
และการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย.

อภิชาติ พงษ์ศรีหุดุขชัย ศรีณย์ วรรณัจฉริยา สุภาวดี โพธิยะราช และเดชา ศิภวันต์. (2556). ความมั่นคง
ทางอาหารและพลังงานของไทย. สถาบันระหว่างประเทศเพื่อการค้าและการพัฒนา.

อรุณี ตันศิริ. (2549). วัฒนธรรมถิ่น วัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ: บริษัท โรงพิมพ์วัฒนาพานิช จำกัด.

Bailey, G & Peoples, J. (2011). Essentials of cultural anthropology. 2nd edition, CA: Wadsworth.

Dittrich, P. (Ed). (2012). Organic agriculture: information note (rural development, food security and nutrition). European Commission.

Eliot, T.S. (1949). Notes towards the definition of culture. New York: Harcourt, Brace and company.

FAO. (2006). Food security. Policy Brief. June, Issue 2.

FAO, IFAD and WFP. (2013). The State of Food Insecurity in the World 2013. The multiple dimensions of food security. Rome, FAO.

Garrity, D. P., Akinnifesi, F. K., Ajayi, O. C., Weldesemayat, S. G., Mowo, J. G., Kalinganire, A., Larwanou, M., & Bayala, J. (2010). Evergreen Agriculture: a robust approach to sustainable food security in Africa. *Food security*, 2(3), 197-214.

Godfray, H. C. J., Beddington, J. R., Crute, I. R., Haddad, L., Lawrence, D., Muir, J. F., Pretty, J., Robinson, H., Thomas, S.M., & Toulmin, C. (2010). Food security: the challenge of feeding 9 billion people. *science*, 327(5967), 812-818.

Halberg, N., Peramaiyan, P., & Walaga, C. (2009). Is organic farming an unjustified luxury in a world with too many hungry people?. In Willer & Kilcher (Eds.), *The world of organic agriculture: statistics and emerging trends* (pp. 95-101). IFOAM: Bonn, and FIBL, Frick.

Lobell, D. B., Burke, M. B., Tebaldi, C., Mastrandrea, M. D., Falcon, W. P., & Naylor, R. L. (2008). Prioritizing climate change adaptation needs for food security in 2030. *Science*, 319(5863), 607-610.

Nelson, E., Scott, S., Cukier, J., & Galán, Á. L. (2009). Institutionalizing agroecology: successes and challenges in Cuba. *Agriculture and Human Values*, 26(3), 233-243.

Rosegrant, M. W., & Cline, S. A. (2003). Global food security: challenges and policies. *Science*, 302(5652), 1917-1919.

Rundgren, G. (2006). Organic agriculture and food security. IFOAM: German.

Sajin, P. (2009). Report submitted to UNDP Thailand. Retrived from http://sathai.org/story_thai/043-FOOD_SECURITY.pdf (5 สิงหาคม 2557).

Scialabba, N., & Hattam, C. (Eds.). (2002). *Organic agriculture, environment and food security* (Environment and natural resources series No. 4). FAO: Rome.

Steward, J. (2006). The concept and method of cultural ecology. In Haenn & Wilk (Eds.), *The environment in anthropology: a reader in ecology, culture, and sustainable living* (pp.5-9) . USA: New York University Press.

United Nations. (2008). Organic agriculture and food security in Africa (UNEP-UNCTAD Capacity building task force on trade, environment and development/CBTF). United Nations: New York and Geneva.

Warwick, H. (2001). Cuba's organic revolution. *Forum for Applied Research and Public Policy* , 16(2), 54-58.

World Bank. (1986). Poverty and hunger. – issues and options for food security in developing countries. The World Bank: Washington DC.



ภาคผนวก ก

หนังสือขอความอนุเคราะห์ดำเนินการวิจัย

ที่ ศธ ๐๕๒๓.๑๐/



คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้
ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย
จังหวัดเชียงใหม่ ๕๐๒๙๐

๒ ธันวาคม 2558

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ดำเนินการวิจัย

เรียน นายกเทศมนตรีตำบลลวงเหนือ

ด้วย ดร.เกศสุตา สิทธิสันติกุล พนักงานมหาวิทยาลัย ตำแหน่ง อาจารย์ สังกัด คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ ได้รับการสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยแม่โจ้ จังหวัดเชียงใหม่ ให้ดำเนินการวิจัย เรื่อง “แนวทางการพัฒนาความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนกับการดำรงอยู่ของ ทรัพยากรธรรมชาติ การผลิต วัฒนธรรม และการค้า กรณีศึกษากลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ บ้านสันทราย ตำบลลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของ ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติ การผลิต วัฒนธรรมและการค้า ทั้งนี้ ผลการดำเนินการวิจัยจะเป็นประโยชน์ต่อกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์และชุมชนบ้านสันทราย ตลอดจนเป็น แนวทางการพัฒนาความมั่นคงด้านอาหารระดับชุมชนอันเป็นความสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติ ต่อไป

ในการนี้ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการวิจัย ข้าพเจ้า จึงขอความอนุเคราะห์ให้ อาจารย์ ดร.เกศสุตา สิทธิสันติกุล ดำเนินการวิจัยกับกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ แก่นนำ และชุมชนบ้าน สันทราย ตำบลลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ภายใต้การกำกับดูแลของท่าน ระหว่างเดือนธันวาคม ๒๕๕๘ ถึงเดือน กันยายน ๒๕๕๙ ทั้งนี้ จะมีการใช้แบบสัมภาษณ์และการจัด ประชุมกลุ่มย่อยเป็นเครื่องมือหลักในการเก็บรวบรวมข้อมูลกับผู้ที่เกี่ยวข้องเท่าที่จำเป็น

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ตามที่เห็นสมควร

ขอแสดงความนับถือ

(รองศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ จรรยาสุภาพ)

คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์

งานบริหารและธุรการ



ภาคผนวก ข

ผู้ให้ข้อมูล

เกษตรกรอินทรีย์

1. นายบุญช่วย บุญเย็น ประธานกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ บ้านสันทราย ต.หลวงเหนือ อ.คอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่
2. ลำควน สมบูรณ์ สมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ บ้านสันทราย ต.หลวงเหนือ อ.คอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่
3. มาลัย มะโนวงศ์ สมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ บ้านสันทราย ต.หลวงเหนือ อ.คอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่
4. บานเย็น สุนันดา ผู้ประสานงานกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ และสมาชิกสภาเทศบาล บ้านสันทราย
5. วันเพ็ญ ปือกสอน เกษตรกรอินทรีย์ บ้านสันทราย ต.หลวงเหนือ อ.คอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่
6. สุพรรณ กาวิชัย สมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ บ้านเมืองวะ ต.หลวงเหนือ อ.คอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่
7. อัมพร ไปกาวิน เกษตรกรอินทรีย์ บ้านเมืองวะ ต.หลวงเหนือ อ.คอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่

แกนนำชุมชน หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และสมาชิกในชุมชน

1. ณรงค์ กาวิชัย ผู้ใหญ่บ้าน บ้านสันทราย ต.หลวงเหนือ อ.คอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่
2. ดร.ชมชวน บุญระหงส์ อดีตผู้อำนวยการสถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน
3. นายกเทศมนตรีตำบลหลวงเหนือและสมาชิกสภาเทศบาลตำบลหลวงเหนือที่มีได้เอ่ยนาม
4. สมาชิกในชุมชนที่มีได้เอ่ยนาม ได้แก่ สมาชิกในครอบครัวของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ ผู้บริโภครู้จัก ผู้สูงอายุ และเกษตรกรที่ไม่ได้ทำเกษตรอินทรีย์



ภาคผนวก ค

ภาพกิจกรรมเก็บรวบรวมข้อมูล



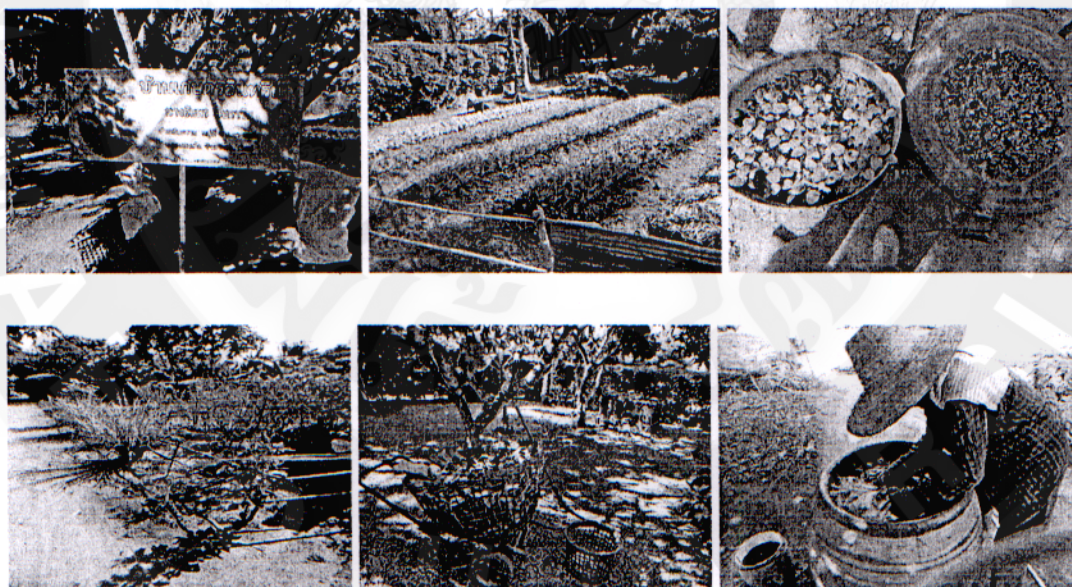
ภาพการสังเกตการณ์ตลาดเกษตรอินทรีย์ 1) ตลาดชุมชนไทลื้อ ต.ลวงเหนือ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่ (เช้า วันที่ 16 ธันวาคม 2558) และ 2) ตลาดควบอย มหาวิทยาลัยแม่โจ้ ต.หนองหาร อ.สันทราย จ.เชียงใหม่ (เช้า วันที่ 20 ธันวาคม 2558)



ภาพเยี่ยมชมที่นาและสวนเกษตรกรอินทรีย์พื้นที่ขนาดใหญ่ (วันที่ 31 ธันวาคม 2558)



ภาพเยี่ยมชมที่สวนเกษตรกรอินทรีย์พื้นที่ขนาดเล็ก (วันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2559)



ภาพเยี่ยมชมที่สวนเกษตรกรอินทรีย์ที่ได้รับรางวัล (วันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2559)



ภาพกิจกรรมเก็บรวบรวมข้อมูลจากการพูดคุย สัมภาษณ์ และการประชุมกลุ่มย่อย
(ระหว่างเดือนธันวาคม 2558 ถึงเดือนพฤษภาคม 2559)